

*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
Творче об'єднання «Нова парадигма»*

НОВА

ПАРАДИГМА

- *Філософія*
- *Політологія*
- *Соціологія*

ВИПУСК 122

Київ
Вид-во імені М. П. Драгоманова
2014

**Фахове видання з філософських наук, політології та соціології
затверджено Постановою Президії ВАК України
(протокол № 1-05/1 від 10 лютого 2010 р.)**

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 8429 від 11 лютого 2004 р.

*Друкується за рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова
(протокол № 12 від 29 травня 2014 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- В. П. Бех** доктор філософських наук, професор (**головний редактор**);
Ю. В. Бех доктор філософських наук, професор (**відповідальний секретар**);
І. В. Григоренко кандидат філологічних наук, доцент (**секретар-координатор, літературний редактор**);
- Філософія**
- В. П. Андрущенко** доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
В. М. Вашикевич доктор філософських наук, професор;
Г. І. Волинка доктор філософських наук, професор;
А. І. Зеленков доктор філософських наук, професор (Республіка Білорусь, м. Мінськ);
Н. І. Мозгова доктор філософських наук, професор;
В. І. Муляр доктор філософських наук, професор;
І. М. Предборська доктор філософських наук, професор;
Т. В. Розова доктор філософських наук, професор;
- Соціологія**
- В. Б. Свух** доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;
О. М. Дікова-Фаворська доктор соціологічних наук, професор;
М. І. Михальченко доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
Моріц Гунцінгер доктор філософії, професор (Федеративна Республіка Німеччина, м. Франкфурт-на-Майні);
Н. Б. Отрешко доктор соціологічних наук, професор;
Ю. В. Романенко доктор соціологічних наук, професор;
А. О. Ручка доктор філософських наук, професор;
Ю. І. Яковенко доктор соціологічних наук, професор;
- Політологія**
- Б. І. Андрушишин** доктор історичних наук, професор;
О. В. Бабкіна доктор політичних наук, професор;
І. М. Варзар доктор політичних наук, професор;
К. О. Ващенко доктор політичних наук, професор;
В. П. Горбатенко доктор політичних наук, професор;
М. А. Дмитренко доктор політичних наук, професор;
Г. І. Зеленько доктор політичних наук, професор;
М. П. Медведєв доктор політичних наук, професор (Російська Федерація, м. Москва);
С. О. Телешун доктор політичних наук, професор.

Н 72

Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех.;

Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 122. –
К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – 244 с.

Концепція журналу базується на багатоплановому науковому та філософському висвітленні актуальних проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі соціальної педагогіки, психології, соціології, політології, філософії та культурології.

Видання розраховане на вчених гуманітарного напрямку, аспірантів та докторантів, студентів і здобувачів.

**УДК 06
ББК 95**

ФІЛОСОФІЯ

Бродецкая Ю. Ю.

ФИЛОСОФИЯ ОБЩЕСТВА ПОТРЕБИТЕЛЬСТВА: ОТ ЧЕЛОВЕКА ЖЕЛАЮЩЕГО К ТОТАЛЬНОМУ ПОТРЕБИТЕЛЮ

Акцент исследования сосредоточен на анализе феномена желания как механизма деформации индивидуальной и социальной целостности. Условия развития современных общественных отношений, их характер и перспективы, трансформируют социальность в продукт знакового потребления, формируя философию тотального потребительства. Анализ социальной практики позволяет говорить о необходимости изучения изменений ценностных установок и ориентиров самого человека. В связи с этим, автор и обращается к теме желания, которое сегодня выступает механизмом индивидуальной и социальной активности, искажая характер экзистенциальных механизмов активности человека – потребностей. По мнению автора, исследование проблематики желания, выявление результатов его инвестирования в социальную жизнь позволяет определить деструктивный потенциал феномена, угрожающий решению проблемы индивидуальной и социальной целостности, выявить стратегии и механизмы трансформации желания в идеологию потребительства.

Ключевые слова: желания, индивидуальная целостность, социальная целостность, общество потребления, философия потребительства.

Проблематика желаний, заявившая о себе особенно отчетливо в рамках постмодернистского дискурса (Ж. Делез, Ф. Гваттари, Ж. Бодрийар, Ж. Лакан и др.), обращает на себя внимание в связи с тем колоссальным влиянием, которое оказывает данный феномен, настойчиво инвестируясь в современное общество. Постмодернисты провозглашают «имманентность машин желания великим машинам

социальности»¹, настаивая на том, что проникая в социальную жизнь желания способны изменять ее. Это становится реально в силу того, что последние (то есть желания, а не потребности!) как продукты рационального сознания определяют характер и качество социальности эпохи современности. Однако насколько непосредственно может выражаться желание в реальности, и каковы последствия его влияния?

Приоткрывая проблематику желаний, постмодернисты выявляют общие тенденции их влияния, не определив при этом самой контекстуальности желания. Поэтому проблематичность ситуации заключается в том, что искусно прикрываясь стремлением к единению с окружающим миром, желание не всегда может быть распознано, как угроза решения экзистенциальных проблем человека, поскольку выступает симулякрот потребности. Здесь единственными визуальными маркерами желания становятся способ и результаты жизнедеятельности человека. Именно они и указывают на истинную суть вещей: стремление к единению или попытки удовлетворить желание, которое всегда есть желание служения, ведущее к разрыву духовных связей и ориентации на тотальное потребительство. Поэтому основной целью данной работы является содержательный анализ наполненности желания, его идеологии, инвестирующей в социальность эпохи современности. Это, в свою очередь, позволит установить потенциал его деструктивности, выявить стратегии и механизмы его объективации. Для решения поставленной цели в рамках статьи предполагается выполнить следующие задачи:

- проанализировать механизм трансформации желания в стратегию социального поведения – философию потребительства,
- выявить основные противоречия и угрозы, которые несет в себе инвестирование желаний в контекст индивидуального и социального развития.

Исходя из этого, проблемная ситуация исследования заключается в необходимости концептуализации проблематики желания как базового механизма деформации индивидуальной и социальной целостности, с целью формирования методологии исследования последней.

¹ Ж. Делез и Ф. Гваттари провозглашают «имманентность машин желания великим машинам социальности». Философы считают, что желания способны непосредственно инвестироваться в жизнь и изменять ее. «Желание не является чем-то получающим или дающим информацию, это не информация или содержание... это то, что разъединяет, изменяет, модифицирует, организует другие формы и затем бросает их» [1].

Соціально-філософський аналіз проблеми сводит все попитки человечества реализовать желание служения к одному способу – идолослужению¹. В качестве деструктивной установки на обладание, использование, эксплуатацию, последнее реализуется, как правило, посредством стратегии поклонения/ господства (что представляет собой два аспекта отношений служения). Иными словами, сам принцип служения предполагает формирование и поддержание отношений зависимости, при которых человек утрачивает способность быть активным творцом, полноценным участником социальных взаимодействий. Его целью становится конформное следование желанию обладать, накапливать, потреблять и присваивать все то, что так щедро предоставляет ему жизнь.

История христианской культуры противопоставляет проблему идолослужения гармоничному развитию человека и окружающих его отношений. Как символ духовной деградации, идолослужение означает отказ от основного человеческого дара – связи с Отцом, то есть нарушение существующего порядка, утрату преемственности. Искусно прикрываясь стремлением к единению, оно, по сути, становится условием разделения, разрушения целостности человека и общества, трансформируясь в практику поклонения материальному миру.

¹ Происходит от болгарского ідол «дьявол» (в древнерусском и старославянском языках понятие «идоль», пришедшее из древнегреческого εἰδωλον, означало «образ, изображение, кумир») [2]. Под «идолами» («чужими богами» (Втор 31:16), «иноземными богами» (1Цар 7:3), «иными богами» (Нав 24:2; 3Цар 11:4), «богами язычников» (4 Цар 18:33), или богами арамейскими, сионскими и т.д. (Суд 10:6)), традиционно понимались языческие божества и их изображения, а также различные истуканы или подобия, которым поклонялись и чтили, принося жертвоприношения. Так во Второзаконии 29:17 говорится о мерзостях и о деревянных, каменных, серебряных и золотых кумирах египтян и других языческих народов. Таким образом, при идолослужении место невидимого Бога занимают материальные предметы, вещи, к которым и обращено поклонение предназначенное Господу. Это грубая форма идолослужения. В более тонкой духовной форме идолослужение представляет собой желание человека поставить собственное «Я» на место Бога. И в первом и во втором случаях, идолослужитель поклоняется творению, а не Творцу, перенося весь свой человеческий потенциал на реализацию иллюзии собственного превосходства. Так, Святое Писание говорит: «Называя себя мудрыми, обезумели, и славу нетленного Бога изменили в образ, подобный тленному человеку, и птицам, и четвероногим, и пресмыкающимся». Таким образом, идол – это все то, что отвлекает сердце человека от Бога. Противоестественность подобного отношения для жизни человека, возводит идолослужение в число смертных человеческих грехов [3].

В современной христианской теологии практика идолослужения определяется как «перенесение благоговения и покорности, принадлежащих единому Богу, на какое-нибудь из его созданий». Другими словами, оно охватывает те формы религии, в которых почитание божества связано с поклонением вещественным объектам, на которые и переносится его сущность. Так идол подменяет собой высшие силы.

В этом аспекте интересны наблюдения Э. Фромма, анализирующего различия между язычеством (политеизмом) из которого и происходит идолослужение, и монотеизмом. Исследователь отмечает, что «в противоположность идолослужению, принцип монотеизма утверждает, что человек безграничен, что у него нет ни одного частичного свойства, которому можно придать характер самостоятельно существующего целого. В монотеистическом понимании Бог непознаваем и неопределим; Бог – не вещь. Если человек создан по образу и подобию Божию, то он должен быть носителем бесчисленного множества свойств. В идолопоклонстве человек склоняется перед отражением своего собственного отдельно взятого свойства и подчиняется ему. Он не ощущает себя центром, из которого исходят активные деяния любви и разума. Точно так же, как и его боги, он сам и его ближний тоже становятся вещами. «Идолы язычников — серебро и золото, дело рук человеческих. Есть у них уста, но не говорят; есть у них глаза, но не видят; есть у них уши, но не слышат, и нет дыхания в устах их. Подобны им будут делающий их и всякий, кто надеется на них» [4, 168].

Социально-философская традиция трактует идолослужение как проекцию натурализма (то есть доминирующую ориентацию человека на удовлетворение физиологических и материальных потребностей). Следовательно, стилевыми вариациями данной установки выступают различные формы религиозного и нерелигиозного язычества (все политеистические религии, магия, сатанизм, шаманство, атеизм, материализм и др.)¹, широко представленные в контексте современного общества. Можно сказать, что если первоначальные формы идолослужения носят явный религиозный оттенок, то современное поклонение идолам выходит за рамки религиозных

¹ В политеистических, например, религиях натуралистические идеалы выражались в культе различных идолов-богов (например, в греческой религии: Дионис – бог вина и веселья, Афродита – богиня чувственной любви и красоты, и др.). Этим идолам приносились различные жертвы, в том числе не редко и человеческие [5].

отношений, приобретая характер философии общества тотального потребительства. В силу этого и формы служения сегодня имеют все более вариативный, масштабный и завуалированный, а следовательно, опасный характер. Идея всемирного господства, культ бизнеса и моральной вседозволенности, культ произвола под лозунгами свободы и подобные им социальные идолы служат предметами огромных по своим масштабам жертвоприношений. «Человек создал мир рукотворных вещей, какого никогда не существовало прежде. Он разработал сложное общественное устройство, чтобы управлять созданным им техническим механизмом. Однако все созданное им возвышается и главенствует над ним. Он чувствует себя не творцом и высшей руководящей инстанцией, а слугой Голема, сделанного его руками. Чем могущественнее и грандиознее высвобождаемые им силы, тем более бессильным он чувствует себя как человеческое существо. Он противостоит себе и своим собственным силам, воплощенным в созданных им вещах и отчужденным от него. Он больше не принадлежит себе, а находится во власти собственного творения. Он соорудил золотого тельца¹ и говорит: «Вот ваши боги, которые вывели вас из Египта» [4, 168-169].

Объектом поклонения в современном обществе становится все, что окружает человека в его повседневной жизни, чему он придает преувеличенное значение – разум, деньги, власть, успех, сила, слава и т.п. Поклонение приобретает массовый характер, включая в себя множество скрытых элементов язычества. В культ вводятся целые отрасли общественной жизни, побуждающие человека жить по тем правилам и канонам, которые вырабатываются этой идеализированной индустрией. Наука, как знание посвященных, религия, как сфера просветленных, медицина с ее стремлением решить проблему человеческого бессмертия, политическая идеология, делегирующая нам наши же естественные права – вот лишь некоторые из примеров современного идолослужения. Получая взамен материальные блага, профессиональное признание, новый вид медикаментов, «новые»

¹ Первый акт самоотстраненности и поклонения в истории человечества зафиксирован в отлитии золотого тельца – Молоха. Молох (древнеханаанское слово, в оригинале – Молах; родственно еврейскому мелех – «царь») – название языческого божества у Сиро-Финикиян и Аммонитян. Идол Молоха представлял собой статую с бычьей головой и с простертыми к низу руками, на которых полагали обреченных ему в жертву детей, и на которых они от пылающего снизу огня сгорали. Священное Писание упоминает о начале служения Молоху еще во времена древнего Египта [6, 484].

права, славу, человек не осознает, что участвует в сделке, в которой никогда не будет победителем. Он подписывает чудовищный контракт, принося в жертву свои таланты, устремления, самого себя. Таким образом, современное идолопоклонство, имея в своем основании принципы древнего языческого культа, продвинулось гораздо дальше в собственной изощренности, коварстве. Человек в своем безумии теперь боготворит, славит и превозносит лишь самого себя («человек – это звучит гордо!»), употребляя на это всю мощь науки, религии, искусства. По сути, же отношения служения все больше порабащают его, лишая свободы, перспектив дальнейшего развития. Человек попадает в сети, которые искусно плетет его иллюзия о собственном превосходстве.

Логика служения, основывается главным образом на принципах развития конвейера желаний – искажении, иллюзорности, неиссякаемости. Преследуя единственную цель своего «сотрудничества» с человеком – материализацию его духовного потенциала, иллюзия превосходства искажает фундаментальные потребности (прежде всего, потребность в любви) личности, активизируя развитие желания служения. Установка на удовлетворение желания трансформирует потенциал человека в инструмент присвоения, использования тотального потребителя, нежелающего брать ответственность за собственную жизнь, ее качество и характер развития. Такое отчуждение¹, вырабатывает в сознании последнего установку: моя жизнь, события, которыми она наполнена, и окружающая реальность – не пересекающиеся параллели. Я не несу за нее ответственность. Мой интерес, внимание, все мои усилия касаются лишь способов удовлетворения моего желания. Таковую модель отношения к реальности формирует иллюзия собственного превосходства, идя на поводу которой, человек, по сути,

¹ Следует отметить, что латинский эквивалент термина «отчуждение» – alienatio – переводится как сумасшествие, психопатологическое состояние, раздвоение личности, потеря личного тождества. Так, в римской антике и в средние века понятие alienatio mentis служило для общего обозначения психических болезней. Это корневой смысл слова, которому в современном французском языке (alienation) соответствует понятие «folie» (сумасшествие), а в английском – «alienist» (психиатр). Классическое определение отчуждения содержится в одном из посланий апостола Павла: «Будучи помрачены в разуме, отчуждены от жизни Божией, по причине их невежества и ожесточения сердца их» (Еф.4:18). Здесь приведены основные характеристики отчуждения: дефекты рассудка, отчуждение от Бога, от праведного пути; наконец, невежество, ожесточение. Человеческое грехопадение обусловило появление целого ряда свойств алиенации – от скуки до страха смерти [7, 316].

отчуждает собственную жизнь. Очевидно поэтому, описывая угрожающее влияние отчуждения, К. Маркс называет последнее таким состоянием, при котором «собственная деятельность человека становится для него чуждой, противостоящей ему силой, которая угнетает его, вместо того чтобы он господствовал над ней» [7, 314]. В результате, весь потенциал творческой активности личность бросает на материализацию иллюзии, главной движущей силой которой и выступает желание служения.

В поисках способов реализации желания, человек отливает золотого тельца, создает кумира, отчуждая ему свой потенциал. Он судорожно ищет в себе то, за что может получить столь желаемое внимание, интерес, за что будет оценен. Другими словами, он ищет в себе то, что сможет использовать для реализации желания служения. И этой уникальной ценностью, становится его духовный потенциал – его талант, использование которого и становится способом реализации человеческого «хочу». Художественные способности, сообразительность, трудолюбие, физическая сила и выносливость, коммуникабельность и т.п. – каждый находит в себе свою грань, свое «превосходство», присваивая которое, отчуждает свой бесценный дар, формирует идола. Другими словами, человек начинает верить в то, что уникален он, а не его потенциал, что он – божество (эталон, кумир и т.п.).

Поклоняясь искусственно созданному истукану (силе, интеллекту, внешней привлекательности), он «оживляет» его, перенося на него всю свою активность, возможности. А поскольку желание служения со временем начинает конкретизироваться, то конкретизируются и объекты поклонения. В результате этого, атрибуты материального мира – вещи, продукты, то есть знаки, трансформируются уже не в результат человеческих созидательных усилий, а во что-то самостоятельное, возвышающееся над человеком и противостоящее ему, идол, который требует поклонения. По сути, идолопоклонник поклоняется внешнему знаку, не вникая в то, что за ним стоит, каков его смысл и источник происхождения. Деньги, недвижимость, богатство, должности, секс – вот лишь некоторые из объектов современного поклонения, которые поработают сознание и волю человека.

Такой, по сути, добровольный отказ от жизни, творчества, любви, свободы, трансформирует личность в пассивно потребляющее, зависящее существо – человека желающего, не испытывающего никакой потребности в изменении существующего порядка, не ориентированного на творческий преобразовательный труд, не

знающего кто он и для чего живет. Он заиклен на потоке конкретизированных желаний, подчинить и контролировать которые уже не в состоянии. Такая чудовищная метаморфоза становится следствием формирования деструктивной жизненной ориентации личности, направляющей ее активные творческие силы не на стремление к совершенствованию, единению, целостности (стать участником окружающих отношений), а, на материализацию, разделение, разрушение существующего порядка. Движимый жадой власти (обладания, накопления, присвоения), человек уже не способен воспринимать себя во всем богатстве и безграничности человеческой жизни, не способен реализовать и минимальную часть своей личности, преодолеть жесткие границы конформизма, освободиться. Он отказывается от возможностей, предоставляемых ему окружающим миром ради стремления подчинить его себе.

Таким образом, стремясь претворить в жизнь иллюзию превосходства, желающий человек хочет заставить окружающий мир работать на его желания. Он не ориентирован на сохранение существующего порядка, гармонии, целостности. Несмотря на кажущиеся внешние отличия (в зависимости от степени развития иллюзии, служение может приобретать форму господства, либо поклонения), следует понимать, что природа, цель и механизмы реализации стратегии служения преследуют единственную цель – доказать окружающим собственное превосходство, свою избранность. Инвестируясь в социальный контекст в виде философии потребительства, его желание несет непосредственную угрозу социальности, становится условием ее деформации. Следовательно, изучение его природы, механизмов и стратегий реализации становится исходным методологическим моментом концептуализации проблемы индивидуальной и социальной целостности, заслуживающим исследовательского интереса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Делёз Ж., Гваттари Ф. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения / пер. с франц. и послесл. Д. Кралечкина; науч. ред. В. Кузнецов. – Екатеринбург : У-Фактория, 2007. – 672 с.
2. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т.: Пер. с нем. Russisches etymologisches Wörterbuch / Перевод и дополнения О. Н. Трубачёва. – 4-е изд., стереотип. – М. : Астрель – АСТ, 2007. – Т. 1. – 588 с.
3. Библийская энциклопедия Брокгауза. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.agape-biblia.org/books/Book03>.

4. Фромм Э. Здоровое общество. – М.: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 539 с.
5. Осипов А. Путь разума в поисках истины [Электронный ресурс]. – М.: Издание Сретенского монастыря, 2002. – Режим доступа: <http://www.wco.ru/biblio/books/osip14/main.htm>.
6. Библиейская энциклопедия в 4-х выпусках. – М.: изд. Свято-Троице-Сергиевой Лавры, 1990. – Выпуск 1. Труд и издание Архимандрита Никифора. – 902 с.
7. Пономарев М. История стран Европы и Америки в Новейшее время. – М.: Проспект, 2010. – 416 с.
8. Бродецька Ю. Ю. Бажання як механізми деформації індивідуальної та соціальної цілісності: постановка проблеми // Мультиверсум. Філософський альманах, Випуск 8(126). – К., 2013. – С. 221-233

Бродецька Ю. Ю. Філософія суспільства споживацтва: від людини, яка бажає, до тотального споживача.

Акцент дослідження зосереджений на аналізі феномена бажання як механізму деформації індивідуальної та соціальної цілісності. Умови розвитку сучасних суспільних відносин, їх характер і перспективи трансформують соціальність в продукт знакового споживання, формуючи філософію тотального споживацтва. Аналіз соціальної практики дозволяє говорити про необхідність вивчення змін ціннісних установок і орієнтирів самої людини. У зв'язку з цим автор звертається до теми бажання, яке сьогодні є механізмом індивідуальної та соціальної активності, спотворюючи характер екзистенційних механізмів активності людини – потреб. На думку автора, дослідження проблематики бажання, виявлення результатів його інвестування в соціальне життя дозволяє визначити деструктивний потенціал феномена, що загрожує вирішенню проблеми індивідуальної та соціальної цілісності, виявити стратегії і механізми реалізації ідеології суспільства споживацтва.

Ключові слова: бажання, індивідуальна цілісність, соціальна цілісність, суспільство споживання, філософія споживацтва.

Brodetskaya I. I. Philosophy of consumerism society: from wishing human to total consumer.

The author's article analyzes the phenomenon of desire as a rational mechanism of individual and social integrity deformation. Conditions of modern society development, their character and prospects transform sociality into a product of the signed consumption - total consumption. Social practice analysis suggests the need to study the changes of the individual attitudes and orientations. Due to this fact, the author turns to the subject of desire. Today desire is a real mechanism of individual and social activity, which is distorting the mechanisms of the existential nature of human activity – needs. Modern society state is the result of the human's values transformation. In this situation,

the research desire problem, revealing the results of its investment in the social life to determine the destructive potential of the phenomenon. This is real threatening of individual and social integrity in the modern society, forming strategy and mechanisms of consumerism philosophy.

Keywords: desire, personal integrity, and social integrity, the consumer society, the philosophy of consumerism.

Нестерова М. О.

СТАНОВЛЕНИЕ КОГНИТИВНОЙ НАУКИ

В статье рассмотрена проблема становления когнитивной науки, ее истоки и научные школы. Прописаны методологические проблемы когнитивной науки, связанные с поиском методологических основ и единой теории когнитивной науки. Рассмотрены существующие базисные теории когнитивной науки, очерчены направление дальнейших методологических исследований.

Ключевые слова: когнитивные исследования, когнитивная наука, когнитивные технологии, познание.

Современный социогуманитарный уклад характеризуется устоявшимся сокращением НБИК-технологий (**NBIC-конвергенции**), к которым относятся нанотехнологии, биотехнологии, информационные и когнитивные технологии [8]. При этом **когнитивные (познавательные) технологии** сейчас интенсивно развиваются на базе междисциплинарных когнитивных исследований и имеют огромный потенциал роста. Однако, возникает много этических, философско-методологических и других проблем, связанных как с практической экспликацией, так и научно-теоретической имплементацией **когнитивной науки** в сферу постнеклассической науки. Когнитивная наука занимается такими междисциплинарными проблемами, как создание систем искусственного интеллекта, философия сознания и экспериментальная психология познания. Актуальность исследований заключается в том, что решение этих проблем может оказать глубочайшее влияние на наши представления о мире и о самих себе.

Существенный вклад в когнитивную науку внесли ученые: М. Арбиб, Э. Голдберг, Д. Дэннет, Дж. Бруннер, Н. Винер, Дж. Джейнс, М. Джонсон, Дж. Лакофф, К. Лэшли, Дж. Миллер, А. Лурия, Д. Норман, У. Нассер, К. Прибрам, Р. Солсо, Р. Спирри,

Н. Хомский и др. На постсоветском пространстве когнитивной наукой занимаются Ю. Александров, К. Анохин, Э. Будаев, Б.Величковский, А. Кибрик, Е. Князева, А. Леонтьев, С. Масалова, В. Маслова, Л. Микешина, Н. Погукаева, Д. Ушаков, М. Худякова, Т.Черниговская и мн. др.

Над когнитивными проектами сегодня работают ведущие лаборатории большинства университетов и научных центров Западной Европы, Японии и США. В 2008 году был открыт первый в России Институт когнитивных исследований и соответствующие лаборатории в Казанском и Санкт-Петербургском государственных университетах, работают многие другие исследовательские центры [7]. С 2004 года ежегодно проводится Международная конференция по когнитивной науке, проводится ежегодная конференция КИСЭ (Когнитивные исследования на современном этапе) при участии межрегиональной Ассоциации когнитивных исследований (МАКИ).

Задачи, которые стоят перед когнитивной наукой, чрезвычайно сложны – открытие тайн познания и сознания, до сих пор еще не раскрытые наукой. С одной стороны, с появлением новых объективных методов в нейронауках, психологии, компьютерных науках, эти тайны становятся открытыми для исследования как никогда ранее. С другой стороны, сама природа когнитивных проблем требует от исследователей высокой когнитивной эффективности, навыков «сложностного», латерального мышления. Постоянно открывающиеся новые области исследования, сложные междисциплинарные и трансдисциплинарные взаимосвязи актуализируют поиск философско-методологических оснований когнитивной науки.

Актуальной задачей представляется прояснение методологических оснований, понятийного поля и прогностического потенциала когнитивной науки. Понимание транс- и междисциплинарных связей, существующих возможных направлений взаимодействия и развития когнитивистики в пространстве постнеклассической науки является необходимым шагом в создании ее эвристической и праксеологической ценности. Еще одной задачей является прояснение терминологии, т.к. ее нечеткое использование, излишняя популяризация способствуют размыванию методологического ядра когнитивной науки.

Под когнитивной наукой понимаются все процессы познания и принятия решений – и все психические функции, которые участвуют в их обеспечении: мышление, внимание, память, язык как средство общения, а также эмоции и моторика. И, собственно, «носитель»,

«мозговой субстрат» этих психических процессов [7]. Изучение научных школ, истоков когнитивной науки особенно важно как для исследования ее становления, так и для ее собственного развития. Это вызвано спецификой сложной проблематики, которой занимается когнитивная наука, и спецификой ее методов исследования. «Мы постоянно вступаем на неизведанные территории, продвигаемся по ним без карт, часто не имея ясного образа конечной цели, интуитивно, на ощупь. В таких условиях особую роль начинают играть опыт, научные школы, передача навыков движения в когнитивных пространствах от поколения к поколению» [12]. В этом году с целью оптимизации научного поиска в сфере когнитивистики в рамках Ассоциации когнитивных исследований (МАКИ) открыта серия междисциплинарных школ для молодых ученых «Горизонты когнитивной науки». Введением в них стала серия лекций ученых из разных дисциплин когнитивного синтеза, прочитанных на Шестой международной конференции по когнитивной науке [12]. Школа была создана с целью определения статуса когнитивной науки, создания единого концептуального базиса для научного поиска.

Кроме того, следует прояснить некоторую неопределенность как в самом обозначении когнитивной науки или когнитивистики, так и в режиме ее становления: например, состоялась когнитивная революция или же когнитивный поворот. С одной точки зрения, этап становления начался три десятилетия назад в сфере гуманитарных наук, когда в фокусе интереса оказались когнитивные структуры и механизмы оперирования этими структурами. Впоследствии этот процесс получил название когнитивной революции (*cognitive revolution*), когнитивного поворота (*cognitive turn*), приведшего к возникновению когнитивной науки (когнитологии, когитологии), которая занимается как исследованиями процессов восприятия, категоризации, классификации и осмысления мира, так и систем репрезентации и хранения знаний. Ядром этого направления является когнитивная лингвистика, в центре ее внимания «язык как общий когнитивный механизм» и когниция «в ее языковом отражении» [3, 16]. Когнитивная революция относится к состояниям разума / мозга и тому, как они обуславливают поведение человека, особенно к когнитивным состояниям: состояниям знания, понимания, интерпретаций, верований и т.п.

Когнитивизм – это направление в науке, объектом изучения которого является человеческий разум, мышление и те ментальные процессы и состояния, которые с ними связаны. Это наука о знании и познании, о восприятии мира в процессе деятельности. Согласно когнитивизму, человек должен изучаться как система переработки

информации, а поведение человека – описываться и объясняться в терминах его внутренних состояний. Эти состояния физически проявлены, наблюдаемы и интерпретируются как получение, переработка, хранение, а затем и мобилизация информации для рационального решения задач. Поскольку решение этих задач непосредственно связано с использованием языка, вполне естественно, что язык оказался в центре внимания когнитивистов [5].

В рамках этого подхода когнитивизмом называют:

- «программу исследований человеческого «мыслительного механизма»;
- изучение процессов переработки информации, приходящей к человеку по разным каналам;
- построение ментальных моделей мира;
- устройство систем, обеспечивающих разного рода когнитивные акты;
- понимание и формирование человеком и компьютерной программой мыслей, изложенных на естественном языке;
- создание модели компьютерной программы, способной понимать и продуцировать текст;
- широкий спектр психических процессов, обслуживающих мыслительные акты» [9, 6].

С другой точки зрения, когнитивная наука ведет свои истоки из области управления кибернетическими системами, искусственным интеллектом. «Днем рождения» когнитивистики Дж. Миллер называет симпозиум по теории информации, проходивший в середине 1950-х годов. Другой американский профессор, Дж. Бруннер, в это же время впервые начинает читать лекции о природе когнитивных процессов. Вместе с Дж. Миллером они организуют в Гарвардском университете в 1960 г. первый центр когнитивных исследований. Официально факт образования когнитивной науки был зафиксирован в решениях специальной междисциплинарной конференции, которая состоялась в 1979 году в Сан-Диего по инициативе Д. Нормана. Когнитивная наука была призвана синтезировать психологию с лингвистикой, антропологией и такими разделами кибернетики, как искусственный интеллект и машинное зрение.

Нейрофизиология и нейропсихология сразу оставались в стороне от этого развития когнитивной науки, кроме цикла работ Р. Сперри и его коллег по специализации правого и левого полушарий мозга. Их опережала когнитивная психология, которая предложила познавательную модель обработки информации. Эта модель основана

на аналогии между преобразованием информации в вычислительном устройстве и осуществлением познавательных процессов у человека. Такая компьютерная метафора на этапе становления когнитивной науки способствовала развитию ее междисциплинарной темы, интеграции ряда подходов в исследовании мозга и психических процессов. Понятие когнитивной системы позволяет эффективно проводить эту интеграцию: в ней одним из ключевых элементов выступает внешняя среда, которая может содержать управляющие параметры для всей системы. Когнитивная эффективность (например, при обучении) зависит от общей структуры когнитивной системы и от того, какие именно ее элементы являются действующими и/или ключевыми.

Основатель когнитивной психологии Р. Солсо писал, что «когнитивная психология изучает то, как люди получают информацию о мире, как эта информация представляется человеком, как она хранится в памяти и преобразуется в знания и как эти знания влияют на наше внимание и поведение. Когнитивная психология охватывает весь диапазон психологических процессов – от ощущений до восприятия, распознавания образов, внимания, обучения, памяти, формирования понятий, мышления, воображения, запоминания, языка, эмоций и процессы развития; она охватывает всевозможные сферы поведения» [11, 28].

С начала 1990-х годов для психологии и когнитивной науки в целом усиливается влияние нейрофизиологических схем и методов. Объясняется оно развитием нейронаук, в частности, нейропсихологии, постепенно выявлявших все более полную связь «мозгового субстрата» и психологических функций. Эта связь обнаружилась не только для сравнительно элементарных сенсомоторных процессов, но и в случае более сложных функций, таких как самосознание, принятие решений и понимание поэтических метафор. «Переход к исследованию *«психики/мозга» (mind/brain)* был ускорен революционными изменениями методологии, в первую очередь появлением методов трехмерного картирования, позволившим визуализировать данные о функционировании мозга в процессе решения задач» [4, 40]. Развитие работ А. Лурии его учеником Э. Голдбергом позволило существенно продвинуться в области исследования процессов принятия решений, других сложных когнитивных процессов. Так, например, было изучено влияние лобных долей мозга на когнитивные и деятельностные стратегии, например, на стратегическое прогнозирование [5]. С точки зрения подготовки к ориентированному на работу с будущим седьмому

социогуманитарному укладу, который должен сменить наш шестой, NBIC уклад, это принципиально важное знание [8]. Достижения нейронаук сразу же трансформировались в социогуманитарные технологии, появлялись новые дисциплины, зачастую просто с приставкой «нейро»: нейромаркетинг, нейроменеджмент и др., которые успешно развиваются.

С точки зрения методологии успехи нейронауки не так впечатляющи, как практические достижения когнитивных технологий. Например, несмотря на значительные практические успехи развития когнитивной нейронауки за последние десятилетия, нет еще понимания работы основных, фундаментальных механизмов работы мозга. И это вызвано не недостатком экспериментальных данных, а отсутствием качественной теории мозга. К. Анохин предложил расширение классической теории функциональных систем за счет введения ряда понятий: «нелинейная ассоциативная память» и «когнитом», как совокупности всех связей мозга. При этом когнитом является измеряемым и картируемым показателем, что позволит получить нейрональные корреляты сознания и нервные следы субъективного опыта, т.е. элементы когнитома. Разработан ряд подходов и методов, позволяющих визуализировать эти процессы в целом мозге животного на клеточном уровне, что делает исследования когнитома эмпирической программой. Согласно этой теории, структура когнитома и его динамика охватывают всё многообразие ментальных явлений, связанных с поведением, психикой и сознанием [1]. Безусловно, актуальность такой теории очевидна, поэтому можно и нужно следить за выполнением ее эмпирической программы. Однако, эмпирических данных для теории такого масштаба будет недостаточно, поэтому исследования ее концептуальных оснований чрезвычайно важны.

Проблема поиска единой теории, единой «точки сборки» для когнитивной науки рассматривается не только нейрофизиологами и гуманитариями, а и представителями естественных наук. Так известный физик-теоретик Р. Пенроуз полагает, что феномен сознания должен описываться на основе квантовой теории. Причем не современной, которая, как он неоднократно подчеркивает на протяжении своей книги, не имеет теоретических средств для описания сознания, а будущей, в которой вполне определенным образом будет решена проблема редукции волновой функции. Обсуждение возможности согласования физики и «психифизики» может быть темой отдельного серьезного исследования, а пока только отметим, что такая возможность уже обсуждается. Автор книги

«Метафорический мозг», известный специалист в области теоретической кибернетики М. Арбиб также отмечает разобщенность, разорванность наших знаний о функциях и структурах мозга, когда между нейрофизиологом, психологом и биохимиком, изучающими мозг каждый на своем уровне нет взаимопонимания. Объединить эти разрозненные знания можно только из метапозиции, из принципиально иной «точки сборки», а не находясь в пространстве узкоспециальных исследований. Так, М. Арбиб считает, что единая теория функционирования мозга – это кибернетическая теория мозга, а «метаисследователь» – ученый-кибернетик [2]. В создании этой теории ключевую роль будут играть метафоры, хотя их применение должно быть очень осторожным. Помимо того, что они носители своих исходных структур и смыслов, их нечеткое использование может граничить с профанированием. Но метафорическая теория мозга М. Арбиба, точнее сам его поиск согласования между различными метафорами (в частности, метафорами «человек-животное» и «человек – машина») необычайно интересен и продуктивен в методологическом смысле. Можно предположить перспективность концептуальной теории метафоры в контексте поиска единой базисной теории и необходимого интердисциплинарного понятийного аппарата.

Сложность и неопределенность предметных полей когнитивной науки, отсутствие на сегодняшний момент единой методологической теории, а также различные философские основания делают затруднительной ее становление в поле постнеклассической науки. Однако, специфика постнеклассической науки как раз и состоит в том, что отсутствие единой теории и сложный, точнее, сложностный объект, является для нее вполне легитимным. Существующие наработки в области создания единой теории когнитивной науки требуют дальнейшего философско-методологического анализа. Можно предположить, что теория когнитивной науки и концептуальная теория метафоры будут продуктивны для решения задач, стоящих перед когнитивной наукой. Кроме того, для определения статуса самой когнитивной науки и ее места в системе других наук необходимы дальнейшие исследования. Целью этих исследований может стать понимание когнитивистики как новой общенаучной исследовательской программы. Предположительно такой статус когнитивистики может ей дать необходимый методологический инструментарий для дальнейшего развития.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. *Анохин К. В.* Когнитом: в поисках общей теории когнитивной науки. // Сборник материалов конференции «Шестая Международная конференция по когнитивной науке. The Sixth International conference on cognitive science Калининград, Россия, 23-27.06.2014 Kaliningrad, Russia». – 2014 г. – С. 26-30.
2. *Арбиб М.* Метафорический мозг: Пер. с англ./ Под ред. и с предисл. Д.А. Поспелова. – Изд.2-е стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 304 с.
3. *Будаев Э. В.* Становление когнитивной теории метафоры. (Лингвокультурология. – Вып. 1. – Екатеринбург, 2007. – С. 16-32.
4. *Величковский Б. М.* Когнитивная наука: Основы психологии познания. – М.: Смысл: Издательский центр «Академия», 2006. – Т. I. – 488 с.
5. *Голдберг Э.* // Элхонен Голдберг. Управляющий мозг: Лобные доли, лидерство и цивилизация. – М.: Смысл, 2003. – 335 с.
6. *Демьянков В. З.* Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // «Вопросы языкознания». – 1994. – № 4. – С. 17-33.
7. Когнитивные технологии в Казанском государственном университете [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kpfu.ru/kuoo/napravleniya-deyatelnosti/obrazovatelnyj-seminar/kognitivnye-tehnologii-v-kazanskom-10752.html>.
8. *Лепский В.* Интервью с А. Неклессой на радио [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://finam.fm/archive-view/2069/>
9. *Маслова В. А.* Введение в когнитивную лингвистику. – М.: ТетраСистемс, 2008. – 266 с.
10. *Пенроуз Р.* Тени разума: в поисках науки о сознании. – Москва-Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2005 – 688 с.
11. *Солсо Р.* Когнитивная психология. – М.: Триволла. – 1996. – 600 с.
12. The sixth international conference on cognitive science [Электронный ресурс] / Шестая международная конференция по когнитивной науке. – Сайт конференции. – Режим доступа: www.conf.cogsci.ru.

Нестерова М. А. Становлення когнітивної науки.

У статті розглянуто проблему становлення когнітивної науки, розглянуто її витoki та наукові школи. Висвітлено методологічні проблеми когнітивної науки, пов'язані з пошуком методологічних засад та єдиної теорії когнітивної науки. Розглянуто існуючі базисні теорії когнітивної науки, окреслено напрямки подальших методологічних досліджень.

Ключові слова: когнітивізм, когнітивна наука, когнітивні процеси, когнітивні технології, пізнання.

Nesterova M. A. Formation of Cognitive Science.

The article analyzes directions and perspectives of cognitive science formation. Prescribed methodological problems of cognitive science connected with search of methodological bases and unified theory of cognitive science. Reviewed existing basic theory of cognitive science and outlined the direction of further methodological researches.

Key words: cognition, cognitive researches, cognitive science, cognitive technologies.

Рунташ О. В.

ПАРАДИГМАЛЬНИЙ ПІДХІД У ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ

У статті наведено аргументи «за» і «проти» дослідження соціогуманітарних наук крізь призму парадигм. Окреслено сферу використання терміну «парадигма» в кунівському значенні та запропоновано варіанти його тлумачень у гуманітарному знанні. Виявлено розбіжності між природничими і гуманітарними науками в рамках підходу Т. Куна. З метою аналізу гуманітарних наук запропоновано розрізняти теорії-парадигми і схеми-парадигми.

Ключові слова: парадигма, Т. Кун, гуманітарне знання, гуманітарно-наукова парадигма, смисл, герменевтика, наука.

Парадигмальний підхід пропонує розглядати науку як вид колективної людської діяльності, враховуючи роль усіх чинників, які впливають на її реалізацію, як епістемних, так і соціокультурних. Томас Кун обґрунтував революційний характер історичних трансформацій у науці, заперечивши тим самим кумулятивістську модель її розвитку з поступально-еволюційною траєкторією змін. Наука, в рамках позитивізму, поставала самочинним безособистісним процесом отримання знання з жорсткою внутрішньою логікою розвитку. Відповідно, недоречним і нелегітимним було застосування моральних чи будь-яких інших видів оцінки як до самого процесу наукового пізнання, так і до його результатів. Вважалося, що площина логіки наукового поступу безпосередньо недотична до ціннісно-сислової сфери, вони не суперечать одна одній, але й не перетинаються. Натомість парадигмальний підхід відкрив нові перспективи досліджень у філософії науки, зокрема сприяв так званим аксіологічному й антропологічному поворотам – зверненню до проблеми цінностей, особливо морально-етичних, актуалізації

принципів людиномірності, гуманізму й гуманітаризації наукового знання.

Поняття парадигми увійшло в науковий обіг багатьох галузей знання. Його використовують у різних значеннях: від вузько лінгвістичного – «зразок», до гранично широкого – «світоглядний каркас». До прикладу, відомий дослідник соціальних наук К. Бейлі розглядає парадигму як термін соціальної науки: «деякий перспективний фрейм референції (a perspective frame of reference) для аналізу соціального світу, який складається із сукупності концептів і припущень» [1, 24]. І водночас вживає термін «парадигма» у широкому значенні як «ментальне вікно (mental window), через яке дослідник розглядає світ» [1, 25]. В. Конєв виокремлює загальні парадигми філософування, притаманні різним періодам історії філософії, які визначають коло, тип побудови й розв'язання філософських проблем [13, 17-43]. Значно розширює простір застосування кунових гносеологічних моделей Л. Бевзенко [8].

Поле застосування парадигмального підходу, його переваги й обмеження в історії науки та методології наукового пізнання залишаються предметом обговорення дослідників вже понад півстоліття. Найчастіше до уваги беруть відкриту можливість розглядати будь-яку науку в ціннісному контексті конкретно-історичного періоду. К. Завершинський пропонує застосовувати підхід крізь призму парадигм, домінуючих у той чи той період, як більш «інструментальний», порівняно з традиційною історичною періодизацією розвитку культурологічного знання. Базові парадигми, на думку автора, започатковують множини варіацій – «віяло» дослідницьких програм [11, 58-59].

Парадигмальність як сутнісну характеристику зрілої науки розглядає М. Савостьянова, визначаючи головні функції парадигми – забезпечення цілісності, однорідності, функціональності науки, спрямування її руху [20]. Авторка також обґрунтовує можливість застосування парадигмального підходу в філософії та методології гуманітарних наук [19]. Переваги цього підходу в філософському дослідженні гуманітарного знання аналізують М. Марчук і С. Мудра. У цій розвідці важливу роль відіграло їхнє розуміння парадигми як сукупності соціокультурних компонентів, а не лише окремих теорій. Автори зазначають, що сучасну гуманітарно-наукову парадигму знання «варто досліджувати не лише в методологічному чи наукознавчому плані, а й ширше – як проблему пов'язану з духовно-ціннісними орієнтирами людини і культури» [15, 4]. Визначальні риси

гуманітарної парадигми, її специфіку і принципи виявляють В. Ратніков і Н. Краснонос [17].

В. Льодін використовує метод порівняння парадигм з метою створення можливості налагодження повноцінного діалогу між різними напрямками, обґрунтовуючи такий підхід несумірністю парадигм, виявленою Т. Куном: «Якщо намагатися порівнювати різні теорії, а тим більше конкретні результати досліджень, то швидко виявиться, що представники різних парадигм цілком по-різному аргументують свої висновки, і докази, які одна сторона сприймає як абсолютно неспростовний залізний аргумент, інша сторона може сприймати як тезу, що сама потребує доказів, або й загалом не сприймати» [14].

Ф. Кабіров зіставляє дві парадигми: природничо-наукову й гуманітарну, які можуть реалізуватися в навчальному процесі. Головні відмінні риси кожної з них залежать передусім від характеру взаємозв'язку між людиною і світом, який відбивається у відповідній логіці їх взаємодії. Класична природничо-наукова парадигма дивиться на світ з погляду «суб'єкт-об'єктного» зв'язку, де людина – активний суб'єкт пізнання, а світ – об'єкт, який вона пізнає. Гуманітарна парадигма сформувалася на основі «суб'єкт-суб'єктної» взаємодії, де обидві сторони – активні учасники процесу пізнання, і зазнають взаємного впливу, трансформацій [12].

Водночас чимало авторів вважають, що парадигмальний аналіз може стосуватися лише природничо-наукового знання. Зокрема В. Рибаків і А. Покришкін, розрізняючи два принципово відмінних підходи: природничо-науковий і гуманітарний, які на рівних застосовуються у психології, обстоюють думку, що психологічні теорії, навіть «глобальні», мають мало спільного з парадигмою [18]. Схожу позицію, але виходячи з інших методологічних настанов, займає В. Шкуратов [21]. Автор продовжує міркування Дж. Брунера, який виступає проти превалювання парадигматичного способу пізнання в гуманітарних науках, протиставляючи йому наративний спосіб [2].

Проблема конституювання гуманітарно-наукової парадигми знання в контексті філософсько-методологічного дискурсу стала провідною темою досліджень науковців кафедри філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Восени 2011 р. на базі кафедри відбулася Міжнародна наукова конференція «Гуманітарно-наукове знання становлення парадигми» [10], учасники якої намітили кілька напрямів і підходів до розв'язання цієї проблеми. У 2013 р. започаткована дискусія продовжилася в

рамках конференції «Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм» [11].

Не зважаючи на значні здобутки на шляху розв'язання поставленої проблеми, недостатньо вивченими залишаються підстави для застосування парадигмального підходу в філософії гуманітарних наук, легітимність використання терміну «парадигма» в кунівському значенні, а також варіанти його тлумачень у гуманітарному знанні.

Мета цієї розвідки – окреслити специфіку й обмеження застосування парадигмального підходу в гуманітарних науках, як з погляду концепції Т. Куна, так і її методологічних інтерпретацій.

У найзагальнішому значенні парадигма – це сукупність знань, переконань, припущень, цінностей, методів і прийомів пізнання, світоглядний каркас сприйняття дійсності, спільний для певної групи суб'єктів. Іноді це поняття позначає стереотипи мислення, смислові кліше. У цьому сенсі воно найбільш близьке до свого етимологічного коріння у грецькій мові (*παράδειγμα* – приклад, зразок). Платон вживає це слово у діалозі «Тімей», описуючи творення космосу Деміургом за зразками, прототипами.

Вважається, що поняття парадигми почали застосовувати в науці у значенні теоретичного підґрунтя для розуміння і пояснення досліджуваних явищ з 1960-го року, поцінуючи відкриття в галузі медицини лауреата Нобелівської премії – Девіда Балтимора (David Baltimore). А найширшого розповсюдження воно набуло завдяки Томасу Куну (Thomas Kuhn), відігравши центральну роль у поясненні структури наукових революцій. Парадигма постає основою нормальної науки, яка ґрунтується на попередніх наукових досягненнях і сприймається певною науковою спільнотою як фундамент для подальшої діяльності. Тобто парадигма – це схвалені зразки актуальної наукової практики – приклади, які місять і закон, і теорію, і додатки й інструментарій, забезпечують науку моделями, з яких беруть початок відповідні специфічні традиції наукового дослідження [6].

Парадигми задають межі проблемного поля наукової дисципліни, можливі шляхи пошуку відповідей і розв'язання проблем, прийнятні стереотипи інтерпретації наукових відкриттів. Ці межі не дозволяють приборчникам однієї парадигми поглянути на світ очима прихильників альтернативних парадигм, які належать до іншого теоретичного горизонту і забезпечують інші перспективи бачення. Це зумовлено, зокрема, відмінностями у наділленні значущістю конкретних наукових проблем й у стандартах, які висуваються щодо оцінки їх розв'язків. Усе зазначене Куном стосується передусім природничих дисциплін.

Поняття «парадигма» набуває нових смислових відтінків, коли мовиться про сферу гуманітарного знання й окреслення рис гуманітарної парадигми. Гуманітарні науки схильні до запозичення термінів і концептів, адаптуючи їх до контексту своїх дисциплін. Під парадигмою часто мають на увазі (особливо в педагогіці, психології, соціології та інших царинах гуманітарного знання) не єдину домінуючу теорію, а одну з кількох провідних теорій у певній галузі чи дисципліні. Тобто припускається, що гуманітарні науки за своєю сутністю – поліпарадигмальні чи мультипарадигмальні.

Сам Кун вважав, що поняття парадигми не підходить для аналізу соціогуманітарних наук. Понад те, воно може бути прийнятним для розмежування природничих (natural sciences) і соціальних наук (social sciences). У соціальних науках, історії, філософії чи теології немає заданих схем і стереотипів постановки і розв'язання проблем, навіть сам вибір проблеми потрібно обґрунтувати і довести потребу в її розв'язанні.

Від часу виникнення соціальних і гуманітарних наук й донині спостерігається широкий вибір підходів і напрямів, які конкурують між собою, не дозволяючи одному з них виконувати функції парадигми. Такі міркування підтримав французький соціолог Маттей Доган (Mattei Dogan), аргументуючи їх тим, що теорія може називатися парадигмою тоді, коли вона одна домінує над усіма іншими в цій дисципліні і коли вона визнається усією науковою спільнотою. Він також підкреслює, що утвердженню парадигми в соціальних науках перешкоджають такі чинники: по-перше, багатозначність термінів у соціальних науках; по-друге, свідоме уникнення взаємовпливу вчених один на одного; по-третє, швидке зростання кількості наукових шкіл; по-четверте, відсутність «фундаментальних відкриттів» у соціальних науках. Отже, Доган дійшов висновку, що «немає парадигм у соціальних науках, оскільки кожна дисципліна фрагментована» [3].

Проте заперечити автору можна, скориставшись його ж твердженням, згідно з яким соціальні науки схильні до запозичення термінів і концептів, адаптуючи їх до контексту своїх дисциплін і надаючи нових відтінків тлумачення. Поняття парадигми у гуманітаріїв набуває ширшого значення – це світоглядне підґрунтя пізнання й осягнення світу, в якому акумулюються життєвий досвід, ціннісно-смислові настанови, переконання й вірування, характерні для певної культури, історичної доби, конкретного суспільства чи соціальної групи; спосіб мислення.

Слід звернути увагу, що й Т. Кун після зацікавлення герменевтикою у сімдесятих роках ХХ століття змінив свої погляди: відмовився від жорсткого протиставлення між двома сферами наукового знання – природничою і соціально-гуманітарною, виявивши їхню спорідненість. Цей новий погляд він виклав у есе «Природничі та гуманітарні науки» (The Natural and the Human Sciences), замінивши термін «парадигма» поняттям «герменевтичне ядро» [5; 7].

Розповідаючи про історію розвитку своїх ідей щодо сутності й особливостей природничих наук, зокрема фізики, Кун описує стан ейфорії, який він пережив після знайомства з працями М. Вебера й Е. Касирера. Виявилось, що ці автори описують соціальні науки у спосіб подібний до того, який він сам сподівався застосувати до фізичних наук. Але ця ейфорія затьмарювалася загальноновизнаним поділом наук на природничі, з одного боку, і соціальні, духовні, гуманітарні – з іншого. Тобто традиційно припускалося, що між двома царинами пізнання проходить кордон, який не можна перетнути: те, що характерне для соціальних наук, не притаманне наукам про природу, й навпаки. Кун не збирався сперечатися з таким розподілом наук, але заперечував підвалини цього поділу. Зокрема він критикує твердження Чарльза Тейлора, згідно з яким відмінність між вивченням явищ природи і людських дій полягає в інтенціональності (спрямованості, навмисності) людської поведінки. На думку Тейлора, герменевтична процедура інтерпретації сенсу, значення людської поведінки для розуміння людських вчинків, передбачає врахування культурного контексту, індивідуальних особливостей, натомість для вивчення об'єктів природи не потрібна герменевтична процедура, адже вони мають однакове значення для усіх («небо однакове для всіх культур»). Саме з останнім твердженням категорично не погоджується Т. Кун. Він обґрунтовує різне тлумачення «об'єктів» природи в різних культурах у різні історичні періоди, взявши для прикладу «небесні об'єкти». Детальний аналіз підтверджує тезу, що науковці не просто вживають різні слова, а й наповнюють однакові, на перший погляд, поняття різним змістом.

Водночас Кун підтримує висновок Тейлора, що концепт (поняття) належить спільноті (культурі чи субкультурі) і поділяється переважною частиною її членів, а головне – передається від покоління до покоління. Проте можна спостерігати ситуацію, коли двоє людей погоджуються щодо поняття, але не поділяють поглядів один одного стосовно характеристик об'єкту, яке воно позначає [5, 216-219]. Такий висновок може привідкрити завісу між природничими і соціогуманітарними науками. При цьому автор зауважує, що існує

інша межа, відмінна від обговорюваної вище, яка відділяє природознавство від гуманітарних наук.

Розбіжності між природничими й гуманітарними науками Кун вбачає у тому, що герменевтичний базис природознавства, або парадигму, науковці-практики отримують (в період нормальної науки) у спадок від своїх учителів. Природничі науки будь-якого періоду ґрунтуються на групі понять (set of concepts), яку сучасне покоління практиків успадкували від своїх безпосередніх попередників, і ця група понять – «історичний продукт, вбудований у культуру, до якого сучасних практикантів спонукає навчання, і доступний для не-членів тільки через герменевтичну техніку, за допомогою якої історики й антрополози приходять до розуміння інших способів мислення» [5, 221]. Цей категорійно-понятійний апарат історико-культурної природи Кун іноді називає герменевтичним базисом науки певного періоду, зазначаючи, що він має значну подібність до одного зі значень раніше введеного ним поняття «парадигма».

Отже, підсумуємо: природничо-наукова парадигма забезпечує дослідників необхідними і достатніми знаннями про зміст і значення вихідних концептів, які не потребують додаткового тлумачення, вони – очевидно зрозумілі. Натомість соціогуманітарні науки спонукають учених-гуманітаріїв здійснювати герменевтичну процедуру, тлумачити поняття про об'єкт пізнання, знову й знову. Тобто природодослідники мають певний смисловий шаблон для розуміння процесів і явищ, які вони вивчають, а гуманітарії, навпаки, уникають будь-яких шаблонів для тлумачення предметів аналізу, намагаючись віднайти нові смисли і значення.

Кун відзначає, що відмінність у застосуванні герменевтичної процедури в історії двох царин знання має дуже важливе значення: «Ця відмінність має зворотний бік, який здається мені настільки ж вражаючим. У природничих науках практика досліджень *випадково* (курсив – О. Р.) продукує нові парадигми, нові способи розуміння природи, прочитання її текстів. Але люди, відповідальні за ці зміни, не шукали їх. Реінтерпретація, як результат їхньої роботи, була ненавмисною, часто справою наступного покоління» [5, 222]. На противагу, так би мовити, природному процесу оновлення трактування моделей пізнання світу й природи, мета соціогуманітарних наук – зумисний пошук нових і глибших інтерпретацій.

При цьому особливі риси гуманітарних наук зумовлені «нестабільністю об'єктів», які вони досліджують, наприклад змінністю соціальної чи політичної системи. Ця визначальна характеристика об'єктів уваги гуманітарія вимагає від дослідника постійного

уточнення й видозміни інтерпретації. Отже, герменевтичний базис природознавства, за Куном, не є «герменевтичним виробництвом», не продукує нові варіанти витлумачення смислу і цим відрізняється від гуманітарних наук. Останні змушені щоразу здійснювати процедуру інтерпретації, оскільки вони, можливо, не мають альтернативи. А. М. Перлов висловлює схожу думку: «Величезна кількість гуманітарних висловлювань легітимуються тим, що вони робляться у новому контексті, для нової аудиторії, на підставі нових даних. Значно більше це означає «на підставі індивідуального бекграунду і прихильностей чергового дослідника», ніж «на підставі нових даних» у сенсі природничих наук» [16].

Ми дійшли висновку, що гуманітарні науки мають на меті визначення смислового потенціалу об'єкта дослідження, припускаючи наявність множини його інтерпретацій, з якої кожного разу реалізується лише одна можлива в конкретних умовах.

Кун піддає сумніву успішне завершення процесу пошуку гуманітарними науками парадигми, спроможної підтримувати «дослідження з розв'язання проблем», яка виконувала б роль алгоритму дій, шаблону пояснення тощо, як це ми бачимо у природознавстві на нормальній стадії наукового розвитку. Але припускає, що можливо саме в цей час така трансформація гуманітарних наук «вже в дорозі» (наприклад, в економіці та психології).

Аналіз парадигмальності знання у соціальних і гуманітарних науках приводить дослідників до різних висновків. Зокрема Фредерік Еріксон (Frederick Erickson), трохи жартома, стверджує, що «у соціальних науках парадигми не вмирають, вони викликають варикозне розширення вен і прилаштовуються до роботи кардіостимуляторів» [4]. На відміну від природничих наук, в яких поступ здійснюється шляхом заміни однієї парадигми іншою, в соціогуманітарних науках можуть одночасно успішно функціонувати кілька парадигм, що створює підстави для ствердження полі- чи мультипарадигмальності характерної для соціогуманітарного знання.

Попри все соціально-гуманітарні дисципліни здійснюють свою діяльність, забезпечуючи соціальну підтримку парадигми відповідно до всіх кунівських вимог: наявність професійних організацій, які легітимують парадигми; робота активних лідерів, які запроваджують і підтримують парадигми; розповсюдження наукових журналів і організація конференцій, які підтверджують кредит довіри до парадигм, шляхом їх обговорення й критики; і зрештою, мережа державних установ, навчальних закладів і засобів інформації, які

пропагують парадигми, та інше. Наукове знання може бути парадигмальним за умови його інституалізації, дисциплінарного поділу тощо, оскільки, як стверджує М. Савостьянова, «... парадигма – це завзята і наполеглива спроба нав'язати природі і соціальній реальності ті концептуальні межі, які дає професійна освіта» [20, 21].

Поняття парадигми містить як епістемологічні, так соціокультурні настанови, цінності, тим самим у його змісті знімається протиставлення внутрішніх і зовнішніх чинників наукового поступу. Наука, реалізуючи свої пізнавальні цілі, одночасно реагує на соціальні виклики. І визначити загалом, що первісне – духовні запити чи практичні потреби, а що другорядне, досить важко. Ми погоджуємося з думкою, що «парадигмальною наука стає не тоді, коли в науці, нарешті, досягнута єдність поглядів, а тоді, коли наука створюється як соціокультурний інститут, тісно пов'язаний з іншими інститутами, коли наука посідає чітко визначене місце у структурі суспільного буття, виробництва, ідеології» [20, 25-26]. Отже, парадигмальність як риса наукового знання пов'язана передусім з визнанням останнього дієвим компонентом соціокультурного життя і важливим чинником розвитку суспільства.

Застосовуючи такий підхід, ми зіштовхуємося з подвійним тлумаченням поняття парадигмальності в гуманітаристичі. З одного боку, конкретне соціогуманітарне дослідження визначене прихильністю до певної парадигми, а з іншого – соціогуманітарні науки за своєю сутністю самі є парадигмами, оскільки одна з головних їхніх функцій – формування світогляду, тобто тієї смислової матриці, у межах якої формуються стереотипи й моделі світосприйняття, світорозуміння та світоглушення.

Науковець перебуває під подвійним впливом: епістемологічних норм, дотримання яких забезпечує ефективність пізнання, і ціннісних настанов, які є продуктом тотальності культурного тла. Наукова парадигма внутрішньо пронизана невидимими, на перший погляд, каналами, які живлять її і наповнюють сумірними аксіосфері культури смислами, що потребує врахування на лише специфічних рис знання, а й широкого соціокультурного контексту його продукування. Особливо це стосується гуманітарного знання, зважаючи на ціннісно-смилову визначеність предмета дослідження і засобів його інтерпретації. Парадигма поєднує внутрішньо-наукові та контекстуальні (культурні, історичні, соціальні, корпоративні та інші) цінності.

Підсумовуючи сказане, зробимо деякі уточнення щодо вживання поняття «парадигма». Ми пропонуємо розрізняти поняття «теорії-парадигми» і «схеми-парадигми». Теорії-парадигми збігаються з

Куновим визначенням парадигм: «деякі прийняті приклади-зразки актуальної наукової практики – приклади, які містять закон, теорію, аплікації та інструментарій, – забезпечують моделі, з яких зростають окремі когерентні традиції наукового дослідження» [6, 10].

Теорії-парадигми слугують реальним підґрунтям для конструювання абстрактних схем-парадигм – узагальнених зразків, які відображають спільні для парадигм-теорій уявлення про предмет, принципи і методи пізнання. Оскільки в науковому знанні на підставі істотних відмінностей, зумовлених різними підходами до постановки проблем, визначення предмету, вибору методів дослідження, опису отриманих результатів і впровадження їх у практику, традиційно виокремлюють природниче і гуманітарне (суспільне, або соціогуманітарне) знання, то ми розрізняємо дві схеми-парадигми: природничо-наукову і гуманітарно-наукову, кожна з яких має свої специфічні риси. До схем-парадигм цілком застосовні Кунові застереження, що зі зміною парадигми змінюється світ, оскільки прибічники різних парадигм по-різному ставляться до оцінки важливості й пріоритетності розв'язання тих чи тих наукових проблем (і навіть введення проблем у коло наукової проблематики); мають різні концептуальні і методологічні основи і принципи; професійну підготовку тощо.

Поняття «схема-парадигма» збігається з широким тлумаченням парадигми як філософсько-теоретичного каркасу дослідження. Філософський компонент цього каркасу зумовлює певний кут зору дослідника, визначаючи тим самим досліджувану предметну реальність: природничо-наукова парадигма, в гранично широкому значенні, налаштовує дивитися на сам-світ, а гуманітарно-наукова – на людину-світ (духовний, духовно-матеріальний, людиномірний).

Отже, гуманітарно-наукова парадигма – сукупність пізнавальних настанов у межах усталених, вивірених науковою практикою зразків гуманітарного знання, які формуються на широкому світоглядному фундаменті розуміння людиною себе і своєї діяльності у світі. Пошук парадигмальних підвалин гуманітарного знання має два вектори: від індивідуального, специфічного в кожній з гуманітарних наук до загального, спільного в них і, навпаки, оскільки розв'язання філософсько-методологічних проблем окремих гуманітарних наук, з нашого погляду, не може йти абсолютно різними незалежними шляхами. Конституювання гуманітарно-наукової парадигми відбувається на основі виділення як загальнонаукових, так і специфічних рис гуманітарного знання.

Аналіз специфіки й обмежень застосування парадигмального підходу в гуманітарних науках надалі дозволить виявляти спільні риси, притаманні будь-якій гуманітарній теорії-парадигмі, описати той взірєць для дослідника-гуманітарія, яким він явно чи неявно керується під час дослідження свого предмету. Окреслення відповідної схеми-парадигми дозволить досягти згоди між істориками, соціологами, антропологами, політологами й іншими представниками соціогуманітарних дисциплін щодо методології пізнання і критеріїв науковості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Bailey, Kenneth D.* Methods of Social Research. 2nd ed. – New York : Free Press ; London : Collier Macmillan, 1982. – XXII, 553 p.
2. *Bruner, J.S.* Actual minds, possible worlds. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1986. – 222 p.
3. *Dogan M.* Hybridization of Social Science Knowledge [Електронний ресурс] // Library Trends. Vol. 45, Number 2, Fall 1996. – P. 299-301. – Режим доступу: <https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/8090/library..?sequence=1>.
4. *Erickson F.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.des.emory.edu/mfp/erickson.html>.
5. *Kuhn, Thomas S.* The Natural and the Human Sciences // The Road since Structure: Philosophical Essays, 1970-1993, with an autobiographical interview. Eds. Kuhn, Thomas S; Conant, James; Haugeland, John. – P. 216-223.
6. *Kuhn, Thomas S.* The Structure of Scientific Revolutions. Second Edition, Enlarged [Електронний документ] // Volumes I and II. – Foundations of the Unity of Science Volume II. – Number 2, 1962, 1970 by The University of Chicago. – 210 p. – Режим доступу: <http://insitu.lri.fr/~mbl/Stanford/CS477/papers/Kuhn-SSR-2ndEd.pdf>.
7. Paradigm [Електронний ресурс] // New World Encyclopedia. – Режим доступу : <http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Paradigm>.
8. *Бевзенко Л. Д.* Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций [Електронний ресурс]. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437с. – Режим доступу до книги: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Bevzenko/index.html>.
9. Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм : матеріали міжнародної наукової конференції, 14-15 жовт. 2013 р. / М-во освіти і науки України, Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича ; редкол.: М.Г. Марчук [та ін.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – 376 с.

10. Гуманітарно-наукове знання: становлення парадигми : матеріали Міжнародної наукової конференції, 7-8 жовт. 2011 р. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича ; редкол.: М.Г. Марчук [та ін.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 447 с.
11. *Завершинский К. Ф.* Культура и культурология в жизни общества: Учебное пособие / Под научн. ред. В.П. Большакова. – Великий Новгород : НовГУ имени Ярослава Мудрого, 2000. – 92 с.
12. *Кабилов Ф. З.* Обоснование инновационной практики соучастного взаимодействия преподавателя и студента-практического психолога в вузовском образовании [Электронный ресурс] // Электронный научный журнал «Вестник Омского государственного педагогического университета». – Выпуск 2006 г. – Режим доступа до журналу: <http://www.omsk.edu/volume/2006/ped-psyh/>
13. *Конев В. А.* Социальная философия: учеб. пособие для студ. гуманитарных специальностей / Федеральное агентство по образованию. – Самара : Изд-во : «Самарский университет», 2006. – 287 с.
14. *Лёдин В. В.* Сравнение парадигм Школы гуманитарной соционики и Школы системной соционики [Электронный ресурс]. – Киев, 21.09.2006 г. Доклад на XXII международной конференции по соционике. – Режим доступа до публікації: <http://socionics.kiev.ua/articles/methodology/cmpraг/>
15. *Марчук М.* Феномен і специфіка сучасної гуманітарно-наукової парадигми знання / М. Марчук, С. Мудра // Гуманітарно-наукове знання: становлення парадигми : матеріали Міжнародної наукової конференції, 7-8 жовт. 2011 р. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича; редкол.: М.Г. Марчук [та ін.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 3-11.
16. *Перлов А. М.* Проблемы самоопределения гуманитарного знания [Электронный ресурс] // Статья для предварительного ознакомления. – Режим доступа: <http://www.aperlov.narod.ru>.
17. *Ратников В.* Гуманитарная парадигма: к вопросу об определяющих характеристиках научности / В. Ратников, Н. Краснонос // Гуманітарно-наукове знання: становлення парадигми : матеріали Міжнародної наукової конференції, 7-8 жовт. 2011 р. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича; редкол.: М.Г. Марчук [та ін.]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 115-117.
18. *Рыбаков В. А.* Совместима ли психология и естественнонаучная парадигма? [Электронный ресурс] / В.А. Рыбаков, А.Л. Покрышкин. – Томск : Изд-во «Дельтаплан», 2005. – Режим доступа до статті : <http://psyfactor.org/lib/paradigma.htm>

19. Савостьянова М. В. Аксиологічні та онтологічні засади гуманітарних парадигм // Вісник Житомирського Державного університету імені Івана Франка. – 2007. – Випуск 36. – С. 12-15.
20. Савостьянова М. В. Структура та функціональний діапазон парадигмальної науки [Електронний документ] // Філософія науки: традиції та інновації. Науковий журнал. – 2010. – № 1 (2). – С. 20-26.
– Режим доступу до: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/FilosNauk/2010_1/18.pdf.
21. Шкуратов В. А. Историческая психология : Уч. пос., изд. 2-е. – М. : «Смысл», 1997. – 505 с.

Рупташ О. В. Парадигмальний підхід в гуманітарних науках.

Высказываются аргументы «за» и «против» исследования социогуманитарных наук через призму парадигм. Обрисовывается сфера использования термина «парадигма» в куновском значении и предлагаются варианты его трактовки в гуманитарном знании. Отмечаются расхождения между естественными и гуманитарными науками в рамках похода Т. Куна. С целью анализа гуманитарных наук предлагается различать теории-парадигмы и схемы парадигмы.

Ключевые слова: парадигма, Т. Кун, гуманитарное знание, гуманитарно-научная парадигма, смысл, герменевтика, наука.

Ruptash O. V. A Paradigm Approach in the Human Sciences.

The arguments for and against the study of the social and human sciences through the prism of paradigms are discussed. The scope of application of the term «paradigm» in Kuhnian sense is viewed and variants of its interpretations in the humanities are observed. The differences between the natural sciences and the human sciences are pointed out. In order to analyze the human sciences the author proposes to distinguish between the «theory-paradigms» and «scheme-paradigms».

Keywords: paradigm, T. Kuhn, humanities, the human-scientific paradigm, meaning, hermeneutics, science.

***Ананьїн В. О.,
Пучков О. О.***

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Проаналізовано місце й роль комунікативної культури у професійній культурі сучасного фахівця. З'ясовано, що в умовах зростання інформаційних процесів у сучасному суспільстві збільшується

необхідність у формуванні спеціальних знань й умінь у сфері комунікації. Наголошено на необхідності використання можливостей інформаційного суспільства в професійній діяльності. Розглянуто структурні компоненти професійної структури і їхнє значення для особистості фахівця.

Ключові слова: інформація, інформаційне суспільство, освіта, професійна культура, комунікативна культура, фахівець, модель фахівця.

Перехід до інформаційного суспільства та зміна парадигми суспільного розвитку, призводить до якісно нової освіти. У сучасних умовах актуалізується потреба в здійсненні науково обґрунтованого управління процесом підготовки фахівців у вищих навчальних закладах освіти.

Нова парадигма освіти об'єктивно обумовлена високим темпом накопичення наукових даних і необхідністю навчати студента (слухача) спроможності вирішувати професійні задачі через формування у майбутніх фахівців системи гнучких професійних знань, вмінь і навичок і розвинутого професійного мислення. Одним з перспективних напрямків такої підготовки фахівців є підвищення рівня його професійної та комунікативної культури.

Комунікація як соціальний феномен є невід'ємною складовою функціонування соціуму. Ускладнення соціальних відносин передбачає ускладнення комунікативних потоків, більшу опосередкованість самої комунікації [1, 46]. Визначення сутності комунікативної культури в умовах інформаційного суспільства покладається в основу теоретичного обґрунтування вимог до професійної культури, сутність якої полягає у тому, щоб у вищому навчальному закладі студенту усвідомити сутність обраної професії, її вимоги до виконавця, специфіку професійної майстерності та шляхи оволодіння нею, прийоми творчої адаптації до змісту та структури професійної діяльності.

У процесі історичного розвитку змінюються тлумачення признання професії: деякі з них набувають нових соціокультурних форм, інші – змінюються частково, треті – або змінюються повністю, або зникають.

У загальновідомих дослідженнях О. Абдуліної, Б. Ананьєва, В. Андрущенка, В. Беха, О. Бодальова, В. Бондаря, В. Вашкевича, П. Гальперіна, Ф. Гоноболіна, Д. Дзвинчука, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Кременя, О. Леонтєва, Б. Ломова, О. Уваркіної, А. Петровського, І. Предборської, Б. Пономарьова, С. Рубінштейна, В. Семиченко, Т. Ільїної, Л. Кондрашової, В. Молодиченка, В. Ярошовця та інших вичерпно висвітлюються проблеми структури, сутнісні

характеристики особистості та її діяльності, окреслюються шляхи вдосконалення процесу формування особистості майбутнього фахівця.

Підвищений інтерес до вельми складної проблеми формування особистості, її структури пояснюється, насамперед, потребами сучасної практики. А сама ідея формування сучасного фахівця передбачає визнання особистості студента, його унікальної, неповторної індивідуальності, розвиток якої потребує певних умов для розвитку системи професійно значимих рис особистості, що є вимогами до майбутньої професійної діяльності і характеру взаємодії з іншими людьми в межах професії. Як вважають автори статті, сучасна освітня діяльність, культура, наука спрямовуються на формування світоглядно-творчих орієнтацій. Підготовку інтелектуально розвинених, конкурентоспроможних фахівців міжнародного рівня – потреба сучасності [2, 331].

Метою цієї статті є з'ясувати сутність процесу формування професійної та комунікативної культури фахівця.

Визначаючи суперечливий, діалектичний характер людської діяльності, професійна та комунікативна культура розглядаються у цій статті як певна ступінь оволодіння професією, як соціально-культурне явище, яке має складну структуру, котра включає предмет, засоби для вирішення професійних завдань і результат професійної діяльності.

Практика показує, що в залежності від того, на якому рівні культури відбувається спілкування, його цілі будуть досягнуті або ні. Одним з напрямів процесу розвитку культури було формування й становлення психолого-педагогічної грамотності людини, з якої, власне кажучи, й починається культура спілкування.

Українські вчені І. Бех, С. Сисоєва та інші вказують на те, що у теперішній час спостерігається тенденція до суттєвого збільшення обсягів знань, умінь і навичок, які необхідні фахівцю, хоча термін його професійної підготовки залишається незмінним. Вирішення означеної суперечності вони бачать у підвищенні ефективності організації навчального процесу у професійних закладах освіти. Вони підкреслюють виключну важливість оволодіння професією в житті кожної людини.

Професійна діяльність, яка виступає способом самоактуалізації особистості у соціально-схвалюваних видах діяльності, у той же час служить і одним із основних способів життєвого самовизначення. Відомо, що високий рівень професійної і комунікативної культури характеризується розвинутою здатністю до розв'язання професійних задач, тобто розвиненим професійним мисленням і свідомістю. В умовах сучасних інформаційних технологій в значній мірі

поширюється вплив на свідомість фахівця інформаційного насильства, маніпулювання масовою свідомістю [3, 256].

Професійна культура фахівця – це процес розвитку цілісної особистісної культури, критеріями сформованості якої є взаємопов'язані між собою світогляд і методологічне мислення, в основі яких лежить «культурне» знання, яке розвиває особистість, внаслідок чого саме знання слугує основою професійної культури.

Слід зазначити, що деякі автори (Н. Крилова, В. Правоторов та інші) вважають професійну культуру системою соціальних якостей, яка безпосередньо забезпечує рівень трудової, професійної діяльності. Саме через професійну діяльність кожний фахівець досягає максимальних для себе результатів, прагнучи виявити свої здібності.

На нашу думку, професійна культура є найважливішою духовною якістю особистості, яка проявляється в здатності знаходити задоволення в праці. Професійна культура фахівця є системною якістю, вихідними елементами якої є знання, практичні уміння й навички, власні соціальні якості, котрі характеризують відношення особистості до світу соціальних цінностей. Професійна культура фахівця є підсумком якісного розвитку інтересів, переконань, знань, здібностей і соціальних почуттів, норм діяльності й поведінки.

З поміж компонентів професійної культури фахівця можна виділити наступні: формування наукового світогляду, розвиток і професіоналізація мислення, оволодіння складними прийомами роботи з будь-якою інформацією, становлення певної структури характеру, формування індивідуального стилю діяльності та комунікативної культури, оптимізація індивідуальної системи життєвих і професійних цінностей, засвоєння творчого підходу до вирішення пізнавальних і практичних завдань, формування стійкої професійної позиції та інші.

Специфіка професійної культури окреслюється головним чином, своєрідністю діяльності, широким спектром функцій, які виконуються.

Ми погоджуємося з висновками О. Уваркіної, в тому, що ефективність будь-якого процесу забезпечується врахуванням специфіки об'єкта діяльності, а також особливостями суб'єкта спілкування, що дозволяє вважати культуру фахівця, тобто професійну культуру такою, котра втілює у собі всі основоположні загальні якісні характеристики духовної культури [4].

Як вважає В. Липський, професіоналізм – один з найголовніших елементів якості праці фахівця, але зазначимо, що високий рівень професіоналізму, якість ділової кваліфікації визначаються, перш за все, культурою діяльності як інтегративною, стрижневою характеристикою особистості. Разом з професійним, необхідно і

духовне формування особистості, поєднання професіоналізму і вченості з високою культурою [5, 98-103].

Аналізуючи характер взаємозв'язку діяльності та культури, необхідно підкреслити, що не будь-яку діяльність і не будь-який її результат можна характеризувати як певний рівень «культури». Високий рівень культури діяльності визначається тим, що вона не тільки сприяє появі суспільно корисних продуктів, але й розвиває, вдосконалює саму особистість як суб'єкта суспільних продуктивних сил. Головна мета культурного розвитку особистості – реалізація творчих можливостей людини, набуття професіоналізму. Здається поважною думка про те, що професіоналізм є сукупність психофізіологічних, психічних, комунікативних і особистісних змін, які відбуваються в людині у процесі оволодіння і тривалого виконання діяльності.

Культура професійної діяльності характеризує певний рівень виконання людиною своїх кваліфікаційних обов'язків. Рівень сформованості цього феномену залежить від: спрямованості та стійкості соціально значущих мотивів діяльності (потреби, інтереси, цінності, погляди та інше); відповідності психофізичних властивостей особистості (здібностей, спроможностей), які забезпечують необхідний рівень й ефективність професійної діяльності; ступеня розвитку психічних процесів особистості (мислення, пам'ять, емоції, почуття, воля); повноти та глибини засвоєних психолого-педагогічних і спеціальних знань, умінь, навичок, а також набутого досвіду; соціальної активності особистості.

З метою вивчення основ особистості та діяльності фахівця, зведення компонентів діяльності та якостей, властивостей до певної системи було використано нормативну модель або модель спеціаліста як узагальнений зразок фахівця, який є кінцевою позначкою діяльності у пошуках вищої школи і відповідає усім вимогам практики, а також оснащений певним потенціалом, котрий забезпечує успішне виконання фахівцем професійних функцій у майбутньому. Модель спеціаліста узагальнює певну систему характерних для цього виду діяльності особистісних якостей, знання, навичок, умінь, які забезпечують її виконання.

Дослідники пропонують чотири основних компоненти моделі професійної підготовки: перший – передбачає формування системи розвинутих, гнучких професійних вмінь і мислення, що забезпечують успішне вирішення нестандартних, ускладнених нових професійних завдань; другий – здатність самостійно вчитися, набувати професійних знань, навичок, вмінь, оволодівати новими технологіями,

удосконалювати кваліфікацію; третій – гуманізацію та гуманітаризацію освіти, яка передбачає визнання особистості як унікальної, неповторної індивідуальності кожної людини, а її життя і здоров'я – як пріоритетної домінуючої соціальної цінності; четвертим компонентом моделі є, система комунікативних і професійних знань, навичок, вмінь, що відповідають вимогам професійної діяльності, функціям і обов'язкам майбутнього фахівця, що закріплено у його кваліфікаційній характеристиці.

В основу моделі діяльності спеціаліста необхідно покласти врахування особливостей його діяльності, оскільки саме в ній відбувається процес формування особистості. Сутність розвитку особистості в процесі діяльності полягає в якісній зміні останньої, в якій людина постає як суб'єкт. Це окреслює вирішальне значення у розвитку особистості. Зміни відбуваються шляхом ускладнення всіх структурних компонентів діяльності – цілей, мотивів, змісту, їх взаємозв'язків, а також через зміни у фаховій діяльності особистості.

Необхідно передусім звернути увагу на професійну готовність фахівця, яка визначається низкою властивостей і характеристик: психологічною готовністю, тобто сформованістю певного ступеня спрямованості на професійну діяльність; науково-методичною готовністю, що передбачає володіння повним обсягом суспільно-політичних, психолого-педагогічних і спеціальних знань, необхідних для професійної діяльності; практичною готовністю, наявністю сформованих на сподіваному рівні професійних умінь і навичок; психофізіологічною готовністю, наявністю відповідних передумов для професійної діяльності та оволодіння певною спеціальністю, сформованістю професійно значущих якостей особистості; фізичною готовністю, відповідністю стану здоров'я і фізичного розвитку до вимог професійної діяльності та професійної працездатності.

Еталонною моделлю будь-якого фахівця виступає професіограма. Вона пов'язана з категоріями психології праці, включає до структури опис професії, всебічну характеристику роботи, котру виконує фахівець, і підлягає тлумаченню з точки зору соціально-психологічних, соціально-економічних, комунікативних, виробничо-технічних та інших вимог, якими особистість мусить володіти для того, щоб успішно здійснювати професійні функції.

Для реалізації вимог означеної професіограми необхідна система організаційних і педагогічних заходів, котра зумовить формування у особистості фахівця певної професійної спрямованості, здобуття необхідних знань, навичок, умінь і бажаного рівня професійної підготовки.

Входження у професійну діяльність вимагає від людини не тільки наполегливості щодо оволодіння комунікативними засобами та засобами професійної діяльності, але й значної перебудови всієї свідомості в цілому. Ці завдання можна реалізувати за умови підвищення рівня професійної та комунікативної культури спеціаліста шляхом формування спеціальних, психолого-педагогічних знань і умінь майбутнього фахівця, моделювання реальних професійних відносин в період навчання студента у вищому закладі освіти і включення його у між особистісні стосунки, як повноцінного суб'єкта.

Рівень професійної культури невід'ємно залежить і від сформованості комунікативної культури фахівця, яка має свої специфічні особливості для кожної професії. Виділення комунікативної культури, як однієї із складових загальної культури суспільства, зумовлено трансформаційними процесами та новими вимогами до сучасного фахівця.

Комунікативна культура особистості є складовою частиною загальнонародської культури. Це – сукупність стійких психічних властивостей, кожна з яких історично сформована, як здатність індивіда відповідати своєю психічною діяльністю на об'єктивні впливи зовнішнього середовища.

Формування комунікативної культури – це цілісна система, позитивні результати якої можна отримати в тому випадку, коли вона буде достатньо розвинена і коли буде забезпечено її оптимальне функціонування. Тому необхідно розробити науково-методичну систему як цілеспрямований процес організації і стимулювання навчально-пізнавальної діяльності студентів щодо оволодіння системою комунікативних умінь, знань, цінностей, які є елементами системи формування комунікативної культури.

Від рівня сформованості комунікативної культури особистості фахівця залежить характер стосунків, які виникають між людьми у процесі праці. Слід розглядати дві сторони комунікативної культури фахівця – зовнішню і внутрішню. Зовнішня культура фахівця виражається передусім у знаннях та дотриманні загальноприйнятих у суспільстві правил поведінки. До них можна віднести скромність, тактовність, доброзичливість, естетичний охайний зовнішній вигляд та культуру мовлення. Внутрішня культура спілкування – це духовна вихованість людини, від якої залежать уміння перейматися станом іншої людини, його почуттями і вчинками, що є підставою для взаєморозуміння.

Набуття людством великого масиву знань і освоєння технологій у професійній галузі сприяє підвищенню уваги до комунікативної

підготовки сучасного фахівця. Суспільство стає на позиції людиноцентризму. Тому стосунки між фахівцями вимагають не тільки фахових знань, а й комунікативної культури, яка формується в процесі підготовки майбутнього фахівця.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Висоцька О.С.* Комунікація як основа соціальних перетворень у контексті становлення постмодерного суспільства: монографія. – Дніпропетровськ : «Інновація», 2009. – 316 с.
2. *Ананьїн В.О.* Військова освіта у формуванні особистості сучасного військового професіонала / В. О. Ананьїн, О. О. Пучков // Гілея. (науковий вісник): збірник наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – Вип. 24. – С. 328-332.
3. *Горлинский В.В.* Образовательные стратегии устойчивого развития: формирование ментальных структур безопасности. / Горлинский В. В. // Вестник МУ МВД России. – № 10. – М., 2013. – С. 254-259.
4. *Уваркіна О.В.* Освітній потенціал нації: монографія. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – 383 с.
5. *Липский В. Н.* Эстетическая культура и власть: опыт сравнительно-исторического анализа // Культура – равновесие и гармония будущего мира: сборник научных трудов. – М.: АГПС, 2013. – С. 93-107.

Ананьин В. А., Пучков А. А. Коммуникативная культура личности студентом в условиях развития информационного общества.

Анализируется место и роль коммуникативной культуры в профессиональной культуре современного специалиста. Показано, что в условиях роста информационных процессов в современном обществе, возрастает необходимость в формировании специальных знаний и умений в сфере коммуникации. Подчеркивается необходимость использования возможностей информационного общества в профессиональной деятельности. Рассматриваются структурные компоненты профессиональной структуры и их значение в личности специалиста.

Ключевые слова: информация, информационное общество, образование, профессиональная культура, коммуникативная культура, специалист, модель специалиста.

Ananyin V. O., Puchkov O. O. Communicative culture in the development of the information society.

The paper deals with place and role of communicative culture in professional culture of the modern specialist. It is shown that under conditions of information processes growth in modern society, the need to form special knowledge and skills in the field of communication is increased. The necessity

of using of information society opportunities in the profession is emphasized. Structural components of professional structure and their importance in identity of the specialist are considered.

Keywords: information, information society, education, professional culture, communicative culture, specialist, specialist's model.

Отрох Н. В.

ФЕНОМЕН ОБДАРОВАНОСТІ В КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ПОГЛЯДІВ НА ІНКЛЮЗИВНУ ОСВІТУ ТАЛАНОВИТОЇ МОЛОДІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто феномен обдарованості з філософського та психолого-педагогічного погляду, а також подано характеристику сучасної системи роботи з обдарованою молоддю в Україні. Робота з обдарованою молоддю має бути частиною державної політики у сфері інклюзивної освіти.

Ключові слова: обдарованість, талант, геній, здібності, інклюзивна освіта.

Економічний, соціальний, культурний розвиток держави безпосередньо пов'язаний з навчанням і вихованням учнівської молоді, із забезпеченням всіх умов для її інтелектуального і творчого зростання. Країна має бути націлена на виховання власних висококваліфікованих спеціалістів, а не залучення їх з-за кордону.

Сьогодні для створення перспектив подальшого розвитку держави однією з першочергових і невідкладних проблем є забезпечення гідних умов навчання, розвитку здібностей та створення умов самореалізації інтелектуально обдарованої молоді, яка визначатиме можливості і перспективи держави в майбутньому.

Складність та міждисциплінарний статус проблеми обдарованості вимагає її всебічного дослідження на різних рівнях методології науки: філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому, рівні практичної діяльності. Тому метою статті є розглянути феномен обдарованості в контексті інноваційних поглядів на інклюзивну освіту талановитої молоді, а основним завданням – розглянути філософсько-педагогічний аспект обдарованості як феномену.

Згідно з позиціями філософської методології можна розглядати людину як цілісну єдність природного і суспільного, об'єктивного і суб'єктивного, внутрішнього і духовного, в якій усі визначені сторони взаємодії виступають як необхідні моменти. Зважаючи на це, і процес

формування особистості має відбуватися цілісно. Тому методологічного значення набувають такі принципи, як єдність історичного та індивідуального (особистісного) розвитку, загального і особливого, природного та соціального. Важливим також вважаємо розуміння філософських категорій можливості й дійсності, оскільки природні задатки особистості до виконання певного виду діяльності постають як потенційні можливості особистості, що набувають свого розвитку і реалізуються у дійсність за певних умов. Розвиток певних задатків і здібностей викликає до життя, стимулює розвиток здібностей нового рівня, що дозволяє особистості продовжувати свій розвиток до безмежного рівня.

Протягом тривалого часу філософів турбувало питання природи феномену обдарованості. У давні часи ніяких інших пояснень, окрім «божественного осяяння», не існувало. Водночас поняття «обдарованість» до XIX століття не вживалось. Широкого вживалось слово «геній» (від латинського – *genius* – дух). У давньоримській міфології генієм називали доброго Духа, який формує характер людини та оберігає її впродовж життя («даймоній» за Сократом). Як підкреслює А.І. Савенков, в античній культурі «геній» сприймався як фігура міфологічна, яка поєднує в собі безсмертне божество та смертну людину. Саме це сприйняття про поєднання божественного духу з людиною і було основою поняття генія в європейській філософії та в повсякденній свідомості аж до кінця XIX століття [3, 9].

Визначень поняття «геніальність» існує досить багато. Вивчаючи це питання, В. Ефрїмсон зазначав, що геніальність визначають і як «здатність у період дозрівання ідеї повністю ігнорувати все, що не стосується досліджуваної проблеми», і як «здатність до концентрації, що переходить у транс», і як «природну інтелектуальну силу дуже високого рівня, виняткову здібність до творчості, що вимагає уяви, оригінального мислення, винаходу чи відкриття».

Філософська думка розуміє під геніальністю (від лат. *genialis* – властивий генієві, плідний) найвищий прояв творчих сил людини, діяльність якої має всесвітньо історичне значення. Термін «геніальність» уживають як для позначення здібності людини досягти видатних результатів у певній галузі, так і для оцінки результатів творчості.

Погляди представників античної філософії можна розділити на два напрями. Перші (Платон, Посідоній, Сенека, Плотін) заперечували існування свободи. Вони вірили в зумовленість розвитку людини, існування долі, детермінованість людських проявів. Для Платона, наприклад, джерелом творчості була одержимість, яка виникає від

вищих сил і невіддільна ніякому впливові з боку людини. Так само неможливий і розвиток обдарованості. Більш того, Платон вважав, що розвиток може перетворити творчість у ремесло. Представники другого табору (Геракліт, Епікур, Аристотель) наголошували на активності волі людини, яка проявляється у здатності керувати своїми талантами. Геракліт вважав, що всі люди мають здібність до істинного пізнання, але користується цією здібністю меншість. Людина, за висловом Аристотеля, сама вирішує, на що спрямовувати свою діяльність [3, 10].

В епоху класицизму має місце більш активне обговорення божественної та земної природи походження художніх талантів.

У вивченні проблем обдарованості епохи філософії Нового часу окреме місце посідає постать Джона Локка, який висунув низку фундаментальних теоретичних положень. Головними з них можна назвати такі: знання загального та істина побудовані на досвіді; розум людини спочатку є «чиста дошка» («*tabula rasa*»); немає нічого в розумі, чого не було до цього у відчуттях.

Багато вчених підкреслюють суперечливість поглядів теоретиків епохи Просвітництва. З одного боку, Ф. Хатчесон, Г. Лейбніц, Р. Декарт вважали обдарованість феноменом, зумовленим природою. З іншого, К. Гельвецій, Д. Дідро стверджували, що природа свої дари розподіляє порівну. Звідси випливає необхідність загальної освіти та виховання.

Таким чином основною ідеєю епохи Просвітництва є твердження про те, що кожна людина здатна досягти будь-якого рівня геніальності, їй лише необхідні завзятість і сприятливий вплив навколишнього середовища.

Представники німецької класичної філософії також цікавились походженням феномену обдарованості. Так, І. Кант вважав, що геній – це здатність створювати те, до чого немає певних правил. Геній є протилежністю наслідуванню, і те, що ми називаємо «академічною обдарованістю» (або здатність легко засвоювати навчальний матеріал), протилежне обдарованості.

Для А. Шопенгауера геній – той, хто здатен до «активної уяви», створення нових образів. Суть геніальності – це здібність до пізнання головного і загального, що існує. Геній об'єктивний, присвячує себе розв'язанню загальнолюдських проблем, відкинувши особисті.

У зв'язку з тим, що І. Кант й А. Шопенгауер талант пов'язували саме зі здатністю до пізнання, їх можна вважати родоначальниками когнітивного напрямку у вивченні обдарованості. Головна властивість генія не тільки вдосконалення старого, але й породження нового.

Філософи називають талантом високий рівень обдарованості людини до певного виду творчості (діяльності). Талант характеризується здібністю до творчих досягнень, які залишаються, за словами В. Белінського, «у межах сфери, відкритої генієм».

Широке використання у науковій літературі терміна «обдарованість» пов'язано з періодом утвердження педагогіки, а потім і психології як самостійних наук. Коренем слова «обдарованість» є «дар», тому як в українській, російській, так і в англійській (gifted) мовах це поняття має однозначне трактування – подарунок. Цим ніби підкреслюють, що людина володіє чимось таким, що нею не заслужено, не зароблено, а тим, що їй подаровано від народження.

Аналіз наукової літератури з психології показав, що дискусії щодо визначення поняття «обдарованість», його походження, структури обдарованості, її типології та інтеграційних компонентів, концептуальних підходів до інтерпретації поняття «обдарованість», з'ясування причин існування індивідуальних розходжень між людьми, факторів, які мають вплив на ці розходження ще до сих пір триває не тільки в українському науковому суспільстві, але й в світовому науковому просторі. Серед психологів побутує дві протилежні точки зору. За соціальною концепцією визначається, що всі діти від народження наділені однаковими здібностями, а їх подальший розвиток залежить від середовища (Дж. Локк, В.П. Сфрідсон, К.А. Гальперін). Прибічники іншої теорії стверджують, що обдарованість це спадкове рідкісне явище (Ф. Гальтон, Р. Стернберг).

Сучасний етап розробки проблеми обдарованості характеризується створенням так званих факторних моделей обдарованості, серед яких є моделі як західних (Дж. Рензулі, Ф. Монкса, П. Торранса, Д. Фельдх'юсена та ін.), так і вітчизняних (О. Матюшкін, В. Моляко, О. Кульчицька, О. Музика та ін.) учених. Серед них найбільш використовуваною є модель, яка складається з трьох основних компонентів: 1) здібностей (загальних та спеціальних) на рівні, вищому, за середній; 2) креативності особистості; 3) мотивації (спрямованості, наполегливості) особистості до певного виду діяльності.

Питання обдарованості вивчалось і психологами, і педагогами в багатьох країнах, в тому числі і в Україні (В. Алфімов, М. Аксінєва, О. Антонова, В. Давидов, Г. Гарднер, Дж. Гілфорд, Ю. Гильбух, О. Кульчицька, Н. Лейтес, Д. Маккоуч, В. Моляко, А. Матюшкін, О. Музика, Дж. Рензулі, С.Л. Рубінштейн, Г. Тарасова, А. Торренс, К. Тейлор та ін.). Усі вони однастайні у думці, що таким дітям

необхідно надавати особливу підтримку і, перш за все, у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Одні з перших наукових досліджень розумового розвитку дітей були здійснені французькими психологами Альфредом Біне та його послідовником Теодором Сімоном у 1905 році. Першим результатом цієї роботи стали тести визначення рівня розумового розвитку, які у 1911 році мали назву «Метрична шкала інтелектуальності», а в подальшому отримали назву тестів Біне-Сімона.

Західні педагоги тривалий час пов'язували поняття обдарованості з рівнем коефіцієнту інтелекту «IQ». Однак американський дослідник П. Торренс встановив, що у вирішенні складних проблем найуспішнішими стають не ті діти, які найкраще вчаться у школі [4].

У зв'язку з цим постає питання, яких дітей можна вважати обдарованими. Офіційна статистика Міністерства освіти і науки України при визначенні кількості обдарованих дітей в Україні спирається на дані про учасників олімпіад, турнірів, конкурсів-захистів Малої академії наук України тощо, що в свою чергу не дає повної реальної картини. За таких умов враховуються лише діти, які значно випереджають своїх однолітків у розумовому розвитку або мають здібності до різних галузей науки. У той час, коли психологи виділяють спеціальну музичну, художню, технічну, психомоторну, соціальну та ін. обдарованості.

Першим документом незалежної України, присвяченим роботі з обдарованою молоддю, стала «Комплексна програма пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді «Творча обдарованість», розроблена за участю Президії АН України, МОН України й ряду інших міністерств та відомств, ухвалена наприкінці 1991 року. Зазначена програма охоплювала різні вікові етапи розвитку дитини: від дошкільного віку аж до початку професійної діяльності та передбачала реалізацію конкретних підпрограм. Незважаючи на назву «творча обдарованість» програмою було передбачено роботу з технічно обдарованою молоддю, заохочення переможців олімпіад, конкурсів наукових робіт тощо. Програма була недосконалою, але для того часу досить прогресивною і необхідною.

Указом Президента України від 24 січня 2001 року № 42 «Додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 року» було передбачено вдосконалення мережі загальноосвітніх навчальних закладів, а також розроблення і запровадження різних варіативні навчальні програми відповідно до потреб розвитку індивідуальні здібностей дітей [5].

Указом Президента України від 9 жовтня 2001 року № 941 «Додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні» було передбачено розроблення комплексних програм залучення обдарованої учнівської молоді до наукових досліджень та активізації діяльності Малої академії наук України [6].

З 2001 року систематична робота з обдарованою молоддю в Україні здійснюється у відповідності до державних Програм роботи з обдарованою молоддю, затверджених в установленому порядку на відповідний період.

У «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» зазначено, що метою української системи освіти є своєчасне виявлення ранньої обдарованості [7]. Проте в офіційних документах не можуть бути прописані рекомендації щодо створення позитивного сприятливого середовища для розвитку обдарованих дітей. Цю роботу мають здійснювати психологи та педагоги. З метою вивчення потреб обдарованої молоді України у нашій державі відповідно до розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 року № 635-р було відкрито Інститут обдарованої дитини (ІОД). Інститут підпорядкований Національній академії педагогічних наук України.

Багаторічний досвід роботи з обдарованими дітьми в Україні має Мала академія наук України – загальнодержавна науково-громадська організація, спрямований на пошук, підтримку, сприяння творчому розвитку обдарованих, здібних до наукової діяльності учнів, школярів, студентів. Учні-члени Малої академії наук мають можливість слухати лекції провідних науковців України, відвідувати практичні заняття та практикуми, проводити цікаві дослідження, працювати в державних бібліотеках, архівах та наукових установах Національної академії наук України, відвідувати наукові конференції та семінари, спілкуватись з однолітками-іноземцями тощо. Мала академія наук має регіональні осередки у всіх обласних та районних центрах України, а дистанційні форми роботи з обдарованою молоддю дають можливість учням з сільської місцевості отримувати інформаційну підтримку науковців з столичних наукових інститутів та вищих навчальних закладів України.

Таким чином, обдарована дитина може реалізувати себе в спеціалізованому ліцеї, гімназії, позашкільних закладах освіти, але саме інклюзивна освіта передбачає створення всіх умов для навчання обдарованих дітей у загальноосвітніх школах. Поняття «інклюзивна освіта» у нашій державі в основному розглядається як навчання дітей з фізичними вадами в звичайних школах. Але обдаровані діти також належать до гетерогенної групи, яка має особливі освітні потреби. За рішенням Всесвітньої організації охорони здоров'я вони входять до

«групи ризику». Творчі діти рідко бувають спокійними, вони страждають від своєї винятковості, вони потребують особливого виховання, спеціальних, індивідуальних навчальних програм, спеціально підготовлених вчителів, шкіл.

Останнім часом в Україні ведеться активна діяльність з розробки і впровадження авторських програм роботи з обдарованою молоддю на всіх рівнях освітньої системи. Основний акцент в подібних програмах зроблений на пошук і виявлення талановитих учнів (система тестування), організацію участі молоді в конкурсах, турнірах, олімпіадах різного рівня, але практично не розроблені заходи щодо соціалізації дітей в учнівському колективі, створенні позитивного психологічного клімату тощо. Пілотне дослідження в рамках Темпус-проекту 543873-ТЕМРП8-1-2013-1-БЕ-ТЕМРПЗ-ІРСК «Підготовка педагогів і освітніх менеджерів у вузі і системі підвищення кваліфікації до роботи з гетерогенними групами і організаціями», показало, що обдаровані підлітки часто мають проблеми в стосунках з однолітками.

В цьому контексті вчителям в основному радять не вирізняти обдаровану дитину за індивідуальні успіхи, а заохотити спільні заняття з іншими дітьми, не приділяти багато уваги навчанню з елементами змагання, оскільки обдарована дитина частіше від інших ставатиме переможцем, що може викликати неприязнь до неї інших учнів. Але ці заходи не вирішують проблему, а лише дають можливість уникнути відкритих конфліктів.

Присутність обдарованих дітей в класі не має обмежувати навчальний процес, за умови створення сприятливої психологічної атмосфери в колективі, такі учні можуть стати лідерами у класі і помічниками вчителя в організації навчально-виховних заходів.

Ще однією проблемою інклюзивної освіти обдарованих учнів є встановлення жорстких рамок у загальноосвітній школі. Навіть розробники завдань для Зовнішнього незалежного оцінювання орієнтовані на «середнього» учня. Виконуючі однотипні завдання обдаровані діти часто втрачають інтерес до навчання, порушують дисципліну в класі тощо. Педагоги помітили, що учні, які показували хороші результати в молодших класах у старшій школі не стають відмінниками. Тому важливо не втрати обдаровану дитину, необхідно забезпечити постійне зростання рівня завдань та вимог відповідно до прискорено зростаючого рівня творчих інтелектуальних здібностей молодих людей, підтримувати їх цікавість до навчання за допомогою індивідуальних творчих завдань, можливо, в подальшому розробити індивідуальну програму навчання, залучати учнів до проектної

діяльності, використовувати варіативні частини навчального плану, створити у школі систему спецкурсів та факультативів. Від вчителя також залежить, щоб обсяг інформації та враження, які отримує дитина у процесі життєдіяльності, збудив (на психологічному рівні) інтерес саме до тієї галузі знання або мистецтва, де юна особистість має відповідні здібності.

Особливо значимим для нашої країни є формування нового педагогічного бачення сутності й організації інклюзивної освіти. На відміну від традиційних уявлень, які обмежують інклюзивну освіту тільки інтеграцією дітей-інвалідів в культурно-освітнє середовище школи, необхідно також зосереджувати увагу на забезпеченні оптимальних умов навчання і обдарованих дітей. Для освітніх установ країни досить актуальним є організаційно-управлінський аспект проектування інклюзивної освітньої середовища. Україна має велику потребу в компетентних педагогах та управлінцях, здатних вирішувати складні завдання взаємодії з гетерогенними групами в інклюзивному освітньому середовищі.

Отже, для реалізації інклюзивної освіти обдарованої молоді необхідно здійснити ряд завдань:

- визначити особливості педагогічних умов, які ефективно сприятимуть розвитку здібностей обдарованих учнів та шляхів взаємодії педагогів, учнів, батьків.
- створити систему цілеспрямованого виявлення, підтримки, розвитку, навчання та виховання обдарованих дітей на діагностичній основі;
 - впровадити нові освітні технології в роботі із дітьми;
 - організувати підготовку педагогічних працівників шкіл, позашкільних закладів до роботи з обдарованою учнівською молоддю, переорієнтація на розвиток якостей творчої особистості в учнів;
 - створити систему стимулювання інтелектуально та творчо обдарованої молоді, педагогічних працівників;
 - забезпечити якісні зміни у змісті освіти, модернізацію навчально-виховного процесу;
 - створити умови, які спрямовані на формування людини з новим типом мислення, на зростання престижу особистості вчителя;
 - визначити психологічний та педагогічний зміст навчально-виховного процесу для талановитих учнів.

Проблема розвитку здібностей та обдарувань особистості не вичерпується повною мірою зазначеними аспектами, деякі з яких є близькими та взаємопов'язаними, але саме різнобічність та цілісність

розгляду проблеми є запорукою створення дієвої системи роботи з обдарованою молоддю в Україні. В цьому ми і вбачаємо перспективи подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова О.Є. Обдарованість: сутність, структура, перспективи розвитку // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології обдарованості: зб. наук. пр. / за ред. С.Д. Максименко та Р.О. Семенової. – Т. 6. – Вип. 3. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 48-51.
2. Горбильова О. В. Тлумачення поняття «обдарована дитина» в працях науковців Індії // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 3 (56). – 2013. – С. 40-48.
3. Обдарована молодь України: оцінка сучасного стану та поширення перспективного досвіду роботи з обдарованою молоддю в регіонах України / С.О. Терпиший, О.Є. Антонова, Р.А. Науменко та ін. – Київ : ВМГО «Союз обдарованої молоді», 2008. – 156 с.
4. Одаренные дети: Пер. с англ. / Общ. Ред. Г.В. Бурменской, В.М. Слущкого. – М. : Прогресс, 1991. – 376 с.
5. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні» від 09.10.2001 № 941/2001.
6. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 року» від 24.01.2001 № 42/2001.
7. Указ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти України у XXI столітті» від 17.04.2002 № 347/2002.

Отрох Н. В. Феномен одаренности в контексте инновационных взглядов на инклюзивное образование талантливой молодежи: философско-педагогический аспект.

В статье рассмотрен феномен одаренности с философской и психолого-педагогической точки зрения, а также дана характеристика современной системы работы с одаренной молодежью в Украине. Работа с одаренной молодежью должна быть частью государственной политики в сфере инклюзивного образования.

Ключевые слова: одаренность, талант, гений, способности, инклюзивное образование.

Otroh N. V. The phenomenon of giftedness in the context of innovative views on inclusive education of talented youth: philosophical and pedagogical aspect.

The article examines the phenomenon of giftedness philosophical, psychological and pedagogical perspective, and presents characteristics of a modern system for talented students in Ukraine. The the work of talented young people to be part of the state policy in the field of inclusive education.

Keywords: talent, genius, ability, inclusive education.

Ігнат'єв В. А.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ФІЛОСОФІЇ І ТЕОЛОГІЇ

Автор розглядає особливості взаємовідносин між теологією і філософією, стверджуючи, що метафізика класичної релігійно-філософської парадигми формувала різні форми їх отождолення або протистояння. Доведено, що некласичні філософські методології дозволяють відкрити епоху патристики як некласичну онтологію, що формує новий тип взаємовідносин між філософією і теологією, який не змишує їх особливості, а з іншого боку – підсилює їх творчу енергію.

Ключові слова: метафізика, теологія, богослов'я, патристика, неопатристика, некласична філософія, парадигма.

Кінець XX і перша чверть XXI століття демонструє повну хибність міфу про антагонізм релігії і науки. Сучасна цивілізація інформаційного суспільства не тільки не призводить до зменшення релігійної свідомості, а й відображає підйом і навіть ренесанс релігійного світогляду в науково-філософській сфері досліджень.

Процес формування глобалізованого суспільства вимагає сучасного переосмислення наукового і філософського відношення до теологічного знання. З іншого боку необхідно відмітити потужний запит сучасних богословів на важливість культури логічного мислення. Так, аналізуючи сучасний стан релігійної свідомості, диякон А. Кураєв зауважує, що «сонце розуму сховалося за окультними хмарами. Повторювати сьогодні розхожі аргументи минулого сторіччя – все одно що рекламувати засоби від засмаги в середині дощового сезону. Раціоналізм і академічна наука сьогодні очевидно союзники Церкви. Бо не від надмірності думок і вченості народжуються сьогодні секти і ересі, а від цілком буденного невігластва і невміння мислити логічно і відповідально» [7, 153].

Актуальність дослідження полягає в тому, що тісний взаємовплив між філософією і теологією свідчить про сучасність як кардинально нові відносини між теологією і філософією. «У такій ситуації межі, що розділяють релігійне і світське, стираються, теологія вторгається в простір філософії, філософія просякується теологією» [4, 2]. А. Денисенко далі зазначає, що такі новітні філософи, як С. Жижек,

Дж. Агамбен, А. Бадью, Р. Жирар, у своєму дослідженні взагалі діють таким чином, що між філософією і теологією взагалі не існувало межі.

На нашу думку, ігнорування історико-філософських особливостей не дозволяє більш коректно і точно з гносеологічної точки зору позначити нові якості взаємовідносин філософії і теології. Тому метою цього дослідження є історико-філософське окреслення особливостей взаємовідносин між філософією і теологією.

Але оскільки сучасні взаємовідносини між філософією і теологією носять дійсно парадигмальний характер, то, на наш погляд, аналіз дослідження має відбуватись з точки зору історико-філософських відносин. З кінця XIX – протягом XX століття в фундаментальній філософії відбувається процес формування неklasичної філософської парадигми. Тому предметом дослідження є виявлення елементів сучасних взаємовідносин між філософією і теологією з точки зору неklasичної філософської парадигми.

Історико-філософський процес взаємовідношення філософії і теології починається з Античності, коли сама філософія починала отримувати статус самостійної дисципліни шляхом подолання міфологізованого синкретичного образу пізнання. Тому не випадково Античність практично ототожнювала філософію і теологію. Згідно з Аристотелем теологія – це один з предметів метафізики і всього процесу філософствування. І хоч релігійно-практичні культу відрізнялись від інтелектуально-філософських текстів античних філософів, але тенденція ототожнення спостерігається ще у піфагорійців, а пізніше у неоплатоніків. У останніх увесь процес філософствування був формою літургії та теургії.

Синкретизм Давнього світу і, зокрема, Римської дохристиянської імперії ототожнював суспільні відносини політики і релігії. Як зазначав В. Болотов те, «що у християн відносилось до сфери церковної діяльності, те в Римі відносилось до сфери діяльності державної» [1, 14]. Тобто релігія була сферою не особистих переконань і совісті конкретних індивідів і спільнот, а безпосередньо державною справою. Тому всі закони були спрямовані не тільки на збереження держави, а й на її освячення, обожнення. Синкретизм політики і релігії було не на користь поглиблення релігійного світогляду. Релігійність римлян перетворювалась в формальне додержання релігійного культу в сенсі громадянського обов'язку.

Не випадково, що християнство з самого початку демонструвало нетотожність політики і релігії. «Конфлікт між християнством і еллінізмом ніяк не можна тлумачити, як тимчасове непорозуміння, в ньому зіткнулися два суперечних один до іншого світовідчуття, дві

полярно протилежні релігійні та психологічні установки свідомості» [13, 64].

Хоча в процесі такого конфлікту відбувались і спроби поєднати еллінізм і християнство, тобто знайти ідеологічний компроміс. В епоху раннього християнства ним став гностицизм. «Гнозисом або гностицизмом називають зазвичай ту суміш грецької філософії зі східним містицизмом, той дивний релігійно-філософський сплав, що виник, як результат зближення греко-римського світу зі сходом, і пишним цвітом розквітнув саме в епоху раннього християнства» [13, 65]. У зв'язку з тим, що імперія Давнього Риму вбирала в себе велику кількість територій з різними культурами і релігіями, то виник попит на формування єдиної «синтетичної» релігії.

Тому, починаючи вже з апостольських часів, починається відділення християнської думки від античної. «Дивіться, щоб ніхто вас не звів філософією та порожньою оманю за переданням людським, за стихіями світу, а не за Христом» [8, 2:8]. Так попереджає апостол Павло. Таке попередження стає досить актуальним, коли християнами стають не тільки євреї, а й представники інших народів з їх культурологічними і релігійними особливостями, що призводило до розвитку популярності гностицизму в християнському середовищі вчень відомих гностиків (Василід, Валентин, Сатурніл, Вардесал, Марціон, Гермоген). Тому відбувається жорстке протиставлення християнської (богословської) і античної (філософської) думки. Тертуліан сформував всім відомий риторичний вислів: «Що спільного між Афінами та Єрусалимом? Між Академією і Церквою?» [9, 5:7]

Богослов'я як противага філософії мало свої підстави як внутрішнього (теоретично-фундаментального) так і зовнішнього (мовно-категоріального) характеру. Антична культура філософствувала була спрямована на самопізнання як шлях досягнення чистого Розуму. Християнська культура богословствувала спрямовувалась на спілкування з Христом.

Після двох століть християнської апологетики, протягом якої і були визначенні принципові позиції богослов'я і філософії, почався період патристики. Але в зв'язку з тим, що християнство укріпилось настільки, що перетворилось в державну релігію, головним об'єктом богослов'я стало не стільки протиставлення його античній філософії, скільки вільний розвиток безпосередньо християнського досвіду. Тому відбувається ширше використання елліністичної філософської мови і зовнішнього погляду, який до речі закріпився в західноєвропейській філософії, складається враження «еллінізації» християнства.

При цьому до цих пір належно не осмислені глибинні духовно-практичні процеси епохи патристики, яка дійсно використовувала мову античності, але творчо формуючи дискурс містичного богослов'я. Його практично-прикладний характер став головним предметом і ядром християнства. Християнський містико-аскетичний дискурс сформував особливості практичного способу буття, які відрізняються від інших духовних практик. Ці практичні особливості ставали причиною поглиблення християнської свідомості. Як наслідок догматичне богослов'я виступало теоретичною формою богословського нарративу.

Акцент західноєвропейської парадигми на теоретичних засадах християнського світогляду призвів до фундаментального опрацювання богословських проблем. Це стало приводом виділення і навіть відділення від всього корпусу християнського дискурсу суто теоретичної сфери – теології. Але вплив античної філософської думки вимагав більш рельєфно визначити відношення між теоретичними сферами – філософією і теологією. Схоластика пропонувала декілька варіантів їх відносин: від м'якого і взаємодопридатного їх співіснування у Т. Аквінського до взаємодопридатної опозиції у С. Брабантського. Врешті решт І. Солсберійський запропонував їх незалежне співіснування в зв'язку з тим, що у філософії і теології не має спільного предмету дослідження. Для філософії предметом є знання, а способом його досягнення є раціональна методологія. Для теології предметом є спасіння душі, а способом досягнення надприродні закони Одкровення.

Як покаже надалі історія філософії і теології такий підхід виявився небезпечним і навіть катастрофічним як для філософії так і для теології. Як зазначав ще В. Зеньковський, «вчення про самодостатність «природного розуму» в пізнанні світу та людини є, за своєю суттю, нове, не притаманне основним течіям навіть античної думки поняття: підносячи Одкровення над «природним розумом», Аквінат водночас розсікає єдину цілісність пізнавального процесу. Вона була такою у греків, тобто, звичайно, у найбільш видатних мислителів Греції; вона була такою і у християнських богословів, ранніх і пізніх, до XIII століття. Аквінат же своїм рішенням вийшов уже на новий шлях і тим надовго вирішив для Заходу важку тему про співвідношення позарелігійного знання і віри, бо створив можливість мирного їх співвідношення на зразок співвідношення двох поверхів будівлі – є поверх «природного» (позарелігійного) пізнання, але є і наступний поверх – релігійного пізнання» [5, 16]. В. Зеньковський зазначає, що відділяти розум від віри або філософію від теології є помилкою. Тому

що це дозволяє стверджувати, що світло Одкровення стосується лише тієї сфери, яка спрямована до Бога. Як наслідок матеріальна природність не є предметом Одкровення і тому не здатна преображатись і рухатись до Бога.

Концепція «подвійної» істини призвела до того, що процеси секуляризації стосувались не тільки «земної сфери»: права, природознавства, мистецтва, культури, а й християнської церкви. Протестантизм став секуляризованою формою християнства, що призвело вже до епохи атеїзму.

Ідея «чистої» філософії, з точки зору свободи і творчості, сприймалась як позитивне зрушення вільного мислення. Це давало свої геніальні плоди, наприклад в філософії Декарта і Канта. Але, з іншого боку, ідея «автономності» філософії призвела до такої ж помилки, яку допустила в свій час західна теологія, коли об'являла себе господаркою, а філософію своєю служницею.

Філософія починає абсолютизувати феномен «чистого» мислення. Символом цих процесів є безумовно Гегель, який вважав філософію формою богослужіння. Та, на відміну від неоплатонізму, замість містики раціоналістична філософія має бути «науковою» релігією. Так як теологія не володіє культурою мислення, то вона повинна підніматись до рівня філософії. «За суттю ортодоксальною тепер є філософія... саме вона затверджує і зберігає ті положення, ті основні істини християнства, які завжди мали силу» [3, 213].

Спроби повернути цілісність християнського світогляду за допомогою діалектичного поглинання теології філософією призвели до протилежного результату. «...Діалектична або антропологічна філософія Гегеля в кінцевому рахунку є філософією смерті (або, що те ж саме, атеїзмом)» [6, 147].

Попри антагоністичну суперечливість неklasичної методології до класичної логоцентричної метафізики відбувається не діалектичне, а майже механічне відкидання теологічної проблематики. Дослідниця неklasичної філософії Д. Гаспарян стверджує: «І хоча з більш ранньою версією такого «замаскованого» безбожництва, з якого, втім, досить швидко були зірвані всі маски, ми зустрічаємо у філософії Спінози, саме Гегель ознаменував собою початок відкрито атеїстичної програми, настільки характерної для неklasичної філософії» [2, 85].

І на підтвердження цієї думки необхідно звернутись до філософського «прапора» неklasики ХХ століття Гайдеггера. Він вже чітко усвідомлював необхідність повністю витіснити теологію за межі будь-якого онтологічного поля. Тому «у своєму сумнозвісному есе 1927 року *Phanomenologie und Theologie* він зробив саму сміливу в

історії сучасної філософії спробу відняти у богослов'я головну підставу метафізики: дискурс про буття. Як раз саме в цьому есе він спробував, нехай в м'якій формі, звести богослов'я до статусу «онтичної науки», дискурсу про особливе ставлення віри до хреста Христа, до статусу аналітики «християнськості» [10, 325]. Таким чином, продовжуючи ідею гегемонії філософії для богослов'я, як помічає Д. Харт, Гайдеггер взагалі не залишає ніякого простору для богослов'я, окрім патології і психологічних пристрастей. Тому, якщо Гегель вважав філософію вищою формою християнства, то Гайдеггер започаткував напрям тотальної неможливості християнської філософії.

Але це не виглядало як просте відсторонення філософії від теології. Гайдеггер взагалі не бачив ніякої можливості навіть мати розмову філософії з теологією відкидаючи її на аксіологічне узбіччя. При цьому фундаментальний нігілізм Гайдеггера запустив механізм самоліквідації і самої філософії, що й продемонстрував постмодернізм.

Неотомізм в свою чергу намагався вирвати з рук філософії онтологічну проблематику і віддати її теології. Спроба, знову ж таки, довести, що філософія повинна служити теології призвела до ієрархічно-пірамідальної структури їх відношень. На вершині повинна знаходитись теологія, посередині філософія, а внизу всі інші науки. Але попри теоцентричний задум, свідоме повернення до вчення Т. Аквінського повертало до дуалізму між божественним і матеріальним, який в свій час і призвів до секуляризації.

Саме в цей період східне християнство також почало своє повернення до ранніх джерел свого формування. Богослов'я духовних практик ісихазму починало отримувати своє новітнє осмислення. В результаті протягом XX століття відбувається повернення до епохи патристики. Вчення Григорія Палами стає ядром патристичного освоєння. З кінця XX – початку XXI століття головною особою патристичного аналізу стає Максим Сповідник. При цьому історичний і конфесійно-богословський аналіз все більше охоплює і визначає філософську складову Отців Церкви.

Концепція «неопатристичного синтезу» засновником якої є Г. Флоровський також обумовлена спробою аналізу філософсько-богословського поля, який розвивався російською релігійною філософією на основі класичної метафізики і новими філософськими некласичними методологіями. Як зазначає Ю. Чорноморець «на зміну теологіям, в яких панували метафізика та раціонально-спекулятивні методи, почали з'являтися нові форми богословських вчень, в яких помітне місце займали постметафізичні методи тлумачення Одкровення – феноменологія та герменевтика» [12, 21]. Саме

Г. Флоровський демонструє евристичність неklasичної методології для богослов'я і стає засновником сучасної православної теології. Д. Станіолоае, Дж. Брек. Й. Зізіулас, Х. Янарас, Дж. Манузакіс, Д. Харт – всі вони також демонструють досягнення постметафізичного феноменологічного дискурсу одночасно як в православної теології так і в неklasичній філософській парадигмі. І хоч Ю. Чорноморець вважає, що «отець Георгій Флоровський заснував сучасну православну теологію у її ортодоксальному, пост-філософському вираженні» [12, 21], необхідно наголосити, що саме філософія, правда в неklasичному її варіанті була основою його богослов'я.

Г. Флоровському вдалося подолати класичну метафізику в її німецько-ідеалістичному варіанті, яка формувала російську релігійну філософію в особі найвпливовішого представника В. Соловйова. Його ідея «цілісного знання» як синтезу філософії і релігії мала свідомий і несвідомий вираз гностицизму у цілої плеяди послідовників (Л. Карсавін, П. Флоренський, С. Булгаков).

З іншого боку, в академічній теології духовних шкіл російського православ'я панував схоластично-догматичний підхід, сформований західнохристиянським дискурсом католицизму, що був сформований класичною метафізикою. Спроба його подолання академічними православними теологами А. Храповицьким, С. Старгородським, М. Тарєєвим, П. Светловим відбувалась на основі ліберально протестантських позицій. Це призводило до ерозії історичного характеру християнства взагалі і Христа зокрема.

Тому Г. Флоровський вважав за необхідне, по-перше, повернутися до історичних джерел формування християнського богослов'я – патристики. Але таке повернення вимагало реконструкції світогляду грецьких мислителів. А так як отці Церкви головним своїм завданням мали пошук перш за все практичного спілкування з Богом, то вони володіли прямим, безпосереднім знанням Бога. Таким чином можна стверджувати, що Г. Флоровський не стільки відкидав процес філософствування в богослов'ї, скільки метафізику класичної парадигми в православному богослов'ї.

До речі В. Лоський, якого можна розглядати як однодумця Г. Флоровського в процесі патристичного дослідження, йшов ще далі. Він відкидав не тільки західноєвропейську класичну метафізику, а й метафізику отців Церкви. Прикметно, що В. Лоський (на відміну від Г. Флоровського) заперечував залежність патристичної теології від античної філософії, він вважав, що філософське мислення і православна теологія – протилежні між собою [12, 25]. Якщо В. Лоський реконструкцію патристики будував на основі релігійного

екзистенціалізму, то Г. Флоровському замало лише особистого досвіду зустрічі з феноменами Одкровення і Писання. Для нього не менш важливим був ще історичний досвід такої зустрічі, який проявляється через Церкву з її таїнствами і життям в ній. Таким чином Г. Флоровський визначає неопатристичний дискурс як релігійно-філософську парадигму або як Традицію яка триває: Одкровення, яке продовжується і повноту істини, яка постійно присутня в історії.

Саме після Г. Флоровського неможливо вже говорити про протистояння між філософією і богослов'ям. Але так само не можна вже говорити і про їх ототожнення в різних варіантах «синтезу». Це вдається завдяки об'єктивно-ідеалістичній філософській позиції, яка заперечує суб'єктивний характер пізнавального процесу по відношенню до об'єктивної реальності. «За Г. Флоровським, нібито очевидно, що опис адекватно передає факти, а самі факти теж самоочевидні як для тих, хто їх описував, так і для тих, хто дізнається про них лише з опису» [12, 31]. Звідси догматичне богослов'я є логічно-понятійною формою сприйнятого Одкровення. За суттю для Г. Флоровського вони є якщо не другорядними, то важливими з точки зору вказівників на шлях споглядання Божественної реальності. Тобто раціональний виклад догматичної формули страждає на неповноту справжнього виразу Бога, який сам відкриває себе в історичній дійсності. Це дозволяє сказати, що «...богослов виступає проти будь-яких спроб переформулювати догмати в категоріях сучасних філософій. Але саме використання понять і концепцій сучасної філософії стало характерним для багатьох представників неопатристики, які намагаються здійснювати переосмислення понять філософії, аналогічне тому, яке колись здійснили грецькі отці» [12, 41]. Зі складним завданням збереження традиційно православного змісту за допомогою нової філософської теологічної методології на думку Ю. Чорноморця реально впоралися лише Г. Флоровський та Д. Станілоае.

Друге «крило» неопатристики, яке більш сміливо використовувало сучасну філософію пов'язано з православним екзистенціалізмом. Характерним для останнього є персоналістична онтологія і гносеологія. Його найвпливовішими представниками вважають В. Лоського, Х. Яннараса, а на сучасному рівні Й. Зізіуласа. Акцент православного екзистенціалізму в православній традиції на «дух отців» дозволяє вільно відноситись до православних догматів і навіть християнського вчення як такого.

Але православна теологія як і в період раннього християнства спиралась на живий досвід літургійного життя. Саме літургійне життя

– є квінтесенцією Одкровення, Передання, догматики і всіх сфер філософського осмислення. Цікаво, що прямий зв'язок теології з літургійним життям характерний не тільки для православ'я, але і для католицизму (Т. Рауш), і навіть для протестантизму (К. Ванхузер).

На початку XXI століття ідея «неопатристичного синтезу» Г. Флоровського триває. Але його проект не можна радикально протиставляти філософії як такої. Я. Христокін відмічає, «якщо Лоський був своєрідним антиметафізиком в теології, відкидав будь яку філософську теологію (навіть християнську) як спекуляцію, то Флоровський виступає переконаним прихильником християнської, еллінізованої філософської теології і метафізики» [11, 87].

Як висновок можна зазначити, що в процесі сучасного відношення між філософією і теологією йде процес взаємопроникнення. Такі неklasичні методології XX століття як екзистенціалізм, феноменологія, герменевтика активно використовувались в сучасній теології. У свою чергу неklasичні методології, попри свою антиметафізичність, вимагають формування неklasичної онтології. Але онтологічне поле – це ядро теології. І спроби будувати таку онтологію без теології, як це свідомо демонстрував Гайдеггер, призводять до самознищення неklasичної філософії. З іншого боку саме неklasичні методології сформували методологічний інструмент, який дозволяє відкривати «неklasичність» (в порівнянні з античною) ранньохристиянської онтології епохи патристики. Тому, в зв'язку з тим, що теологія формувалася під впливом класичної філософського дискурсу премодерну і модерну, можна говорити і про класичну теологію. В такому разі, починаючи з концепції «неопатристичного синтезу», яка напряду використовує неklasичні методології, можна говорити про неklasичну теологію. В цілому формується неklasична філософсько-релігійна парадигма. Але якщо методологічно ця парадигма почала своє формування з середини XIX століття, то джерела неklasичної онтології формувались ще в епоху патристики. Це, по-перше, говорить про нелінійність парадигмального розвитку. Тому, по-друге, ні механічне використання філософських категорій до теології, ні навпаки теологічних догматів до філософських не є коректними. Але, з іншого боку, посилення релігійних і теологічних компонентів у філософії є вже реальним фактом, і тому радикально відділити філософію від теології не вдасться. Таким чином, можна припустити, що взаємовідносини між філософією і теологією будуть поглиблюватись і ускладнюватись.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Болотов В. В.* Лекции по истории Древней Церкви. Том 2. – Санкт-Петербург: Аксион эстин, 2006. – 475 с.
2. *Гаспарян Д. Э.* Введение в неклассическую философию. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 398 с.
3. *Гегель Г.В. Ф.* Философия религии. Т. 2 / Общ ред.. А. В. Гулыга. Пер. с нем. П.П. Гайденко – М. : 1977. – 573 с.
4. *Денисенко А.* Интеллектуальный климат постсекулярной эпохи: очерчивая границы современного богословского дискурса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.religion.in.ua/main/bogoslovyya> – Заглавие с экрана.
5. *Зеньковский В. В.* Христианская философия. / Составитель и отв. Редактор О.А. Платонов. – М. : Институт русской цивилизации, 2010. – 1072 с.
6. *Кожев А.* Идея смерти в философии Гегеля / Пер. с франц. и послесл. И. Фомина. Редакция В. Большакова. – М. : Логос, Прогресс-Традиция, 1998. – 208 с.
7. *Кураев А.* Окультизм в православии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/10k/kuraev/okkultizm/contents.html> – Заглавие с экрана.
8. Новый Завет. Послание к Колоссянам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ccel.org/contrib/ru/Sbible/col.pdf> – Заглавие с экрана.
9. *Тертуллиан К.* О прескрипции (против) еретиков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://kontrev.ho.ua/bibl/Tertullianus_1.html – Заглавие с экрана
10. *Харт Д.* Красота бесконечного: эстетика христианской истины. // Серия «Современное богословие». – М. : Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2010. – 673 с.
11. *Христокін Г.* Софіологія отця Сергія Булгакова та неопатристика: порівняльний аналіз парадигм розвитку православної теології на початку ХХ століття // Філософська думка. Спецвипуск Sententiae IV – 2013. - № 4. – С. 84-92.
12. *Чорноморець Ю.* Неопатристична православна теологія отця Георгія Флоровського / Ю. Чорноморець // Філософська думка. Спецвипуск Sententiae IV – 2013. - № 4. – С. 21-44.
13. *Шмеман А.* Исторический путь Православия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://odinblago.ru/istoriya_drevney_cerkvi/istoricheskij_put_pravosl – Заглавие с экрана.

Игнатъев В. А. Взаимоотношения философии и теологии.

Автор рассматривает особенности взаимоотношений между теологией и философией и утверждает, что метафизика классической религиозно-философской парадигмы формировала различные формы их отождествления или противостояния. Доказано, что неклассические философские методологии позволяют открыть эпоху патристики как неклассическую онтологию, что формирует новый тип взаимоотношений между философией и теологией, который не смешивает их особенности, а с другой стороны усиливает их творческую энергию.

Ключевые слова: метафизика, теология, богословие, патристика, неопатристика, неклассическая философия, парадигма.

Ignatyev V. A. Relationship between philosophy and theology.

The author examines the main features of the relationship between theology and philosophy. He argues that metaphysics of classical religious and philosophical paradigm formed various forms of identification or confrontation. It has been proved that non-classical philosophical methodologies allow opening patristic era as non-classical ontology forming a new type of relationship between philosophy and theology. It does not mix their features and enhances their creative energy.

Keywords: metaphysics, theology, patristics, neo-patristics, non-classical philosophy, paradigm.

Волинець А. А.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МІФОЛОГЕМИ ХАОСУ В ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ ЕСТЕТИЦІ

Стаття присвячена одній з фундаментальних онтологічних категорій – Хаосу. Автор у статті спирається на загальні принципи наукового пізнання та методи: аналіз, синтез, узагальнення, формалізація, об'єктивність, історизм, експертну оцінку. Однією з помітних тенденцій сучасної естетики є активне проникнення в її сферу понять, пов'язаних з глибинними шарами людської психіки та витоками художнього самовираження. Одне з таких понять – «міфологема». Зростаюча цікавість до міфів веде до достатньо вільного використання багатьох термінів та понять теоретичної міфології. Одне із завдань цієї статті – дати «робоче» визначення термінів міфологема та архетип. Автор досліджує міфологему Хаосу та її інтерпретацію в давньогрецькій культурі. Методи, які при цьому використовуються: компаративний, структурний та метод архетипного аналізу. Основним результатом дослідження є доведення того, що міфологема Хаосу як культурний феномен присутня навіть у тих міфологічних та філософсько-естетичних системах, де власне Хаос не згадується. Останній розглядається

як амбівалентна, одночасно творча та руйнівна сила. Автор також демонструє специфіку художньої інтерпретації міфологеми в давньогрецькому театрі.

Ключові слова: міфологема, Хаос, інтерпретація, архетип, архаїка, міфопоетика.

Активне використання останнім часом терміну «міфологема» спонукає сучасних дослідників звернути увагу на архаїчні пласти свідомості людства і по-новому поглянути на етіологічні засади естетики та філософії. У більшості міфопоетичних традицій однією з фундаментальних першооснов буття вважався Хаос. Відповідна міфологема збереглася у «свідомості» та «підсвідомості» культури до нашого часу, що викликає значний науковий інтерес. Дослідження цієї теми набуває особливого евристичного потенціалу, зважаючи на тенденції розвитку міждисциплінарних зв'язків наприкінці ХХ-ХХІ ст.

Питанням міфологічної свідомості та естетичним категоріям присвячений величезний літературний пласт. Вже традиційно найбільш знаними є такі дослідники, як В. Бачинін, М. Борис, Дж. Ф. Брилайн, М. Еліаде, В. Євсюков, Ф. Зелінський, Т. Іванова, О. Лосев, М. Матьє, Є. Мелетинський, В. Михайловський, Н. Рака, В. Сидихменов, Е. Тайлор, В. Ташенко, М. Шахнович та інші. Серед сучасних українських дослідників слід назвати таких дослідників, як Л. Левчук, В. Личковах, О. Оніщенко, В. Панченко, М. Попович, Ю. Рак, М. Хамітов та інші. Здебільшого їх праці присвячені дослідженню античної культури, розвитку діонісійського культу, теорії міфології, інтерпретації міфологем та семантичному дослідженню самого терміну «міфологема».

Завданням нашого дослідження є використання напрацьованих методологічної та теоретичної бази для дослідження естетичних особливостей інтерпретації міфологеми Хаосу в художній культурі античної доби.

Однією із помітних тенденцій сучасної естетики є активне проникнення в її сферу понять, які відображають глибинні шари психіки людини і витоки процесу художнього самовираження митця. До таких понять належить «міфологема». З активізацією інтересу до міфу ми нерідко спостерігаємо досить вільне використання основних термінів і понять теоретичної міфології. Так сталося з використанням терміну «архетип» (універсальна модель несвідомої психічної активності, яка спонтанно визначає людське мислення та поведінку), який науково обґрунтував і популяризував у науковому обігу К.Г. Юнг. В центрі уваги цього дослідника шість архетипів: Самість,

Тінь, Аніма, Анімус, Персона, Матір, Немовля [14, 121]. Однак перегляд естетичних, філософських, культурологічних, мистецтвознавчих, літературознавчих досліджень кінця ХХ – початку ХХІ ст. доводить, що список архетипів вимірюється десятками. Те саме стосується і кількості тлумачень самого терміна. Схожу ситуацію спостерігаємо з терміном «міфологема», який в останні два десятиліття отримав активне використання в наукових працях. Тому спочатку конкретизуємо визначення «міфологеми», з'ясувавши смислове навантаження, яке ми вкладаємо в цей термін, а саме: під міфологемою в літературознавстві розуміється *мотив чи образ, який зберігає свій міфологічний зміст*. Це визначення і буде для нас відправною точкою. Міфологеми можна також трактувати як свосерідну міфопоетичну варіацію *концепту*, оскільки вона зберігає здатність функціонувати в множинній варіативності, але при цьому в кожному конкретному випадку виражає стабільний зміст.

Пошук архетипних основ творчості письменників та аналіз художніх творів з точки зору міфології, набувають все більшої популярності. Ми зустрічаємо праці, присвячені аналізу специфіки інтерпретації образів-міфологем у художніх творах на рівні асоціацій з міфічними претекстами, алюзій, ремінісценцій тощо. Міфологема тут, як правило, розуміється як *мотив міфу, його фрагмент чи частина, що знаходить своє відтворення в пізніх фольклорних і літературних творах*. Міфологема, як і міф, є носієм важливого загальнолюдського досвіду, частково виражаючи більш загальний зміст архетипів. Отже, міфологема як певний образ є частковою щодо міфу, як міф у певному сенсі є частковим щодо архетипу.

Однією з тенденцій сучасної естетики є запозичення міждисциплінарних понять, які з позицій системного методологічного підходу дозволяють повніше та ґрунтовніше розглянути фундаментальні креативні фактори у світі художньої творчості. На сьогоднішній день природа гармонії (міфопоетичного Космосу, українською відповідністю якого виступає «Лад») вивчена досить вичерпно і займає велике місце в наукових дослідженнях. Інша справа з Хаосом, роль якого у світі та світотворчих процесах ще чекає адекватної оцінки. Таке осмислення можна почати з розгляду відповідної міфологеми, яка займає помітне, але часто недооцінюване місце в людській культурі.

Хаос можна зрозуміти тільки у взаємозв'язку з порядком, в тому числі, вивчаючи ті можливі системи, де хаос відсутній. Однак, це лише лабораторні побудови, оскільки в реальному житті порядок завжди взаємодіє з протилежним принципом – хаотичним, ірраціональним.

Між цими двома полюсами завжди виникає протиріччя, але водночас і взаємозалежність. Розв'язка такого протиріччя – в розвитку і саморозвитку. Згідно з гегелівським розумінням, діалектичне протиріччя – це процес розгортання внутрішніх протиріччя у просторі та часі, процес їх взаємопроникнення. Отже, протиріччя виступає не тільки джерелом, але й суттю саморозвитку і розвитку в цілому. Цей процес є динамічним, перманентним, таким, що породжує нові протиріччя. Зняте протиріччя – острівець гармонії в океані хаосу, але стадія єдності вже в наступний момент порушується рухом у стадію тривожності і боротьби. Як пише Гегель: «Основа, яка спочатку з'явилась перед нами як зняття протиріччя, виступає як нове протиріччя» [3, 281].

В свідомості давньої людини лейтмотив дихотомії Хаосу та порядку займав провідне місце в формуванні естетичного та міфологічного світобачення. Символізм цього протистояння пронизує увесь пласт релігійно-містичного і філософського культурного буття.

На думку сучасних методологів науки, наукова картина світу функціонує в суспільній свідомості як онаучена картина побутової свідомості [10, 26]. Саме в архаїчних колективних уявленнях, символічних за способом вираження, перед нами постає образ космогенезу, який у вигляді універсальної міфологічної моделі виступає структурно-еволюційним обґрунтуванням сутнісно єдиного для всіх народів соціального впорядкування.

Подібний порядок, згідно з міфологічними уявленнями, вибудовується за законами універсальної подібності. У міфопоетичній моделі світу культура та соціальна практика представлені як результат процесу сакралізації та космозації. Все подібне до Космосу як праобразу першопорядку, перевіряється і підтверджується саме через співвідношення з ним [9, 161-164].

Своє розуміння дихотомії Хаосу та порядку виклав О. Лосев в «Історії античної естетики», де нам пропонується спочатку звернутися до піфагорійської школи. Але для кращого розуміння естетичних уявлень послідовників Піфагора, слід почати з ще більш глибоких шарів – з культу Діоніса, котрий зіграв велику роль у формуванні всієї грецької класики. Найбільш ґрунтовною роботою з вивчення цього культу залишається праця Ф. Зелінського та З. Диміца.

За Ф. Зелінським, ми можемо виокремити три головних результати діонісійського руху: 1) реформа Мелампа, котра обмежила діонісійський оргазм, який став на той час небезпечним для суспільства; 2) реформа Орфея, яка перетворила діонізізм на релігійно-філософське вчення, в якому можна відрізнити космогонічну, етичну та

есхатологічну частини, і 3) реформа Піфагора, яка об'єднала в релігійно-політичний орден орфічні секти в Кротоні і в усій грецькій Італії і дала виниклому на підґрунті релігії Діоніса вчення про душу загальне філософсько-математичне обґрунтування [5, 126-128].

В першопочатковому вигляді цей союз проіснував недовго через політичні суперечки, які закінчилися кривавою розправою в Таренті [11, 237-258]. Але, якщо прослідкувати за послідовністю реформ, то можна впевнено стверджувати, що ця низка подій мала доленосний відбиток на подальше формування естетичної думки в Греції.

В трактуванні послідовників культу Діоніса, природа має характер безкінечної могутності та творчої сили. При такому естетично-філософському відношенні до природи, будь-який конкретний прояв і конкретна якість відступають на другий план в порівнянні з її безкінечними та буйними потенціями, ростом та життям.

Але якість, яка відступила в порівнянні з могутністю багатоманітності, вже є не якість, а *кількість*. Тому піфагорійці розуміли числа як творчу могутність буття та життя, яка шукає органічної цілісності на протигагу багатоманітності. Це те, що зароджує в Хаосі гармонію. Тому число трактується і як оформлене матеріальне тіло, і як душа, котра виступає організуючим принципом тіла, і як смислова заданість, котра лежить в основі самої душі та в основі властивих цій душі ідей. З огляду на це, не дивно, що для них числова структура лягла в основу естетичної даності світосприйняття. Певною мірою вони мали рацію – варто лише згадати про те, яку роль відіграє математика в музиці, і про те, що елегантне рішення математичної задачі породжує почуття прекрасного в душі самого математика.

Щоб краще зрозуміти піфагорійців, варто звернутися до Платона, оскільки вчення про числову гармонію ми знаходимо в завершеній формі в його діалозі «Тімей». Тут Платон використав піфагорійське вчення: за твердженням Діогена Лаерція, для використання в «Тімей» він скуповував книжки піфагорійця Філолая.

Філолай, виходячи з антитези межі та *безмежності*, вимальовує піфагорійське вчення про виникнення числа з безмежності, Подібне уявлення несе явний відбиток походження від оргастичного культу. Бо оргазм, який являє собою відображення в людській психіці буйних сил природи, вже має в собі функцію охоплення всієї безмежності життя. Але будучи обмеженим людськими уявленнями про *міру*, продиктованими звичайним досвідом, Філолай прийшов до висновку про *об'єднання безмежності і обмеженості*, що, на думку О. Лосева, і є тим, що піфагорійці називали числом.

Зрозумівши число як діалектичний синтез безмежності та обмеженості, піфагорійці тим самим створили вчення про творчу суть числа. Математичні елементи стали вважати елементами всього сущого. Число отримало у піфагорійців і «фігурну» будову: саме вона покладена в основу всіх речей і Всесвіту. Навіть центральний вогонь, який оживляє своїм теплом увесь Космос і утримує його в цілісності, був продиктований структурно-числовими інтуїціями [6, 265-268].

Числа у піфагорійців мають не тільки онтологічне, але й гносеологічне значення. За Філолаєм, якби все було безмежним, то будь-які предмети пізнання були б взагалі неможливі. В якості межі виступає принцип розділення та оформлення, що повністю відповідає розумінню понять абстрактного і конкретного в діалектичній логіці.

Розуміючи світ як гармонійне ціле, піфагорійці виводили числову гармонію не стільки як синонімічний еквівалент порядку, а й як протистояння обмеженості і безмежності, а саме – безмежності природного нестримного творчого потенціалу і обмеженості певних існуючих видів форм, які обумовлені певною числовою закономірністю. Саме це діалектичне протистояння і являє собою ідеальну симфонію Космосу.

Виходячи з усього вищесказаного, якщо розуміти термін «Хаос» не тільки як безлад і невлаштованість, а й як *безмежність*, можна дійти до висновків, що Хаос грає велику роль і там, де він не названий прямо «Хаосом».

Міфологема Хаосу мала величезне значення в давньогрецькій традиції, але, цілком можливо, вона не була повністю автохтонною. Найбільш ранні з відомих міфологем Хаосу – шумерська і давньоєгипетська. Слід згадати, що самі греки визнавали вплив на них обох цих давніх культур. До характеристик Хаосу, які регулярно називаються в різних традиціях, відноситься його зв'язок з первинною водною стихією, безкінечність у часі та просторі, та невпорядкованість як роз'єднаність або навпаки, змішання всіх елементів – те, що можна позначити як максимум ентропійних тенденцій. Абсолютне відмежування Хаосу із сфери передбачуваного має наслідком його жахливість для людини. Але, можливо, найважливіша риса Хаосу – його роль лона, в якому зароджується світ, та наявність в ньому енергії, яка призводить до такого породження.

Визнано, що античні міфи – це більш ніж культурний спадок далекого минулого, вартий виключно академічного інтересу. Давньогрецька міфологія засвідчила пізнання її творцями закономірностей, що панують у світі, та місця людини в ньому. Це найперші прозріння людського розуму, який почав колись

осмислювати суть буття. З їх допомогою людина намагалась проникнути в світ гармонії і світ розладу, в таємниці життя і смерті, походження Всесвіту. Як пише Є. Мелетинський, «З допомогою міфів протиставляли традицію і безлад, Порядок і Хаос, символ і твердження, звичайне і оригінальне, конкретне і абстрактне» [8, 65].

Звичайно, в міфах було багато фантастичного, але була в них і глибина розуміння важливих сторін буття. Архаїко-міфологічній свідомості давніх греків вдавалось іноді проникнути в суть важливих проблем людського існування. В художньо аранжованій міфологемі перетинаються вічність і час, минуле і сучасне, ретроспектива і перспектива. Як зазначає П. Бачинін, перетинання цих темпоральних площин породжує у художника гаму різнопланових інтелектуальних асоціацій і ремінісценцій [2, 11].

Розуміння Космосу як такого, що завдячує своїм існуванням первинному Хаосу ми зустрічаємо в грецьких міфах, де Хаос постає невпорядкованою основою існуючого світу:

«Кажуть, що першоосною була Темрява, а із Темряви виник Хаос, вічний, безмежний. В ньому було джерело життя світу. Від союзу Темряви і Хаосу виникли Ніч, День, Ереб – нічний морок, і темна ніч – Нюкта та Повітря. Від Ночі і Ереба виникли Старість, Сон, Печаль, Смерть а ще – Радість і Дружба. Від Повітря і Дня з'явилась Гея-Земля, Небо і Море. Далеко під Землею народився похмурий Тартар – жахлива безодня. Все виникло з безмежного Хаосу – весь світ і безсмертні боги. З Хаосу, джерела життя, народилась могутня сила, всеоживляюча Любов – Ерос. Почав творитися світ» [4, 20].

Саме слово «хаос» означало «заяння», «простір». Згідно з «Теогонією» Гесіода, це – німий безмежний простір [12, 268]. Отже, тут Хаос постає не тільки як більш чи менш персоніфікований герой міфу, але й як філософська категорія, що втілює принцип становлення і трансформації всезагальної першоедності. Він – Ніщо, що містить у собі Все. При цьому і після закінчення космогенезу, Всесвіт, побудований за законами краси і порядку, мислимий як центр, мав свою глуху периферію – темну безодню Хаосу, здатну поглинути все. Отже, міфологічне творення світу із Хаосу має потенційну зворотність: буття, що народжується з нього, здатне знову в нього зануритись.

Е.Б. Тайлор підкреслював: «Божественні аналогії, які вважаються не більше, ніж вигадкою, були дійсністю в очах людей минулого... те, що ми називаємо поезією давніх, було для них дійсним життям, а не маскарадом богів і героїв» [13, 18].

Наскільки б значним не було явище, його могутність виявлялася обмеженою існуванням інших явищ. Так, в доолімпійських міфах Греції безмежна влада над світом належить спочатку Урану (Небу): «Уран перший став правити світом ...» [1, 5] потім – Кроносу (Всепоглинаючому часу). Але якраз намагання втримати владу будь-якою ціною виявились для Крона фатальними: він переміг Урана, але сам був переможений своїм сином Зевсом, завдяки чому створився вищий порядок, названий Космосом. Перша універсально-ціннісна антична модель міфу проводить аналогію онтологічної, моральної, когнітивної проєкції, базуючись на природно-космічному еталоні. Цілісність фізичного Всесвіту усвідомлювалась в якості максимуму блага, розумності, непорушної органічної влаштованості. Звідси виникає обов'язкове репродукування циклічності, вимога ієрархічності, симетрії, пропорційності, гармонії. Пізніше міфологічна схема виникнення із Хаосу впорядкованості буття знайшла відображення в античній діалектиці.

У міфі думка людини уже достатньо ясна, щоб увияти собі таку природну гармонію, але все ще достатньо темна, щоб знаходити стихію невагомного Хаосу в самій собі. Хаос отримав художнє відображення через такі категорії культури як *гротеск і абсурдність*, якнайбільше пристосовані для яскравого та адекватного естетичного вираження суті хаотичності.

Гротеск принципово антидогматичний, і завжди представляє собою опозиційність до будь-якої сталої впорядкованості. Він поєднує взаємовиключні образи, порушує існуючі канони та звичаї. Гротеск виступає прийомом адаптації Хаосу як естетичної та психологічної сублимації. Тому логічно що гротеск знайшов своє втілення в античній драматургії саме на зламі соціальних і культурних змін в грецьких полісах, на фоні протистоянні земельної аристократії з купцями, які представляли нове світобачення і нові цінності.

Похідною від ламінального стану суспільства являється аксіологічна криза, де відбувається втрата сенсів і на сцену виходить абсурд буття. Однак Хаос може розумітися і як простір акумуляції культурних можливостей, де відбувається пошук шляхів для подальшого розвитку: «В екзистенційному плані Хаос представляє собою сферу невичерпного резерву свободи, який забезпечує можливості будь-якої модернізації та оновлення» [7, 161].

Трагедія є формою художньо-естетичної рефлексії руйнування екзистенційних основ буття однієї соціально-культурної групи і одночасного зародження нових основ життя інших верств. Експансія

Хаосу, супроводжується сміхом, а трагізм для офіційної культури постає відображенням догматів, спрямованих проти цього сміху.

В трагедії нові настрої були найбільш яскраво виражені в п'єсі Еврипіда «Беллерофонт». В ній чи не вперше долається нерушимість божественного ладу і відповідальність за всю причинно-наслідкову послідовність лягає на плечі людини. Саме людина є і джерелом хаосу в суспільстві, і його упорядником.

Давньогрецька *комедія* близька до гротеску. Хаос тут створюється свідомо, як реакція на надмірну «заорганізованість» культури та надмірний тиск на можливості самореалізації індивіда. Момент хаотизації привноситься за рахунок сміховинних копій, комічних дзеркальних відображень буття, множинність яких не передбачена серйозністю і стабільністю механізмів функціонування офіційної культури. Створення комічних ситуацій за рахунок зняття обмежень з Хаосу, використовується для викриття недолугості оточуючого суспільства. Під прикриттям сміху відбувається проекція гострих соціальних проблем, існування яких засвідчує нестабільність існуючої системи і неминучість подальших кардинальних змін.

Комедії таких митців, як Епіхарм, Арістофан, Кратін, є відображенням абсурдності навколишнього світу. Вони звільняють сміхом від страху і надають можливість вивільнитися та «доторкнутися» до образу загрозливого Хаосу, який стає провідником до світу свободи і тим самим отримує позитивну суспільну оцінку. Значно пізніше, в Середні віки, аналогічні процеси викликають до життя той «раблезіанський сміх», про який писав М. Бахтін.

Міфи давніх греків про Всесвіт, Хаос і Космос, мають величезне значення для світової культури, зокрема, для всіх європейських народів. Адже Хаос – це більше, ніж міфологема. Без цього поняття не змогли обійтись ані ранні античні космологи, ані сучасні мислителі. Знайомство з давньогрецькою міфопоетикою та мистецтвом дає нам можливість осягнути глибину розуміння природи Хаосу античним світом, причому Хаос розглядається як амбівалентна, одночасно творча та руйнівна сила. Естетична складова цих синкретичних за суттю уявлень дозволяє побачити, як на античне мистецтво наклала свій відбиток сама природа.

Основним результатом нашого дослідження є доведення того, що міфологема Хаосу як культурний феномен присутня навіть у тих міфологічних та філософсько-естетичних системах, де власне Хаос не згадується, в тому числі у піфагорійців, що суттєво вплинуло на подальший розвиток естетичної думки. Автор також демонструє

специфіку художньої інтерпретації міфологеми в давньогрецькому театрі, як у формі трагедії, так і в комедії.

Подальші трансформації естетичного осмислення та художньої інтерпретації цієї міфологеми заслуговують на окреме дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апполодор. Мифологическая библиотека / Відп. ред. Б. М. Боруховича. – М. : Изд. Наука, 1972. – 212 с.
2. Бачинин В. П. Искусство и мифология. – М. : Знание, 1987. – 108 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. – М. : Мысль, 1974. – Т. 1. – 424 с.
4. Гревйс Р. Мифы Древней Греции / [пер. с англ. К.П. Лукьяненко]. – М. : Прогресс. – 620 с.
5. Зелинский Ф. Ф. История античной культуры.. – М., 1915. – Т. 1. – 368 с.
6. Лосев А. Ф. История античной эстетики (ранняя классика). – М.: Государственное издательство «Высшая школа», 1963. – 584 с.
7. Международные чтения по теории, истории и философии культуры. Выпуск 3: «Размышления о хаосе». – СПб., 1997. – 268 с.
8. Мелетинский Е. М. Мифологические теории XX века на Западе // Вопросы философии. – 1971. – № 7. – С. 165.
9. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х т. / Гл. ред. С.А. Токарев. – М. : Рос. энциклопедия, 1994. – Т. 2. – 719 с.
10. Михайловский В. Н., Светов Ю. И. Мировоззрение и современная научная картина мира: архитектоника, модели, информатизация. – СПб., 1993. – 26.
11. Первые философы. – М., 1959. – С.237-258.
12. Словник античної міфології / упор. І.Я. Козовик. – Тернопіль : Богдан, 2009. – 307 с.
13. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / [пер. с англ. Д.А. Коропчевского]. – М. : Политиздат, 1989. – 573 с.
14. Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов / [пер. с нем.]. – Минск : Харвест, 2004. – 400 с.

Вольнец А. А. Интерпретация мифологеми хаоса в древнегреческой эстетике.

Статья посвящена одной из фундаментальных онтологических категорий -Хаосу. Одной из заметных тенденций современной эстетики является активное проникновение в ее сферу понятий, связанных с глубинными слоями человеческой психики и истоками художественного самовыражения. Одно из таких понятий – «мифологема». Возрастающий интерес к мифам ведет к достаточно свободному использованию многих терминов и понятий теоретической мифологии. Одна из целей этой

статті – дати «рабочее» определение терминов мифологема и архетип. Автор исследует мифологему Хаоса и ее интерпретацию в древнегреческой культуре. Методы, которые при этом использованы: компаративный, структурный и метод архетипного анализа. Основным результатом исследования является доказательство того, что мифологема Хаоса как культурный феномен присутствует даже в мифологических и философско-эстетических системах, где собственно Хаос не упомянут. Последний рассматривается как амбивалентная, одновременно созидательная и разрушительная сила. Автор также демонстрирует специфику художественной интерпретации мифологема в древнегреческом театре.

Ключевые слова: мифологема, Хаос, интерпретация, архетип, архаика, мифопоэтика.

Volinets A. A. The interpretation of chaos mythologeme in the aesthetics of ancient greece.

The article dwells on one of such basic ontological world-making power as Chaos. One of the noticeable tendency of modern esthetic is active penetration into its sphere of notions which represent deep layers of human psyche and sources of artistic self-expression. One of such notions is the «mythologeme». The increasing interest in myth leads to the quite free use of main terms and notions of theoretical mythology. Thus one of aims of the article is to give a «working» definition to the terms mythologeme and archetype. The author researches the mythologeme of Chaos and its interpretation in the Ancient Greek culture. The main methods used are the comparative, the structural, the archetypal analysis. The main result of the research is that the mythologeme of Chaos as the cultural phenomenon is represented even in the mythological and esthetical-philosophical systems where the Chaos itself is not named and seen as the ambivalent, both creative and destructive force. The author also shows the artistic interpretation of the mythologeme in the Ancient Greek theatre.

Keywords: mythologeme, Chaos, interpretation, archetype, archaics, mythopoema.

Калузьська В. О.

ВИДОВИЩНІ ВИМІРИ ЕСТРАДНОГО МИСТЕЦТВА

У статті визначено генеалогію естрадного мистецтва в контексті видовищної культури; вказано, що, поняття «естрада» походить від слова «поміст», адже специфікація естрадного мистецтва пов'язана з культурно-історичними реаліями країни, де воно набуває особливих ознак.

Ключові слова: культура, естрада, сцена, театральність, видовище.

Естрада як феномен видовищної культури в цілому ще мало вивчена. У дослідженнях Ю. Айзеншпіса, О. Баташева І. Васілітіної, М. Поплавський та інших естрада визначається переважно як самодостатній мистецький феномен.

Мета статті – визначити генеалогічні чинники естрадного мистецтва як феномену культури.

Мистецтво естради походить з давніх часів і має тривалу історію розвитку. Проте про естраду говорять як про мистецтво досить пізно, починаючи з XIX-XX століття, коли естрада набуває інституалізованих форм свого розвитку. Очевидним є те, що не можна зрозуміти видовищний контекст естрадного мистецтва в його масовому вимірі або у вимірі вже такого пізнього феномену, як масова культура. Тому варто визначити хоча б коротко основні принципи, а також структурні елементи здійснення видовища, які так чи інакше можна пов'язати з естрадою.

Генеалогічно поняття «естрада» походить від слова підміст, тобто поверхня, піднята над землею. Йдеться про те, що таке визначення є онтологічно означеним і стає характеристикою саме просторової структурності естради як виду видовищного мистецтва. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» естрада визначається як сцена для виступу акторів, музикантів, співаків, промовців і таке інше. Це і музично-драматичне мистецтво, що пов'язане з виконанням невеликих творів [1, 267].

Отже, такий підхід, який характеризує саме таку форму і водночас бурлеск, зміну номерів, приваблює глядачів на певний час. Це не давньогрецька драма, яку інколи грали дві доби. Це мобільний, динамічний жанр, який відбувався в просторі дуже різних культур. Відбувався саме як мистецтво імпровізації, мистецтво бродячих гістригонів, наприклад, у Середньовіччі. Це мистецтво інституалізується в завершеній, усталеній формі феномену, який ми називаємо естрада, досить і досить пізно.

Проте можна повернутися до самої еволюції видовищних видів мистецтв, яка починається ще з поганських поклонінь деревам та танців навколо кущів, звертання до озер, звертання до води, де сценою була не естрада, а маленькі земельні площі. Знову ж таки площі, а не пагорби, де люди могли зібратися і виконати ті ритуальні дії, які характеризують саме язичницький тип ставлення до світу.

Згодом естрада або театр, якщо вже їх поєднувати, все більше і більше шукають собі домішку. І виникає згодом також багато теоретичних інтерпретацій, що таке естрада і що таке театр. Як відомо, в західній літературі естрада не є всезагальним уособлюючим жанром,

який розуміється як єдність всіх видів короткострокового видовища на піднятих «естрадах» або на підмостках. Мистецтво піднятих (відкритих) підмостків – так найчастіше характеризують естраду. Так її характеризує, зокрема, С. Клітін – теоретик з історії естради [2]. Але важливо зазначити, що сама «відкритість» ще не говорить про те, що естрада була відкрита на всі сторони. Це лише вистава просто неба, де була сцена, яка розташовувалася тільки на свіжому повітрі.

Якщо ми звернемося до досить виваженої дефініції сцени, а це його запропонували два автори – В. Проскуряков і Б. Гой, які займаються проблемою театральної сцени. На їх думку, сцена – це частина простору в будинку театру або місце, на якому відбуваються вистави. Також спеціально обладнаний майданчик перед місцями для глядачів, на якому виступають актори. Розрізняють типи:

- глибинна сцена – простір ігрового майданчика, віддаленого від залу порталом і розвинутий в глибину від нього;
- сцена-коробка – замкнутий простір будинку театру, відкритий у зал для глядачів з прорізом в портал сцени;
- колосникова сцена – сцена, обладнана колосниковим підйомом декорацій, завіс софітного освітлення (найчастіше використовується в комплексі з глибинною сценою);
- портальна сцена – сцена, відділена від глядацького центру порталом, переважно глибинна колосникова сцена;
- тристороння сцена – ігровий простір, оточений з трьох боків глядачами;
- каліперна сцена – ігровий простір, розвинений не лише в глибину та вперед стосовно порталом, але і в бокові частини сцени (каліпери);
- комбінована сцена – ігровий майданчик, відділений від залу порталом і водночас розвинутий у зал з глядачами великим просценіумом (європейський тип поєднання сцени-коробки і тристоронньої сцени);
- сцена-арена – ігровий простір, оточений з усіх боків глядачами;
- панорамна (кільцева) сцена – ігровий простір, що оточує глядачів з усіх боків у вигляді кільця або підкови;
- сцена-подіум – майданчик, піднятий над землею чи підлогою для виконавців вистав;
- симультанна сцена – ігровий простір у вигляді довільно розташованих майданчиків, що можуть не мати меж між глядацькими місцями [4, 10-11].

Можна стверджувати, що такий толерантний, типологічний, структурний механізм визначення сцени є суто архітектурним. Тут визначається портал – передня частина, визначається відношення глядачів до самої площини сцени і в меншій мірі характеризується тип огляду. Звичайно, визначається симультанна сцена – це сцена пов’язана з архаїчними культовими видовищами. Визначається сцена як сцена кільцева або панорамна. Але просценіум або передня частина від червоної лінії від сцени в бік залу, або простір між рампою і завісою в певній мірі не додається.

Але саме ця частина в естраді стає найбільш дієвим простором. Саме тут відбувається контакт комуні канта – того, хто веде подію, хто бере на себе левову частку спілкування із залом, з глядачами. Якщо говорити про еволюцію просторових сценічних реалій естради, то вона все більше і більше стискається до ось цього вузького проміжного простору між глядачем і актором, сценою, яка зветься просценіумом. Саме тут, на цій авансцені можна побачити широко відомі блискучі екзерсиси, весь набір естрадних номерів або монтажу атракціонів, за С. Ейзенштейном, саме естрадного типу, який, з одного боку, намагається елімінувати, тобто усунути фізичний простір між просценіумом і глядачем (глядач буквально ототожнює себе з комунікантом, ведучим, а з іншого боку, усунути саму сцену.

Цей феномен усунення сцени в західній культурі визначився тим, що тут в більшості мистецтво естради почали розглядати структурно, диференційно. Також розпочали розглядати ті жанри, які виникли в естраді вже наприкінці XIX – на початку XX століття. Так, на Заході прийнято говорити про дивертисменти, про мюзікхоллом, про оперету, про типи естради кабаре, про театри кабаре, про установи, які пов’язані з побутом: паби, корчму, трактир та ін. Все це входить в народний побут, простір повсякдення, а також говорить про ті жанрові елементи, які стають вже елементами сучасних мультимедійних технологій, пов’язаних з шоу-бізнесом і ін.

Тобто сама по собі диференційна структура естрадного мистецтва важлива і потрібна. І ми її будемо визначати саме в контексті формування масовості як специфічного феномена естради. Але не вона є домінантною. Вона є культурно-історичним типом домінанти тієї чи іншої частини естрадного мистецтва: вокального, хореографії, імпровізації, клоунади, мистецтва, пов’язане з жонглюванням і іншими реаліями, які так чи інакше охоплюють собою естраду як вид мистецтва.

Але важливо зазначити, що сама масовість має свою специфіку в естраді як певна форма публічності спілкування. Його подієва

реальність концентрується на сцені або на авансцені, де і відбувається найгостріший, найбільш дієвий або подієвий діалог глядача і ведучого. А це найчастіше той актор естради, який бере на себе функцію ідентифікатора, що дозволяє ідентифікувати всі естрадні номери за подобою глядача, а це дає можливість тотальної єдності всіх в одному видовищі. Тобто це вже естрадний тип видовища як видовище на межі. Він є більш архаїчним, ніж театр. Архаїчний у тому розумінні, що театр більш інституалізований, він ніби «відгородився» від глядача рампою, порталними рамками, конфігураціями, де сцена має бокові входи, має завісу попереду, а інколи залишає глядача сам на сам або з задником, або з тією завісою, яка існує перед рампою.

Тобто можна зрозуміти, що сам по собі естрадний бурлеск, естрадний динамічний простір здійснення монтажу коротких номерів – це та реальність, яка походить від давніх часів, походить від імпровізації на площі, від містерії, навіть від тих театральних містеріальних форм, які здійснювалися в храмі. Про це забувають, але танцювали в храмах, за визначенням театральних діячів і теоретиків театру, аж до XVIII століття.

Можна стверджувати, що синтез хореографії, вокалу і синтез, який пов'язував людину з іншим світом, тобто з світом абсолюту (він може бути яким завгодно: християнським абсолютом, єврейським абсолютом та ін., міг бути поганським, китайським), диктував свої форми і жанрові структури, які давали можливість здійснення видовища. Так, наприклад, театр ляльок є універсальною моделлю світобудови, яка починається ще з Платона. Але театр тіней, театр ляльок Китаю, театр Но, який широко використовує маски в Японії – це зовсім інша реальність.

Отже, видовище – це система суб'єктно-суб'єктних відносин. Це система, де один суб'єкт – носій події – ідентифікує або стає ідентифікатором всіх героїв цієї події з глядачем. Глядач теж універсалізується і сприймається як маса, як нерефлектуючий, колективний, активно задіяний в події елемент або структурна частина цієї події. Грають не актори в естраді, грають глядачі, грають ті, хто прийшов дивитися на естраду. Цей первинний синкретизм на естраді є головнішим. Єдине, чим він відрізняється від архаїчного – це тим, що збільшується посередництво, яке має свою структурно зазначену просторову реальність просценіуму, на якому розбудовується саме це диво єднання з усім світом у світі події.

Всі події розраховані на надзвичайно короткий хронометраж, який нараховує одну-дві хвилини у того ж Райкіна і інших діячів естради. А інколи цей хронометраж розтягнутий і перетворений на своєрідну

модель світу, яка відома ще з часів народної культури, етнокультури як образ вічності.

Колись Лесь Курбас сказав, що український театр почався з хати, він був абсолютно правий [103]. Хата, церкви, майдани, площі, підняті підмостки в Давній Греції, які могли стояти перед храмами або перед ярмарковими видовищами, які інколи тримали на плечах декілька людей, ставали тим світом, тим надсвітом, в якому розбудовувалася подія. Люди не могли втримати на плечах довго це видовище, тому хронометражем подій на сцені був дуже коротким. Але не ця обставина характеризує еволюцію естрадного мистецтва. Її характеризує феномен публічності, масовості, який тяжіє до камерності відносин. До відносин, які стають «хатніми»: тяжіють до хати, тяжіють до домівки, де люди збиралися в підвальчиках, пабах, в кабаках. Збиралися в клубах, збиралися в різних не широко ангажованих і не широко рекламованих формах інституалізації видовища. Це видовище мало характер інколи народних форм існування, а інколи було пов'язане з тим, хто утримував цей заклад. Це міг бути кабар'єр: той лідер клубу, який ставав хазяїном «Ша Нуар» у Франції, того ж відомого «Мулен-Руж».

Естрада в її специфічних формах має дуже гострі і досить чіткі форми того ведучого, який утворює єдину масу. Це маса тих, хто грає, маса тих, хто слухає або бачить як єдине ціле. Тому масове мистецтво в формах естради теж має своє визначення. Воно набуває специфічних ознак. Більше того, естрадна культура в масових формах стає специфічно означеною, естрадно означеною, естрадно сценічною, стає тим естрадним полісценізмом, який розгортається в межах різних сцен. Це не видовище тут і зараз, де є безпосередній контакт глядача і акторів на сцені, а і видовище в мас-медіа, на екрані телебачення або в інших формах презентації інформації, де цей контакт є суто візуальним, але він зберігає всі властивості камерних малих форм публічного спілкування.

Можна говорити про протоестраду, естраду в широкому розумінні як форму публічності і масового самодійснення видовища, яка включає в себе гострий монтаж атракціонів, короткі видовищні форми, буфонаду та експресивний тип демонстрації номерів. Це естрада специфікована, яка вже має свою структуру, яка має свої установи або певні культурно-історичні домінанти.

Як відомо, вони починалися з естради, яка адаптувала в собі народні коріння. Це балаган, райок, панорама. Це і етнокультурні форми розважання, пов'язані з гастрономічною частиною естрадного буття. Це естрада, яка виникала скрізь, повсюди у Європі, у всьому

Всесвіті. Цей аспект добре вивчений, зокрема С. Клітнін [2]. І ми не будемо його повторювати, але зазначимо, що головними домінантами тут є сама стратегія інституалізації. Починаючи від етнокультурних, майданних, некультивованих форм, естрада стає амбівалентною, ґрунтованою на дві гілки свого саморозвитку: одна гілка сценічно-презентативна, театральна, орієнтована на елітну публіку, а інша, навпаки, орієнтована саме на видовище, на розважання, на єднання з усім світом, на поглинання гарячих напоїв і т.п.

Це низовий і, будемо казати, ґрунтований вимір мистецьких можливостей, шарм задоволення інтелектуальних потреб естради. Форми задоволення потреб створюють різні типи ідентифікації і різні форми масовості. Але важливо зазначити, що тут визначаються такі складові естрадного видовища, як лірична цілісність особистого буття, коли людина занурюється в підсвідоме, в близьке кожній людині, мотиви. І дуже легко ідентифікує себе з співаком, співачкою або тим, хто проводить саме от цей ліричний сценічний номер, актором. Це виступ від першого лица персонажів, які щиро, відверто спонукають до такої щирої і відвертої реакції. Це позиція, яка здійснює також якусь певну епічну дистанцію розмови з публікою. Коли всі намагаються увійти в мегапростір буття, який охоплює якщо не все людство, то всю культуру.

Тут існує декілька суб'єктно-суб'єктних диспозицій: «Я – Я», де «Я» – конферанса і «Я» глядача буквально ототожнюється; «Я – Ти», де той, хто проводить номер дистанціюється, але теж ототожнюється з глядачем; «Я – Ми», де маса є певного рівня спільністю. Можна стверджувати, що ці достатньо камерні форми ідентифікації є головними для розуміння естради як типу публічності і типу видовищної культури.

Важливо також визначити, що пріоритети масової культури – це егалітаризм, тотожність у світі споживання і певне сподівання на загальне щастя. Пошуки евдемоністської етики, тобто етики, орієнтованої на щастя, на задоволення, яке здійснюється в певному мас-медіа, тобто в тих формах презентації щасливого, задоволеного і впевненого в собі суб'єкта культури, який орієнтується на реалії культури споживання, – реальність культури естрадного видава.

Отже, важливо визначити універсальність засобів комунікації. Якщо її розуміти як екстенсивний спосіб передачі інформації, то М. Хренов абсолютний правий. Якщо її розуміти як тотальність ідентифікації, то вона не завжди може відбутися в екстенсивному процесі трансформації інформації. Так, наприклад, завдяки тому, що глядачу не доступна мова виконавця або його поведінка, яка має

частково регіональний або частково етнографічний характер, виконавець інколи шокує людей іншої нації і інших регіональних культурних центрів. Можна говорити про інтенсивний і екстенсивний тип універсальності видовища або самоздійснення публічності як специфічної естрадної форми.

Інтенсивний пов'язаний з тотальністю ідентифікації, яка несе в собі суб'єктно-суб'єктні форми відношень «Я – Я», «Я – Ти», «Я – Ми». А екстенсивний пов'язаний з презентацією цієї інформації, з виходом на мультимедіа, з виходом на планетарний екран і з виходом у простір максимально екстремальних форм презентації інформації. Ця універсальність екстенсивно-інтенсивного типу в наш час набуває надзвичайно гострої дихотомії. Часто вона виглядає абсолютною поразкою для людей, яких «розкручують» медіа зовсім не в тому полі реципієнтів, які здатні медіапродукт сприймати. А інколи, навпаки, локальний камерний медіа продукт набуває універсальності інтенсивного типу в регіональних рамках, а потім швидко інсталюється вже в екстенсивному форматі його презентації. Ці ознаки є надзвичайно важливими саме для розуміння презентації публічності як медіа реальності і презентація масовості теж як культурного простору медіа.

М. Хренов пише: «Одна з найуніверсальніших і визначних особливостей традиційних видовищ – це контакт, що виникає внаслідок соціологічного контексту їх розвитку і функціонування. Традиційні видовища – це прояв традиційної культури. Розвиток останньої здійснюється на основі завжди колективних патріархальних форм життя. Такі форми виявлення індивідуального витоку стримували. Вони регенерували ті традиції, що повторювалися, не приймаючи пріоритетів новизни. В соціально-психологічному плані насиченість традиційних культур видовищами пояснюються її потребою підтримування таких відносин спільноти і особистості, коли перша має первинне значення. Визначна загальнокультурна функція традиційної культури – утвердження цінностей суспільства, а його найбільш універсальна ознака як наслідок комунікації – здібність утверджувати жертвовність індивідуальним в ім'я колективних цінностей та норм культури. Ці обставини і перетворювали традиційні видовища на різних етапах історії традиційної, тобто не міської культури, у провідний засіб масової комунікації» [5, 13].

Сьогодні все змінюється. З одного боку, надлишковість видовища зберігається. А з іншого боку, всім пропонується саме індивідуальний тип задоволення, збереження особистості, права особистості перед державою і т. п. Тобто можна бачити певну інвертовану парадигму

здійснення видовищного простору. Особистість ставиться в центр світу або в певній мірі стає субститутом (замісником) абсолюту, наприклад, у протестантській етиці. Головним є не жертвність особистості перед колективним цілим, а потлач – витрата всіх духовних і душевних сил. Всі ці реалії в певній мірі набувають своїх видовищних форм презентації, які так чи інакше виражаються в такій диференційованій формі видовища, як естрада.

Естрада орієнтована на вільну розкріпачену, більше того, харизматичну особистість, яка може вести за собою певні маси тих глядачів, які стають публікою тут і зараз, в цьому залі або в цьому мультимедіа сеансі презентації видовища естради. Але за цим всім стоїть старий код збереження цілісності, збереження типу ідентичності, який не є наявним, який є суто патріархальним, за визначенням М. Хренова, визначеним у контексті тих чи інших традицій, які повторюються і які є усталеним механізмом відтворення типу видовища і типу його самоздійснення.

Важливо, що відбувається селекція цієї патріархальності з виникненням міської культури. Але ні в якому разі не відбувається селекція публічних видовищних форм, які набувають своїх власних ознак. Так, М. Хренов акцентує увагу на тому, що характерні для міст початку ХХ століття видовищні явища у свідомості теоретиків породжували аналогії з культурою античності. Так, в книзі О. Шпенглера, яка з'явилась на початку ХХ століття, екскаляція видовищ пов'язувалась саме з містом і породженням їм процесом позбавлення сільських ознак у людини. Світове місто, за О. Шпенглером, заселене не народом, а масою [6].

Естрада – це форма спілкування, яка презентує в собі форми видовища. Естрада є формою актуалізації потреби людини в святі, щасті, любові, близьких і далеких почуттях, які так чи інакше розігруються на сцені і дають людині можливість прожити цей день щасливо.

Елітаризм естради та егалітаризм, тобто рівність всіх у масовій культурі, є інваріантними. Елітарність естради – це є вже одна із форм інституалізації, яка в масовій культурі свідчить про міф елітарного споживача, про міф людини яка є обраною, яка не обділена, не обмежена потребами і здібностями споживання.

Стан, поведінка, діяльність, влада слова, влада зображення, влада жесту, влада всіх артефактів культури, які актуалізуються на сцені – це влада особливого типу, яка пов'язана з сугестією, образністю, талантом, здібністю актора викликати ті чи інші почуття, викликати ту чи іншу поведінку і спонукати до відповідної діяльності. Ця діяльність

обов'язково пов'язана з продукуванням цінностей культури. Це можуть бути бурхливі аплодисменти, це може бути всевітня шалена любов до артиста, як це було у Клавдії Шульженко, Аркадія Райкіна, Мусліма Магомаєва та ін.

Отже, модель культури в її суб'єктному, експресивному, дієвому вигляді і модель публічності, видовищних форм культури, зокрема естради, є інваріантними, мають свої форми здійснення, форми втілення і регламентаційні ознаки, які так чи інакше спрацьовують у тому культурному горизонті і в тих культурних реаліях, які є характерними для XX і XXI століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Естрада // Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. : Перун, 2004 – С. 267.
2. *Клитин С.* История искусства эстрады. – СПб. : Санкт-Петербургская государственная академия театрального искусства, 2008. – 448 с.
3. *Курбас Л.* Березиль. – К. : Дніпро, 1988. – 518 с.
4. *Проскуряков В.* Культурологія єврейського театру України / Віктор Проскуряков, Богдан Гой. – Львів, : Львівська політехніка, 2007. – 107 с.
5. *Хренов Н. А.* Зрелища в епоху востанія мас. – М. : Наука, 2006. – 646 с.
6. *Шпенглер О.* Закат Европы. Гаштальт и действительность. – М. : Мысль, 1993. – 663 с.

Калужская В. А. Зрелищные измерения эстрадного искусства.

В статье определяется генеалогия эстрадного искусства в контексте зрелищной культуры, придется, понятие «эстрада» происходит от слова «помост». Ведь спецификация эстрадного искусства связана с культурно-историческими реалиями страны, где оно приобретает особенные признаки.

Ключевые слова: культура, эстрада, сцена, театральность, зрелище.

Kaluzhskaya V. O. Spectator measurement pop art.

In the article genealogy of vaudeville art is determined in the context of spectacle culture, it will be, a concept the «stage» originates from a word «dais». In fact the specification of vaudeville art is related to cultural and historical realities of country, where it acquires the special signs.

Keywords: culture, stage, stage, theatrics, spectacle.

Чорнойван Я. В.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДИТЯЧИХ КЛАСІВ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ ВІРИ БАГАЇ

У статті висвітлено особливості організації та роботи дитячих класів як освітнього рівня віри багаї. Освіта і виховання дітей є обов'язковою частиною життя громади загалом і невід'ємним обов'язком батьків зокрема. Дитячі класи багаї є практичним втіленням віровчення Багаулли.

Ключові слова: віра багаї, релігійна освіта, духовне виховання, дитячі класи, учитель.

Віра багаї – монотеїстична релігія, яка заснована Мірзою Хусейном Нурі (1817-1892) у середині XIX ст. на території сучасного Ірану. Засновник цієї релігійної традиції відомий як Багаулла. Віра багаї розповсюджується сьогодні усією земною кулею – її адміністративні центри знаходяться більш ніж у двохстах державах світу, поєднуючи разом більше п'яти мільйонів людей, незалежно від їх расової і національної приналежності, соціального статусу, культурних традицій і релігійного виховання [8, 11].

Освіта та виховання підростаючого покоління у вірі багаї має першочергове значення, яке своїм корінням сягає Божественного Одкровення, представленого людству через нового Посланця Божого (Явителя). Вважається, що власним Законом Багаулла в багатьох Скрижалях і Найсвятішій Книзі (Кітаб-і-Агдас) установив освіту дітей як святий обов'язок кожного віруючого багаї [1, К. 48, 5]. Виховання дітей у контексті віровчення багаї є засобом для досягнення досконалості світу і побудови нового світового співтовариства, основою якого стане духовно багате людство. Саме тому відповідальність за дітей лежить не лише на батьках і вчителів, а на всіх членах громади: «Благословенний той учитель, що береться за навчання дітей...» [2]. Багаї переконані, що служіння громади у цій справі є виконанням волі Бога, а тому прирівнюють його до богослужіння [2].

Сьогодні Міжнародне співтовариство багаї прикладає найбільше зусиль для просування різноманітних за змістом і масштабами ініціатив у галузі освіти і виховання дітей, що засвідчують офіційні документи Всесвітнього Дому Справедливості (далі – ВДС) як вищого адміністративного і духовного органу цієї релігійної традиції. До таких ініціатив відносимо створення на базі багайських віроповчальних

принципів особливої освітньо-виховної системи віри багаї, першим освітнім рівнем якої є дитячі класи (або інша назва – «багаї-класи»).

Незважаючи на центральне місце питання виховання та освіти підростаючого покоління у соціальному вченні віри багаї та цікавий, на нашу думку, досвід його практичного втілення силами віруючих цієї конфесії, ця тема не отримала заслуженої уваги з боку академічної науки як і в галузі релігієзнавства, так і в галузі педагогіки. Саме цим, на наш погляд, і продиктовано актуальність цього дослідження, що спрямоване на осягнення досвіду віри багаї у питанні навчання дітей.

Метою цієї статті є визначення місця дитячих класів в освітній системі віри багаї. Вважаємо, важливим для релігієзнавчої науки у межах вивчення віри багаї мають стати висновки автора, що намагається виявити цінність ролі дитячих класів багаї для вирішення питань у полі релігійної та загальної освіти дітей.

Це можливо досягти через розв'язання наступних завдань: аналіз основних теоретичних та практичних елементів багаї-класів; з'ясування змісту та особливостей роботи вчителя-багаї.

Освітня сфера віри багаї є малодослідженою у сучасній академічній науці, зокрема й у вітчизняній. Аналітична література наукового та популярного характеру освітньому елементу цієї релігійної традиції приділяє малу увагу, лише частковими згадками про всезагальну освіту як один із базових принципів віри багаї (праці Вільяма С. Хетчера та Дж. Дугласа Мартіна, Ю.А. Іоаннесяна, М. Перкінса та Ф. Хейнворта, А. В. Мартиненка, В. Литвинчука та ін.). Проте все ж маємо певні дослідження теми освіти дітей у вірі багаї, хоча й не систематичного характеру (наприклад, С. К. Стодарт та С. Скрипнікова [13; 9]). Інша тенденція – сьогодні формується в українській релігієзнавчій науці у питанні дослідження освітньо-виховної тематики інших релігійних конфесій (В. Василенко, С. Скрипнікова, А.М. Басаурі Зюзіна).

Найкращим джерелом інформації про особливості роботи дитячих класів багаї є першоджерела віри багаї – Священні Тексти засновника віри Багаулли, їх авторитетні тлумачення наступником Явителя – Абдул-Бага, роз'яснення Хранителя Віри – Шогі Еффенді, документи ВДС, сучасні навчальні матеріали освітніх рівнів багаї та інші роботи віруючих, що презентують досвід Міжнародного товариства багаї в освіті дітей. Також цінний матеріал як джерела первинної інформації дають «польові дослідження» всередині громади багаї, аналіз офіційних сайтів співтовариства багаї місцевого, національного та світового значення, внутрішніх періодичних видань, включене спостереження та безпосередня участь у роботі навчальних ініціатив

багаї (автор цієї публікації брав участь у ролі ведучого та учасника освітніх рівнів, що організовані силами Київської громади багаї).

Дитячі класи – це початкова програма освітньо-виховної системи багаї у галузі релігійної освіти, що має назву «Духовне виховання дітей». Клас створюється для групи дітей окремого сусідства («сусідство» – термін, що вживається багаї для позначення невеликої території кластеру в межах міста, яка включає декілька вулиць або районів, розташованих поблизу; наприклад, в м. Київ сусідство Нивки включає в себе місцеві райони проживання багаї: Академмістечко, Виноградар, Лук'янівка, Оболонський масив) всередині місцевої громади багаї. Головною метою організації дитячих класів багаї є духовне виховання дітей, батьки яких є віруючими багаї.

Дитячі класи багаї запрошують до духовного навчання дітей віком від п'яти до одинадцяти років. Заняття зазвичай проходять раз на тиждень протягом двох годин. Місце проведення уроків залежить від інфраструктури місцевої громади. Як правило діти збираються вдома у одного з учасників, батьки якого люб'язно запропонували власну оселю для потреби виховання підростаючого покоління. Причиною цього є загальноприйнята децентралізація діяльності громади, що активізує віруючих кожного сусідства місцевої громади [3]. Фінансування потреб дитячих класів, що в основному передбачає закупку необхідних канцтоварів, проводиться силами місцевої громади і небайдужих батьків. Участь у заняттях можуть брати також діти, чий батьки не є членами громади, але за умови їхньої згоди.

Уроки в дитячих класах проводять ведучі – вчителі дитячих класів, що обов'язково пройшли підготовку в Інституті з Підготовки при Національних Духовних Зборах багаї країни на курсах Інституту Рухі «Дитячі класи багаї». Саме від навичок та якостей вчителя залежить хід уроку, успіхи учнів у засвоєнні нових знань, а також ефективність духовного виховання дітей.

Під час занять діти проходять спеціально розроблену програму, засновану на Писаннях віри. Програма дитячих класів включає 6 років навчання (або 6 рівнів). Сьогодні громади багаї в усьому світі ведуть активну роботу над наповненням та удосконаленням програми, перекладом їх національними мовами. Актуальними є матеріали для трьох перших рівнів – три книги, що містять теоретичну підготовку для вчителів та плани уроків [5]. Загальними для всіх громад багаї є базові принципи організації дитячих класів: систематичність; постійний ведучий; вільна та дружнелюбна атмосфера занять; співробітництво; дисципліна; оволодіння духовними цінностями на

практиці; невеликі групи для індивідуального підходу до кожної дитини; гнучкий графік занять [6].

Центральні аспекти віровчення багаї втілені в основу програми дитячого виховання, зокрема у своїй роботі вчителі багаї-класів орієнтуються на наступні: всі людські істоти створені благородними; кожна дитина – унікальне творіння Бога, що наділене своїми талантами і здібностями; любов, розуміння і повага до дітей – ключ до успіху у взаємовідносинах з дітьми; почуття особистого достоїнства природно народжується в людині, якщо вона живе, відповідно до духовних принципів; Святі Писання – першооснова людських цінностей і моральної поведінки; творчість – важлива складова в розвитку особистості; успіх занять залежить від підтримки батьків [6].

Схема основних видів занять дітей під час уроків складається з наступних етапів: розумування цитат зі Священних Книг, які присвячені одній якості за темою уроку; аналізу учнями цієї якості, які з допомогою вчителя знаходять шляхи її застосування в житті; прослуховування історій, що ілюструють запропоновану якість і її застосування; співи та прослуховування музики; ігри, що розвивають навички співробітництва; заняття різноманітними видами творчості [6]. Ілюстрацією одного із занять може слугувати Урок 1, що розміщений на офіційному сайті Київської громади багаї Національних Духовних Зборів багаї України [6]. Урок в дитячих класах багаї починають з молитви, як і будь-який інший вид діяльності, для налаштування атмосфери духовності та Божого благословення. Планом уроку рекомендується доречна молитва, хоча вчитель може використовувати й іншу на власний розсуд. Після молитви вчитель пропонує дітям вивчити з його допомогою іншу коротку молитву, яка присвячена темі цього уроку – «чисте серце». Діти намагаються вивчити молитву, проте не у всіх це може вийти одразу. Тому вчитель має проявити терпіння і мудрість, щоб допомогти дітям в цьому завданні. Якщо все ж комусь не вдається вивчити одразу, завжди є можливість зробити це вдома або на наступному уроці. Після цитати зазвичай учні приступають до співів. Кожного уроку діти вивчають нову пісню і повторюють ті, що були на попередніх уроках. Тексти пісень та акорди для музичного супроводу є уніфікованими для всіх громад багаї, розроблені та перекладені різними мови Інститутом Руху [12]. Музичний супровід залежить від умінь та талантів учителя – власне виконання або запис. Текст пісні кожного уроку ілюструє відповідну духовну чесноту, яка проходить червоною ниткою через усе заняття. Очевидним є релігійне забарвлення пісень, всі вони звертаються до духовних принципів віри

багаї, згадуються центральні фігури віри (наприклад Абдул-Бага). Так піснею Уроку 1 є «Його перша порада»: «...Його порада така: Хай серце чистим буде...» [6]. Наступним видом діяльності є заучування цитат, що ілюструють тему уроку. Відповідно урок, що ми розглядаємо, пропонує таку цитату: «О син духа! Моя перша порада така: май серце чисте, любляче і осяйне...» [6]. Перед заучуванням цитати учитель повинен роз'яснити дітям значення кожного слова окремо на прикладах із повсякденного життя. На нашу думку, це сприяє не бездумному заучуванню дітьми незрозумілого тексту, а усвідомленому осягненню вчення віри з найменших років. Після того, як учні вивчили цитату, ведучий має змогу розповісти повчальну розповідь з історії віри. Умовами успіху у цьому виді діяльності є щирість та впевненість учителя, його обізнаність в темі. Цього разу розповідь ілюструє уривок із життя Абдул-Бага, який мав духовну здатність «читати» серця людей. Після розповіді прийшов час гри. Ігри, які використовують багаї у своїй виховній роботі, завжди спрямовані на розвиток у дітей навичок співробітництва. Багаї намагаються уникати таких ігор, які можуть прищепити дітям честолюбство як негативну якість. Гра «Спрага» в Уроці 1 допомагає дітям навчитися відчувати потреби одне одного, а також піклуватися про товариша. Коли всі діти пограють, вчитель роздає їм малюнки для розфарбовування. Ці малюнки є ілюстрацією цитати, що діти вивчали цього уроку. Вони є уніфікованими і розроблені Інститутом Рухі [10]. Закінчити урок, як будь-який вид своєї діяльності, багаї повинні молитвою. Це можуть зробити діти або вчитель після підбиття підсумків проведеного уроку. Учителям пропонується вести спеціальні журнали, в яких відмічаються вивчені дітьми молитви та цитати, та щоденники, де вчитель занотовує успіхи своїх вихованців [7].

Програмою дитячих класів слугують матеріали, розроблені Інститутом Рухі, які майбутні вчителі вивчають за допомогою Книги 3 «Дитячі класи багаї» [7]. «Підручник» вчителів дитячих класів багато може сказати про суть, мотиви та структуру багаї-класів, їх основні організаційні моменти. Курс вчить учителя початкової дитячої групи розглядати кожного учня як «копальню, повну безцінних самоцвітів», вчить сприймати кожну дитину шляхетною від Бога [7]. Завдання вчителя-багаї не наповнити дитину знаннями, як порожню ємкість («ємкість»), розкрити її потенційні, вже закладені від народження здібності і таланти («сховок»). Тобто для багаї умовно існує дві системи навчання: загальноприйнята у суспільстві шкільна система освіти («порожні ємкості») та система освіти Багаулли («сховки скарбів»). Відповідно до цього поділу і вчителі мають два типи [7, 4].

Головною ж ціллю проведення багаї-класів є «допомога дітям у розвитку у собі духовних якостей істинних багаї» [7, 7]. Але перед тим, як приступити до навчання дітей, вчитель зобов'язаний передусім вдосконалити свої особисті якості: «...нехай перш за все навчить самого себе...» [7, 7]. Важливість попередньої підготовки вчителя залишається поза усіляким сумнівом, адже Абдул-Бага наполягає: «Вони не повинні бути недбалими в цій справі; вони не повинні бути невмілими» [7, 7]. Але навчитися справі вчителювання можливо, передусім маючи бажання, а також віддаючись повністю справі. Отримати ці навички вчителі отримують нагоду через вивчення і практику. Саме таку теорію і практику надає навчальний курс Інституту Рухі.

У ході проходження матеріалів курсу багаї знайомиться з видами діяльності на уроках, отримує рекомендації для їх найкращої організації, тренується у їх проведенні з іншими учасниками групи. Учасники вчать принципам взаємодії з дітьми та їх батьками, практикуються організувати навчальний час, аналізувати та вирішувати проблемні ситуації. На розгляд пропонуються уроки для багаї-класів. Їх структура повністю розроблена: молитва, цитата, співи, розповідь повчальної історії, гра, творчість (зафарбовування готових картинок), молитва. Звичайно, творчий потенціал вчителя ні в якому разі не заперечується, а навпаки вітається. Цю структуру уроку запропоновано як ядро, коло якого вчитель може розширювати, використовуючи найкращі скарби людства – казки, перекази, легенди, історії з власного життя, також власні ідеї або творчі здобутки вчителів громад багаї (наприклад, А. Фурутан, М. Скребцова, О. Лопатіна, американська програма Core Curriculum), проте, рекомендується узгоджувати свої рішення з кластерним координатором Інституту з підготовки [14]. У структурі заняття учителів закликають використовувати спеціально розроблені для програми духовного виховання дітей пісні та матеріали для розфарбовування, що розміщені на сайті Інституту Рухі [11].

Очевидно, основною ціллю класів є виховання дітей-багаї на основі релігійних постулатів віри. У своїх зверненнях ВДС звертає увагу, що у цих класах неможливо виключити з програми релігійне вчення, теми типу історії багаї, законів та заповідей багаї, що є невід'ємними частинами цих занять [4]. Проте, як було зазначено вище, двері класів відкриті для всіх дітей, не залежно від віросповідання [4]. Так як дитячі класи багаї, на наш погляд, є аналогією християнських недільних шкіл, одним із завдань цих класів є вивчення вчення засновника релігії – Багауллі. А тому вони не

можуть бути позбавлені свого релігійного стрижня. Проте, як стверджують багаї, якщо учні та їх батьки, що не є послідовниками релігії, не бажають продовжувати вивчення вчення віри багаї, вони вільно можуть не брати участі в деяких розділах без усілякого примусу.

Отже, дитячі класи багаї, що працюють за програмою «Духовне виховання дітей», є початковим рівнем освітньо-виховної системи віри багаї. Другим освітнім рівнем після дитячих класів є підліткові групи (програма «Наділення підлітків духовною силою»). Третій рівень – навчальні гуртки (програма Інституту Рухі).

Особливістю дитячих класи багаї, на відміну від підліткових груп і деякою мірою навчальних гуртків, є їхня чітка релігійна зорієнтованість. Підліткові програми та навчальні гуртки мають два напрями свого функціонування: релігійний проект, що призначений для віруючих багаї, містить посилення до Священних Писань, до історії віри багаї, спирається на авторитет центральних фігур віри; соціальний проект, що призначений для представників інших віросповідань («небагаї»), вчить загальним поняттям духовності та моралі. На цих освітніх рівнях проходження матеріалів програми за класичною схемою йде від простих загальнолюдських понять і ускладнюється релігійною тематикою багаї. Тому ведучі, за умови участі небагаї та їх побажань, можуть скоротити послідовність програми, оминаючи специфічні багаїські теми. Проте у випадку дитячих класів участь небагаї, за словами ВДС, не є причиною спрощення програми, адже її основне призначення – навчання підростаючого покоління основам віровчення багаї, виховання їх у дусі багаї на базі Одкровення Багаулли та священної історії віри багаї.

Отож дитячі класи багаї надають своїм учням релігійну освіту через вивчення Священних Писань, а також духовне виховання через розкриття у дітях їх духовних чеснот (що, за переконанням багаї, від початку закладені в їхніх душах). Саме таке завдання стоїть перед вчителями-багаї, праця яких розцінюється як священний обов'язок та привірюється до богослужіння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахаулла, 1998. Китаб-и-Агдас. – СПб. : Единение. – 213 с.
2. Воспитание в духе бахаи, 1994. [Электронный ресурс] : Сборник цитат из Писаний Бахауллы, Абдул-Баха, Шогі Эффенди [компиляция] ; [пер. с англ.]. – СПб. : Единение. – Вып. 3. – 43 с.
– Режим доступа :
<http://www.bahaiarc.narod.ru/books/Education.htm>.

3. Всемирный Дом Справедливости, 2000. Институты по подготовке и планомерный рост : Письмо от 23.02.2000 г. – Арх. НДС бахаи Украины.
4. Всемирный Дом Справедливости, 2001. Письмо от 09.01.2001 г. – Арх. НДС бахаи Украины.
5. Всемирный Дом Справедливости, 2011. Письмо от 12.12.2011 г. – Арх. НДС бахаи Украины.
6. Дитячі класи по духовному вихованню, 2014. [Електронний ресурс] / Основні види діяльності / Діяльність. // Громада Бахаї Києва: Офіційний сайт київської громади бахаї. – Режим доступу : <http://bahai.kiev.ua/ua/detskie-klassy.html>.
7. Институт Рухи, 2013. Детские классы бахаи : Уровень 1 [предварительный перевод; предпечатный вариант; материал находится в разработке]. – Книга 3. – Гали, Колумбия.
8. Иоаннесян Ю. А., 2003. Вера Бахаи. – СПб. : Азбука-классика; Петербургское Востоковедение. – 320 с.
9. Скрипникова С., 2012. Образование и воспитание в контексте социальной концепции веры бахаи. // Віра багаї: історія, врівнення, практика: Матеріали ІХ Міжнародної молодіжної релігієзнавчої літньої школи. / Наук. ред. О.В. Мартиненко, В.Г. Литвинчук. – К.: Дух і літера, 2012. – С. 278-287.
10. Coloring sheets, 2014, The Ruhi Institute, viewed 13 March 2014 <<http://www.ruhi.org/resources/coloring.php>>.
11. Programs and materials, 2014, The Ruhi Institute, viewed 13 March 2014 <<http://www.ruhi.org/materials/list.php>>.
12. Songs for children's classes, 2014, The Ruhi Institute, viewed 13 March 2014 <<http://www.ruhi.org/resources/songs.php>>.
13. Susan Clay Stoddart, 1988. Education and Moral Development in Children // The Journal of Bahá'í Studies, Volume 1, n. 1, viewed 13 March 2014 <<http://www.bahai-studies.ca/journal/past-issues>>.
14. Universal House of Justice, 2010. Ridvan Message, viewed 13 March 2014 <<https://bahaiwritings.files.wordpress.com/2010/10/ridvan-message-2010-for-study.pdf>>.

Чорнойван Я. В. Особенности функционирования детских классов образовательной системы веры бахаи.

В статье освещены особенности организации и работы детских классов как образовательного уровня веры бахаи. Образование и воспитание детей является обязательной частью жизни общины в целом, и неотрывной обязанностью родителей в частности. Детские классы бахаи являются практическим воплощением вероучения Бахауллы.

Ключевые слова: вера бахаи, религиозное образование, духовное воспитание, детские классы, учитель.

Chornoivan Y. V. Particularities of functioning of Children Classes of educational system of Baha'i Faith.

The article covers the features and organization of children's classes as the educational level of Baha'i Faith. Education and upbringing are obligatory parts of the community in general and inherent responsibilities of parents in particular. Children's classes of Baha'i Faith are practical expressions of teaching of Baha'u'llah.

Keywords: the Bahá'í Faith, religious education, spiritual education, Children Classes, teacher.

Дубінін В. В.

**ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ДАВНЬОІНДІЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ
(ЗА ТВОРАМИ «БХАГАВАД-ГІТА» І «ШРИМАД-
БХАГАВАТАМ»)**

Розглянуто гносеологічні проблеми в давньоіндійській філософії з посиланням на твори «Бхагавад-гіта» і «Шримад-Бхагаватам». Увага зосереджено на особливості органічного поєднання матеріальної та духовної сфер пізнання. Розкрито поняття «трансцендентальний», «трансцендентний» і «Абсолютна Істина».

Ключові слова: гносеологія, матеріальне та духовне пізнання, «трансцендентальний», «трансцендентний» і «Абсолютна Істина».

Давньоіндійська релігійна філософія становить собою сукупність філософських поглядів, уявлень і вчень мислителів першого тисячоліття до н. е. стосовно першооснов, рушійних сил і найголовніших законів розвитку всього суцього. До шкіл і напрямів давньоіндійської філософії належать «упанішада», «бхагаватизм», «буддизм», «джайнізм», «чарвака», «санк'я» та інші. Чим же викликаний особливий інтерес до давньоіндійської гносеології?

Особливий інтерес до давньоіндійської гносеології викликано її проблематикою, а саме:

- ставленням до емпіричної інформації, поділом її на різні ступені;
- ставленням до логічної інформації (сфери ума та розуму);
- поділом пізнавального процесу на матеріальну та духовну сфери;
- з'ясуванням сутності трансцендентального та трансцендентного рівнів інформації;

- розкриттям поняття Абсолютної Істини.

Саме в галузі теорії пізнання інтерес до давньоіндійської релігійної філософії викликається традиційним питанням: чи можна пізнати оточуючий світ і якщо можна, то яким чином?

Простежимо відповідь на це питання на сторінках «Бхагавад-гіти» і «Шримад-Бхагаватам». Пізнавальний процес – це процес духовного освоєння світу, шляхом сприйняття його емоціями, почуттями та розумом. Але, як повідомляється в головних творах давньоіндійських авторів, пізнавальний процес відбувається також на трансцендентальному та трансцендентному рівнях. Структура пізнавального процесу складається із суб'єкта, об'єкта, а також шляхів, принципів, форм, методів, засобів та знарядь, які використовуються в пізнавальному процесі.

Власне, нас цікавлять шляхи розвитку філософсько-релігійної думки давньоіндійських мислителів, яка досягла сяючих вершин у духовному освоєнні Всесвіту. Ці вершини отримали назву трансцендентальних і трансцендентних. Тривалий час вважалося, що терміни про які йде мова, вперше використав в філософській літературі І. Кант (XVIII століття). Європейці, як бачимо, піднялися до рівня трансцендентального та трансцендентного через декілька століть після того, як їх зміст вже осмислювався в давньоіндійській філософії.

Нас цікавить зміст термінів трансцендентального та трансцендентного в контексті творів «Бхагавад-гіта» та «Шримад-Бхагаватам». Не можна сказати, що спеціалісти в галузі історії філософії не звертали уваги на гносеологію давньоіндійських філософів. Наприклад, професор Московського університету А. Н. Чанишев повідомляв про систему пізнання в джайнізмі, яка суттєво не відрізняється від інших філософських шкіл у галузі гносеології, хоча цього не можна стверджувати стосовно онтологічної концепції джайнізму. В пізнавальному процесі активну участь приймають органи почуттів і розуму, який спирається на пам'ять, знання і висновки. Давньоіндійське поняття «маті» охоплює безпосереднє сприйняття зовнішніх та внутрішніх об'єктів як органами почуттів, так і розумом. Від такого пізнання давньоіндійські мислителі відрізняють інше пізнання, яке не спирається ні на почуття, ні на розум. За таких умов «надбезпосереднє» пізнання, яке здійснюється виключно душею, поєднується з предметами пізнання без будь-якого посередництва почуттів і розуму. Але людина має сприяти цьому, допомогти собі позбавитися тих кармічних залежностей, які заважають цим контактам. Йдеться про те, що

людина не повинна залишатися байдужою, а активно долати перешкоди на шляху до вищої істини [4, 75].

Пізнавальний процес спрямований на здобуття істини як знання, яке адекватно відображає існуючі навколо нас предмети, явища і процеси. У давньоіндійській філософії вирішуються питання співвідношення відносної та абсолютної істини. Тривалий час (в радянський період) нас виховували в дусі того, що поняття істини взагалі, відносної та абсолютної, зокрема, є прерогативою виключно марксистсько-ленінської філософії. Можливо нас і не обманювали на цей рахунок, тому що на філософських факультетах вузів СРСР історію світової релігійно-філософської думки не вивчали, або вивчали поверхово і тому викладачі філософії та філософських дисциплін могли і не знати гносеологічних поглядів, уявлень та вчень давньоіндійських філософів. З іншого боку в СРСР панував класовий підхід до з'ясування сутності будь-яких предметів, явищ та процесів.

Цікаво тепер подивитися на пошук істини в давньоіндійській релігійно-філософській культурі. Тут істина розглядається як гносеологічне поняття, оскільки стосується параметрів духовного освоєння світу. В індуїзмі не заперечується, що істину людині повідомляють всі предмети, явища і процеси природи, суспільства та духовності.

Також у давньоіндійській релігійно-філософській традиції можна помітити ієрархію істин: одні істини йдуть від гун п'їтьми, інші – від гун пристрасті, треті – від гун добродійства. Якщо від гун п'їтьми (тамо-гуна) даремно чекати істини, тому що тут домінують інстинкти та рефлексії, які знаходяться у стані далекого від адекватного відображення предметів, явищ і процесів. На рівні гун пристрасті (раджо-гуна) пізнавальний процес характеризується нерівномірністю, любов'ю та ненавистю, порядністю і непорядністю, постійністю та непостійністю, – тому тут можуть бути лише елементи або фрагменти істини. Проблема полягає в тому, як відокремити істину від неістини, правду від неправди, дійсне від ілюзорного? «Бхагавад-гіта» на цей рахунок вчить позбуватися рабської залежності від того, що нас очаровує, захоплює в полон, тому що в такому стані ми ніколи не досягнемо істини. Вона буде постійно прихована пристрастю. І тут, знов-таки, виникає питання: чому пристрасть не веде до істини? Хіба любов не може бути істиною? І як відрізнити істинне кохання від неістинного? Що повідомляє на цей рахунок «Бхагавад-гіта»? Процес розв'язання цього складного питання є страждання. Щоб позбутися страждань, треба створити образ ідеальної людини у вигляді Бога і гартувати себе під Нього, «відключившись від всіх зовнішніх об'єктів

чуттєвого сприйняття. Зосереджуючи погляд між бровами, стримуючи вдих і видих в ніздрях, контролюючи таким чином ум, почуття і розум, трансценденталіст виходить з-під влади бажання, страху і гніву» [1, 293].

Не варто забувати, що існує ще здоровий глузд, який може бути критерієм істини. У свою чергу здоровий глузд під впливом гуні пристрасті може змінитися на нездоровий, тобто на хворобливий. Що ж викликає таку метаморфозу здорового глузду? На наш погляд, це інтерес, який за К. Гельвецієм, є чарівником, який може змінювати орієнтації людини на протилежні в залежності від потреб, ідеалів, цілей та цінностей. У пізнавальному процесі, як бачимо, задіяні не тільки субстанційні, а й атрибутивні якості суб'єктів. Тому на цій фазі пізнавального процесу, а саме, гуні пристрасті, можна заблукати, заплутатися без надійного проводиря-гуру. Інколи «Бхагавад-гіта» прямої відповіді не дає, але вона вказує напрям, в якому треба рухатись у пошуку істини. Наприклад, роль і значення почуттів полягає не тільки в тому, щоб слугувати емпіричним матеріалом в процесі пізнання оточуючого світу, а й забезпечити самозбереження людини [2, 88]. Більше того, у матеріальному світі почуття відносні [2, 89].

Усвідомлення Абсолютної Істини – найвища мета життя. Людина має скористатися всіма можливими для неї досягненнями. Інтелігентні люди прославляють, військові – прислуховуються, виробничий клас – запам'ятовує, а робітничий клас – поклоняється Абсолютній Істині [2, 93].

Заслужують на увагу роздуми філософів давньоіндійської доби стосовно того, що у матеріальному світі ми інколи сприймаємо речі не власними очима чи розумом, а очима та розумом інших людей [1, 126]. Така ситуація не рідкісна, а масова. Вона має місце в політиці, релігії, мистецтві тощо. Цю ситуацію розглядав Ф. Бекон, говорячи про «ідоли», які заважають людині адекватно сприймати оточуючий світ [3, 73, 303-309].

Таким чином, гносеологічний вимір в творах «Бхагавад-гіта» і «Шримад-Бхагаватам» свідчить про те, що проблему пізнання світу треба розпочинати із того, хто цей процес здійснює. Він розпочинається з ознайомлення з емпіричним оточенням людини. Далі йде філософське з'ясування сутності гун добродійства, пристрасті та п'їтми. Завершується цей процес самовідданим служінням Найвищій Духовній Особі [1, 167].

«Бхагавад-гіта» інформує про дві системи пізнання: матеріальну і духовну [1, 167-168], які можна класифікувати за такими чуттєво-

матеріальними явищами, як відчуття, сприйняття та уявлення. Останні ґрунтуються на показниках дотику, зору, слуху, смаку та нюху [1, 355].

Деякі слова про трансцендентальний та трансцендентний рівні пізнання. Терміни «трансцендентальний та трансцендентний» відносяться до теорії пізнання і в перекладі з латинської та німецької мов означають:

- Той, що виходить за межі почуттів(трансцендентальний);
- Той, що виходить за межі почуттів і розуму (трансцендентний).

У філософії І. Канта термін «трансцендентальний» означає те, що зумовлює можливість пізнання і досвід. Термін «трансцендентний» означає у І. Канта те, що знаходиться поза межами свідомості [4, 121, 338, 552].

Не можна не звернути уваги на те, що в «Бхагавад-гіті» домінує термін «трансцендентальний» і швидше за все позначає те, що знаходиться за межами почуттів. Разом з тим «трансцендентальне» є структурним компонентом теорії пізнання. Термін «трансцендентне» означає те, що знаходиться за межами розуму і разом з тим є і не є структурним компонентом теорії пізнання. Про що це говорить? Це говорить про те, що трансцендентальне і трансцендентне не можна ігнорувати як інформаційне джерело. Тим не менше, ці терміни не можна цілком і повністю ігнорувати. Вони трансформуються у термін «віра». Віра є не що інше як сприйняття інформації про певні предмети, явища і процеси без критичної перевірки. Віра існує на буденному, науковому, політичному і, звісно, релігійному рівнях. Віра сприймається як певна інформація. При цьому йдеться про таку інформацію, яка містичним чином спирається на органи почуттів і розум, і настільки переконливо це робить, що ми навіть сприймаємо її некритично і впевнені, що вона несе в собі істину. Світ віри – це духовний світ. Існують різні типи віри, які пов'язані з гунами добродійства, пристрасті або п'їтьми [1, 729-730].

Отже, трансцендентальне і трансцендентне ґрунтуються на вірі. І це вже цікаво тим, що в давньоіндійській філософській літературі немає того поділу між наукою та містикою, як скажімо в Європі.

Значне місце в давньоіндійській релігійно-філософській культурі займає поняття Абсолютної Істини, яка існує як форма знання, так і Верховна Божественна Особа. Бог трансцендентальний. Але набуваючи людського образу, Верховна Божественна Особа не стає звичайною людиною [1, 441-451].

Верховна Божественна Особа пояснює, що той, хто знає Господа Крішну, в дійсності знає все [1, 694]. Сене пізнання полягає у пізнанні

свідомості Крішни, яка звільнює людину від будь-якої мерзотності [1, 696].

Отже, гносеологічний вимір давньоіндійської філософії свідчить про:

– толерантне ставлення давньоіндійських мислителів до всіх шляхів, принципів, форм, методів та засобів пізнавального процесу як способу духовного освоєння світу;

– поділ пізнавального процесу на чуттєво-емпіричний та духовний рівні. Духовне пізнання спирається на чуттєво-емпіричне, що ґрунтується на десяти органах почуттів: із них 5 органів сприйняття (вуха, шкіра, очі, язик і ніс) і 5 – дійства (рот, руки, ноги, геніталії, анус);

– духовний рівень пізнання характеризується трансцендентальністю і трансцендентністю, що якісно відрізняє духовне пізнання від матеріального і разом з тим свідчить про їх тотожність як форм духовного освоєння світу;

– вживання поняття Абсолютної Істини в органічному зв'язку з поняттям Вищої Духовної Особи, що свідчить про тісний зв'язок гносеологічних і онтологічних поглядів, уявлень і вчень давньоіндійських мислителів.

Все вище сказане свідчить про ментальний зв'язок філософської думки сьогоденних і давньоіндійських філософів, коли вони прислухаються до законів Всесвіту і керуються ними у практичній та теоретичній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Шри Шримад А. Ч.* Бхактиведанта Свами-Прабхупада. Бхагавад-гита как она есть. Издательство «Бхактиведанта Бук Траст», 1986. – 832 с.
2. *Шри Шримад А. Ч.* Бхактиведанта Свами Прабхупада. Шримад-Бхагаватам. Часть первая. – Издательство «Бхактиведанта Бек Траст», 1990. – 549 с.
3. *Бэкон Ф.* Сочинения в 2-х томах – 2-е испр. и доп. изд. – Т. 1. Сост., общ.ред. и вступит.статья А. Л. Субботина. – М.: «Мысль», 1977. – 567 с.
4. *Кант И.* Сочинения в 6-и томах – Т. 3 / АН СССР, Ин-т философии, – М.: «Мысль», 1964. – С. 73 – 756
5. *Чанышев А.* Курс лекций по древней философии: учеб. пособ. для филос.фак. и отделений ун-тов / А. Н. Чанышев. – М.: Высш. школа, 1981. – 374 с.

Дубинин В. В. Гносеологическое измерение древнеиндийской философии (по произведениям «Бхагавад-гита» и «Шримад-Бхагаватам»).

Рассматриваются гносеологические проблемы в древнеиндийской философии со ссылкой на произведения «Бхагавад-гита» и «Шримад-Бхагаватам». Обращается внимание на особенности органического сочетания материальной и духовной сфер познания. Раскрываются понятия «трансцендентальный», «трансцендентный», «Абсолютная Истина».

Ключевые слова: гносеология, материальное и духовное познание, трансцендентальный, трансцендентный, Абсолютная Истина.

Dubin V. V. Epistemological dimension of ancient Indian philosophy (on the works of «Bhagavad Gita» and «Srimad-Bhagavatam»).

Considered epistemological problems in ancient Indian philosophy with reference to works of «Bhagavad Gita» and «Srimad-Bhagavatam». Draws attention to the particular combination of organic material and spiritual spheres of knowledge. The notion of «transcendental», «transcendental», «Absolute Truth».

Keywords: epistemology, material and spiritual knowledge, transcendental, transcendental Absolute Truth.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Тімашова В. М.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ПУБЛІЧНОЇ СФЕР

У статті розглянуті поняття та особливості політичної та публічної сфер; проаналізовані точки доторку і перетину державних і публічних інтересів, вплив інформаційного суспільства на подальший розвиток і трансформацію цих суспільних явищ; зроблені висновки щодо співвідношення політичного і публічного (громадського).

Ключові слова: політична і публічна сфери, відносини, інститути, ідеологія, комунікації, публічний простір, публічність, публіка, громадська думка.

Тривалий час політика сприймалась як всезагальна універсальна форма людського активного буття. Розуміння певної автономії політики дало змогу більш чітко співвіднести політичну сферу з іншими сферами життя. У реальному житті політична сфера існує у взаємозв'язку з іншими суспільними сферами.

Серед учених-політологів існує багато думок з приводу кількості основних сфер суспільного життя. Поділяємо думку українського вченого і дослідника І.М. Варзара, який відштовхуючись від поняття «суспільна сфера» та «галузь життя», виходить з того, що це умовно позначена царина буття людей, в якій вони об'єктивують свої потреби й інтереси, реалізують повсякденні та перспективні життєві цілі, завдання й проблеми, розгортають нескінченну взаємодію з приводу чогось важливого і важливого в своєму житті [1, 53]. І. М. Варзар вважає, що існують п'ять сфер, які у своїх співвідношеннях розташовані концентрично. Це сфера економічного життя (економічна сфера), духовного життя (духовна сфера), політичного життя (політична сфера), культурного життя (культурна сфера) та етноісторичного життя (етноісторична сфера). Всередині сфер та у просторі

інтеграційних зв'язків між ними утворюється численна кількість галузей суспільної діяльності людини, а над сферними та галузевими просторами життя «зависає» мережа незліченної кількості проблем життєдіяльності людини [1, 53-57].

Загальновідомо, що поняття «публічна сфера» або «публічний простір», було введено в науковий обіг наприкінці ХХ ст. у роботах Ю. Хабермаса та Х. Арендт – представників соціальних наук. У класичній хабермасіанській інтерпретації публічна сфера являє собою простір раціональної дискусії, заснованої на принципах відкритості та рівності сторін і спільно розроблених та загальноприйнятих критеріїв і стандартів. Саме в публічній сфері, у процесі вільної від зовнішнього контролю дискусії та обміну інформацією, виробляється те, що можна назвати громадською думкою. Іншими словами, – це арена, форум публічного дискурсу з приводу соціально-політичних проблем життя і розвитку суспільства [10].

З огляду на те, що Україна перебуває у стані переходу, метою якого є формування та впровадження демократичних засад життя суспільства, питання присутності публічного (громадянського) в політичних процесах є вкрай важливим, оскільки демократія, передусім, це вільне висловлювання думок громадян.

Метою статті є з'ясування співвідношення політичної і публічної сфер суспільного життя, а також відповідь на запитання, чи можна вважати публічну сферу окремою, самодостатньою.

Для того щоб з'ясувати, як між собою співвідносяться політична та публічна сфери, потрібно розглянути суть цих понять та визначити їх основні особливості.

Політична сфера організовує суспільство за допомогою субієрархізованої правом і етикою влади. Взаємозв'язок політичної сфери з іншими суспільними сферами проявляється в двох аспектах. З одного боку, політика детермінована економічними, духовними, політичними, культурними, етноісторичними факторами, з другого, – сама політична сфера здатна впливати на ці сфери, проникати в них, взаємодіяти з ними. Це пов'язано з тим, що політична сфера покликана: (1) забезпечити умови, за яких створення і присвоєння суспільних цінностей, вироблених у матеріальній, духовній, культурній та інших сферах, відповідало б інтересам тих чи інших соціальних груп, що реалізується з допомогою влади як інструменту розподілення цінностей у суспільстві; (2) політична сфера присутня в усіх сферах суспільного життя через властиві їй регулюючі функції. Останнє означає, що, вивчаючи сфери та галузі суспільного життя, ми завжди перебуваємо в просторі та контекстах полісемічного впливу

самої політичної сфери на інші сфери та галузі життя, різноманітні структури та рівні буття суспільства. У підсумковому синтезі міра та інтенсивність впливу політичної сфери на життєдіяльність людей в будь-якій країні зумовлює тип суспільства, модель громадянства в ньому та форму державного устрою цієї країни [9, 41].

Історична і сучасна філософська думка акцентує увагу на понятті публічності як культурного явища. Для мислителів Античності публічна сфера була природним середовищем функціонування соціуму, основою політики. Мислитель і філософ Нового часу Дж. Локк писав, що «бути раціональним означає мати волю до пошуку істини і перевірки власних думок у відкритій і вільній дискусії з іншими» [7, 24]. Традиції Просвітництва закріплюють публічність у поняттях громадянського стану, який вони вважається протилежним природному. І, нарешті, концепт рівності, запропонований Ж.-Ж. Руссо, відкрив публічність як середовище політичної демократії. Вільність висловлювань і рівність в одному смислового аспекті дають поштовх до нового значення публічності, яке точно означив І. Кант, який вважав публічність і гласність засобом протидії аморальній поведінці, тобто «несправедливі ті вчинки, які належать до права інших людей, максими яких несумісні з публічністю» [5, 303].

Г.-В.-Ф. Гегель запропонував методологічний підхід до публічності, як і всіх явищ, у контексті функціонування держави. Насамперед, це поєднання методик аналізу і синтезу, в межах яких публічність властива як частині державного, громадського механізму влади, так і всій її цілісності. У руслі цих гегелівських ідей російський вчений І.Н. Гомеров розуміє державу як особливу публічну організацію, наголошуючи, що держава – це до певної міри (частково) публічна, тобто відкрита частина суспільства [2]. Сучасний французький філософ П. Віріліо вважає первинною сутністю публічної сфери семантично напружений простір, в якому твориться та здійснюється сучасність, соціально значима реальність, що відтворюється спільно, взаємопрямованими діями, вчинками, позиціями громадсько активних індивідів [3, 71].

Отже, філософські пошуки в межах взаємодії держави і суспільства в більшості випадків не виходили за межі надання публічності другорядного значення певного атрибуту. Філософське осмислення публічного в основному зосереджене на індивідуальних характеристиках людини, які дозволяють їй вступати у відносини з іншими індивідами.

У широкому значенні, ідея публічної політики і врядування передбачає існування сектору життя, що не є приватним або суто

індивідуальним, а здійснюється спільно. Вона не тільки не вичерпується комунікаціями громадян і суспільною рефлексією, а й трансформується в практичні дії. У цій якості вона постає як «спільна практична діяльність, спрямована на досягнення цілей, які поділяються всіма». На думку В. Парсонса, поняття «публічний» означає ті аспекти людської діяльності, які вимагають урядового чи соціального регулювання, втручання або, принаймні, спільних дій [8, 23].

Більшість сучасних дослідників публічної сфери (Д. Гавра, О. Кривоносов, О. Трубіна, О. Трахтенберг, Р. Гергілов, Т. Олексієва, О. Сивякова, Г. Почепцов, О. Третяк, О. Бойл, П. Віріліо, Р. Гакет, Д. Кін, К. Крос, Ф. Уебстер та ін.), попри всю розбіжність підходів, провідними дефініціями, властивостями та ознаками цього поняття визначають такі:

1) значимий своєю загальнодоступністю для багатьох громадян простір, в якому на засадах рівноправності відбуваються раціональні, відкриті, прозорі для всіх та вільні від будь-якої особистої зацікавленості активні обговорювання, дискусії рівноправних суб'єктів, унаслідок чого формується громадська думка щодо різноманітних проблем, тобто формується аксіологічна система суспільства взагалі;

2) ідеальна сфера, в якій циркулює, виробляється надійна соціальна інформація, що надається всім без будь-яких перешкод і є гарантом відкритості й достовірності демократичних процедур;

3) самостійний простір, який на засадах рівнозначності та рівноцінності одночасно межує зі сферами чи просторами державного, політичного та приватного;

4) споконвічно вільний від державно-владного та політико-економічного контролю простір, де публічно відбувається обмін громадсько важливою інформацією та спілкування суспільно активних суб'єктів, що утворюють публіку, – ідеал громадянського суспільства;

5) унаслідок активного, надзвичайно швидкого розвитку різноманітних мас-медіа – невід'ємного елементу публічної сфери Нового та, особливо, Новітнього часів – у сучасній культурі цілеспрямовано спочатку нівелюються, а згодом поступово й руйнуються межі між публічною сферою та приватною, державною, політичною сферами [11].

Проте найчастіше під публічною сферою мається на увазі та область, у рамках якої реалізуються відносини між громадянським суспільством як системою здебільшого горизонтально вибудованих

структур, які слугують для формування та захисту групових інтересів, і політичною владою, її правовими й силовими інститутами.

Графічно місце публічної сфери в суспільній системі можна зобразити таким чином:

Стрілки, що йдуть згори, символізують державну політику (сферу політичного життя), а ті, що йдуть знизу, – групові інтереси й очікування. Простір, в якому, з одного боку, стикаються і перехрещуються завдання інститутів влади, а з другого, – інтереси і сподівання громадянського суспільства, утворює те, що називають публічним простором або публічною сферою.

У підсумку, як вважає російський дослідник І.М. Дзялошинський, публічна сфера постає не тільки як суспільний форум колективного пошуку громадянами загальних цілей і засобів їх досягнення, а й як сфера їх практичного втілення в систему реальних суспільних відносин й інститутів. Складається свого роду інфраструктура публічної сфери – громадський сектор життєдіяльності суспільства [4].

Невід’ємною складовою публічної сфери є публіка як сукупність активних компетентних осіб. Вибуховий розвиток інформаційних технологій дає можливість фахівцям стверджувати, що публічна сфера – це форма існування глобальної політичної сфери сьогодні. Тенденція

до формування більш інформованого, представницького та відповідального суспільства набула широкого розмаху і стала незворотною – зазначають консультативні групи при Генеральному секретареві ООН [6].

Звідси при взаємодії владних інститутів та суспільства у формуванні політики та самоврядної діяльності публічна сфера виконує такі функції:

1) артикуляція суспільних інтересів, які мають сформуватися та прозвучати в самому суспільстві, чітко заявити про себе, щоб і влада, і сама громадськість їх помітили і належним чином оцінили;

2) публічний контроль за діяльністю влади, станом справ у суспільстві, державі, соціокультурній сфері;

3) вплив на формування державної політики, оскільки держава як головний загальнонаціональний владний інститут покликана репрезентувати публічні інтереси суспільства. Звідси публічна політика потребує держави, а державна політика завжди претендує на те, щоб бути публічною, інакше держава в очах суспільства втрачає будь-яку легітимність;

4) політико-культурне просвітництво громадян, що є надзвичайно важливим, оскільки соціокультурна освіченість громадян є провідним чинником реформування суспільства. Не буде перебільшенням стверджувати, що політико-культурні принципи, норми та дії – це якісна характеристика публічного життя суспільства, яка є важливим інструментом демократичних перетворень. При цьому за наявності публічних влади й інститутів захисту свободи слова, думки та зібрань публічна сфера близько сходиться чи, навіть, перетинається з політичною сферою [6].

Отже, підсумовуючи загальний дискурс основних поглядів на публічну сферу, визнаємо, що вона є складним синкретичним поняттям міждисциплінарного характеру. Майже всі дослідники, які представляють різні галузі суспільно-гуманітарних наук, підкреслюють принципову неможливість віднести публічну сферу до якоїсь конкретної науки. Внаслідок цього науковці не намагаються пристосувати поняття публічної сфери до певної науки, а оперують цим зручним поняттям, яке дозволяє пояснити чимало явищ, що належать до різних наукових дисциплін.

Співставлення понять політичної і публічної сфер та їх особливостей дає змогу підсумувати таке:

– по-перше, публічна сфера не є окремою сферою, вона є невід’ємною складовою сфери політичної, а остання обертається в соціальній надсфері суспільного життя;

– по-друге, не йдеться про стале співвідношення політичної і публічної сфер, оскільки публічність залежить від присутності й розвиненості громадянського суспільства, інформаційної відкритості держави та наявності комунікаційних зв'язків;

– по-третє, логічніше використовувати замість терміна «публічна сфера» термін «публічний сектор», оскільки при взаємодії з політичною сферою публічну сферу можна розглядати як площадку, простір, сектор, в якому, з одного боку, стикаються і перехрещуються завдання інститутів влади, а з другого, – інтереси і сподівання громадянського суспільства;

– по-четверте, оскільки сучасне суспільство визначається як інформаційне, можна передбачити, що завдяки вибуховому розвитку інформаційних технологій і всесвітньому процесу глобалізації публічний компонент збільшуватиме свою присутність і свій вплив і на політичну сферу.

Перспективи дослідження і подальшого вивчення цієї проблеми полягають у пошуку нових підходів до встановлення факторів і різноманітних суспільних впливів на співвідношення понять політичної і публічної сфер в аспекті глобалізації і стрімкого розвитку інформаційного та комунікаційного просторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Варзар І. М.* Політична етнологія : пропедевт. курс : авт. підручник. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – 354 с.
2. *Гомеров Н. И.* Государство и государственная власть. – М. : Просвещение, 2002. – 556 с.
3. *Вирилио П.* Информационная бомба. Стратегия обмана / пер. с фр. И. Окуновой. – М. : ИТДГК «Гнозис», Фонд «Прагматика культуры», 2002. – 192 с.
4. *Дзялошинский И. М.* Гражданские коммуникации и публичная политика. Демократия, управление, культура: проблемные измерения современной политики. Политическая наука: Ежегодник 2006 // Рос. ассоциация полит. науки ; глав. ред. А.И. Соловьев. – М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2007. – 551 с.
5. *Кант И.* Сочинения : в 6-ти т. – М. : Мысль, 1964. – Т. 1. – 799 с.
6. *Кардозу Ф. Э.* Гражданское общество и управление : справочный документ, подготовленный Председателем группы Генерального Секретаря в составе видных деятелей для рассмотрения взаимосвязи ООН и гражданским обществом. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/partners/cardoso.htm>.
7. *Локк Дж.* Сочинения : в 3-х т. – М. : Мысль, 1964. – Т. 1. – 621 с.

8. *Парсонс В.* Публічна політика: Вступ до теорії і практики аналізу політики / пер. з англ. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006.
9. *Тімашова В. М.* До генез теоретичного концепту «політична сфера суспільного життя»: історіолого-концептуальний аналіз // *Наук. часопис Нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова.* – 2012. – Вип. 8. – С. 41.
10. *Трахтенберг А. Д.* Рунет как «публичная сфера»: хабермасианский идеал и реальность [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politex.info/content/view/232/30>.
11. *Шестакова Е. Г.* Публічна сфера як поняття сучасної теорії соціальної комунікації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2338>.

Тімашова В. М. Соотношение политической и публичной сфер.

В статье рассматриваются понятие и особенности политической и публичной сфер, анализируются точки соприкосновения и пересечения государственных и публичных интересов, влияние информационного общества на дальнейшее развитие и трансформацию этих общественных явлений, делается вывод о соотношении политического и публичного (общественного).

Ключевые слова: политическая и публичная сферы, отношения, институты, идеология, коммуникации, публичное пространство, публичность, публика, общественное мнение.

Timashova V. M. Value for political and public spheres.

The article reviews the concept and features of the political and public spheres, analyzes point touch crossing state and public interests. Investigated the impact of information society on the further development and transformation of social phenomena. Much attention is paid to the conclusion regarding the relationship between political and public.

Keywords: political and public sphere, relationships, institutions, ideology, communications, public space, publicity, public, public opinion.

Батрименко О. В.

**ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ
БЮРОКРАТІЇ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

Стаття присвячена дослідженню проблем вітчизняної бюрократії в умовах становлення демократії в сучасній Україні. Головна увага приділена віднайденню шляхів побудови ефективної моделі вітчизняної бюрократії.

Ключові слова: бюрократія, демократія, бюрократизація, бюрократії, політична влада, політика, держава.

Особливого звучання останнім часом набула проблема трансформації бюрократій соціалістичних суспільств у постсоціалістичну їхню форму в зарубіжних дослідників. Тут помітні дослідження таких закордонних учених, як Д. Ледон, М. Озерна, С. Холмс, С. Ланцов, У. Гельман, В. Пастухов.

Праці зазначених науковців слугують теоретико-методологічним підґрунтям для досліджень більшості проблем бюрократії в умовах демократизації українського суспільства, але пошук ефективної моделі бюрократії в сучасному українському суспільстві передбачає комплексне врахування як досвіду розвинутих демократій, так і специфіки власного політичного розвитку.

Мета статті – розкрити певні проблеми становлення державної бюрократії в сучасній Україні.

Беззаперечно те, що модель бюрократії в сучасному українському суспільстві, яке поступово демократизується, повинна виходити з орієнтирів, визначених у Конституції України та Законі України «Про державну службу», на побудову демократичної, соціальної, правової держави. Під державною бюрократією в Україні слід розуміти організаційно оформлену спільноту призначуваних посадових осіб, яка здійснює професійну діяльність щодо реалізації державної політики та надання адміністративних послуг відповідно до встановлених норм, правил і процедур. Ці особи є державними службовцями і мають відповідні службові повноваження, але не мають політичної легітимності, отже не несуть політичної відповідальності.

Запропоноване розуміння державної бюрократії спрямоване акцентувати увагу на її надмірній політизації в умовах демократизації сучасного українського суспільства, і на потребі розмежування понять «політик» та «державний бюрократ», адже перших підтримують виборці, а других самі політики призначають на різні посади для реалізації своїх політичних рішень.

У політичній сфері суспільного життя бюрократія в Україні перебирає на себе політичну роль, виконуючи політичні функції, а не є лише механізмом реалізації політичних рішень. Вона виконує функцію не просто виконавця вироблених політиками рішень, а стає активним «гравцем політичного поля» та суб'єктом прийняття політичних рішень.

Оскільки державна бюрократія в сучасному українському суспільстві характеризується надмірною політизацією та

бюрократизацією, то не варто було в новому Законі України «Про державну службу» [1], розширювати її функції, вилучати визначення посадової особи, яке звужувало функції державної бюрократії до організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих, і, навпаки, доречно було б посилити у Статті 13 цього закону вимоги щодо політичної неупередженості державного службовця, використавши досвід країн розвинутої демократії, зокрема правові механізми, які були застосовані у свій час в політичній практиці Німеччини, США та Великобританії. В цьому контексті прийняття Закону України «Про адміністративні послуги» [2] є безумовним кроком вперед, але це не в повній мірі вирішує цю проблему.

Також в Україні потрібна кадрова стабільність. Одна з головних проблем для державної служби – стабільність, а її інтегрований показник – плинність кадрів [3].

У період 2007-2010 років плинність кадрів на державній службі знаходиться на рівні 15 % [4].

На 1 січня 2011 року корпус державних службовців налічував майже 280 тис. осіб, з них 60 % – жінки, 40 % – чоловіки [4].

Проблема стабільності апарату, наступності та збереження інституційної пам'яті є чи не найбільш актуальною для державного управління. Плинність кадрів вкрай негативно впливає на якість надання адміністративних послуг, а від підбору та розстановки кадрів саме й залежить хід і результативність будь-якого процесу, в тому числі і реформ [4].

Закон «Про державну службу» [5] визначив сім категорій державних службовців та відповідні їм ранги (ix 15).

Перша, друга і частково третя категорії службовців в Україні складаються з політичних чиновників і входять у політичну еліту країни. Четверта, п'ята і частково шоста категорії визначають середню і багаточисленну ланку. Найбільш численною і слабозахищеною є шоста і сьома категорії службовців, яка найближче знаходиться до громадян України.

Різниця в рангах і категоріях визначає матеріальне становище, статус, владний доступ до масивів інформації та економічних ресурсів. Слабка диференціація та індексація доходів чиновників веде до неможливості динамічного розвитку кар'єри в нинішніх умовах. Отже, удосконалення процедури прийняття та просування по службі є одним з важливих напрямків у вирішенні кадрового питання. Чільне місце повинно відводитися відкритості, гласності, створенню конкурентного середовища при прийомі на державну службу за конкурсом. У перспективі можливе утворення єдиної системи конкурсного відбору.

Професіоналізації управління сприятиме створення системи діючого кадрового резерву в кожному виконавчому органі [4].

Ще одна важлива проблема – це навчання, підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів, адже фактором, що зміцнює становище і позиції нової бюрократії як соціально-професійної спільноти та запобігає її деградації як моральної так і професійної, є всебічна підготовка бюрократів, що повинна бути одночасно як фундаментальною так і вузькоспеціалізованою.

Як слушно зазначають фахівці Національного агентства України з питань державної служби: «Система освіти та навчання управлінських кадрів повинна бути спрямована на виховання патріотизму, почуття боргу, відкритості, дотримання демократичних процедур. Потрібна підготовленість і вивчення основ досягнення компромісу і консенсусу, так як досягнення компромісу в суспільстві є далеко не останнім чинником у досягненні стабільності суспільного розвитку» [4].

Цілеспрямоване системне навчання, підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації державної бюрократії в нашій державі здійснює Національної академії державного управління при Президентові України, яка здійснює підготовку висококваліфікованих кадрів у сфері управління.

У 2011 році відкрито підготовку магістрів «державної» в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка [6].

Однак у систему підготовки, підвищення, перепідготовки управлінських кадрів повинен бути залучений весь апарат управління. Можливе використання дистанційних форм навчання [7].

Ефективність роботи бюрократії істотним чином залежить від мотивації, що спрямовує поведінку і зацікавлює чиновників у продуктивній роботі.

Актуальною та болючою проблемою є налагодження ефективної системи контролю над державною бюрократією. Потрібна як їхня атестація та перевірка з боку держави, так і громадський контроль, який забезпечить відслідкувати через представницькі й інші структури всю діяльність з реалізації прийнятих державними політиками рішень.

Проте громадський контроль та парламентський контроль можливий і дієвий лише за умови, коли існує сильна і авторитетна фігура самого контролера, і державна система налаштована на ліквідацію недоліків. Інакше організувати ефективний громадський контроль чи контроль через інститути представницької демократії над бюрократією є достатньо проблематично.

На цю особливість, яка часом може надзвичайно впливати на управління, вказував М. Вебер [8, 146].

Ефективність контролю над бюрократією відчутно залежить від вміння та можливостей утворювати щільні інформаційні поля та контролювати інформаційні потоки.

А. Воронько стверджує, що «вміння аналізувати інформацію і на її основі готувати документи, працювати з ними, організовувати їх використання в значній мірі відображає професійний рівень державного службовця, кожного управління» [9, 41].

З іншого боку, на нашу думку, відкритість і доступність інформації (цих інформаційних полів та інформаційних потоків) в умовах постіндустріального суспільства сприяє вихованню самоконтролю, так і створює умови та забезпечує більш ефективний громадський контроль.

Тобто функціонуючи за умов постіндустріального суспільства, бюрократія може діяти ефективніше, якщо вправно вміє використовувати інформаційні ресурси, а розвинуте громадянське суспільство, використовуючи інформаційні ресурси, – активно та вміло контролювати державну бюрократію.

Також дуже актуальним і перспективним у світлі прийняття Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI [2] при створенні нової більш ефективної моделі бюрократії в українському суспільстві є оптимізація системи бюрократичних послуг.

Потрібно на такому рівні організувати систему виробництва та надання бюрократичних послуг, щоб вона функціонувала максимально просто і зручно для громадян, потребувала б мінімум документації, довідок, додатків і т.д. і т.п., матеріальних і моральних витрат.

Зняття або хоча мінімізація цих проблем допомогло б державній бюрократії реально наблизитися до потреб громадян та полегшило б контроль над бюрократією як з боку держави, так і з боку громадянського суспільства.

Нерозривним процесом поряд з формуванням нової моделі професійної бюрократії в сучасній Україні є також подолання чи хоча б мінімізація такого небезпечного соціального феномену як корупція.

Явище корупції існує практично у всіх сучасних країнах, у тому числі і у країнах розвинутої демократії. Попри це, особливого звучання проблема політичної корупції набуває у державах «перехідного типу», тобто у суспільствах, що трансформуються та модернізуються, особливістю яких є тенденція до посилення політизації державної бюрократії.

Складовими корупції в трансформаційному суспільстві, зокрема в українському можуть бути протекціонізм у просуванні тих чи інших проєктів, товарів, повернення податку на додану вартість, кредитування, спрощений доступ до фінансових і матеріальних ресурсів, зловживання службовим становищем, надання спеціальних пільг, послуг, непрозоре фінансування соціально-економічних, культурних, політико-правових проєктів, лобізм певних кадрових призначень чи то перестановок, що базуються на корпоративній чи то особистій відданості патрону.

Корупція, інтегруючись у владу, сприяє її централізації. Тобто 3-6 олігархічних груп, які мають доступ до основних фінансових, адміністративних та інших ресурсів, фактично контролюють базові процеси, що відбуваються у державі, визначаючи її політичний курс [10].

Тому перед державним істеблішментом гостро стоїть питання системного підходу до таких не менше системних явищ як корупція.

Дуже важливо зрозуміти, що з корупцією треба боротися на етапі прогнозування та моделювання корупційних загроз у всіх сферах суспільного буття.

Потрібно готувати як інститути влади так і суспільство до «виникнення нових соціально-економічних реалій так і формуванню нового правового антикорупційного поля» [10].

У значній мірі боротьба з корупцією – це не тільки явище економічне, це явище – політичне, здатне визначити функціональні перспективи влади, демократичність лідерів та їхніх команд а також демократичне майбутнє держави. Разом з тим варто зазначити, що хоча проблеми політичної корупції активно обговорюються як в політичному так і науковому середовищі, до сьогодні термін «політична корупція» залишається дискусивним.

В основі сучасної антикорупційної правової бази України лежить Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року [11], який є на сьогодні базовим антикорупційним правовим документом.

Цей антикорупційний закон, як і його попередники, не містить визначення поняття «політична корупція», а «отже і не встановлює перелік протиправних дій, які підпадають під це визначення... Це значно ускладнює виявлення та правову ідентифікацію корупційних діянь, які можуть мати ознаки політичної корупції. Вже завдяки цьому цінність означених правових документів в якості антикорупційних запобіжників значно знижується, враховуючи наскільки поширеною є в Україні політична корупція в системі державного управління» [12].

Проте вся дієвість та ефективність антикорупційних заходів вразнівлюється недостаністю покарання, що визначається Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». Нововведення, які останнім часом впроваджені у Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення [13] та Закон України «Про державну службу» [1; 5] передбачають слабкі санкції щодо суб'єктів корупційної діяльності.

Зокрема, наступні правопорушення: отримання подарунків, суміщення посад, порушення вимог фінансового контролю законодавством передбачають лише штрафи від 10 до 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (в залежності від сфери, в якій здійснено правопорушення), тобто від 4500 грн. до 90000 тис. грн. (див. статті 172-2 – 172-9 Кодексу України про адміністративні правопорушення [13]).

Можна приєднатися до слушної думки, що «враховуючи фінансові можливості, зокрема, народних депутатів, вищих посадових осіб держави або чиновників першої та другої категорії, такі штрафи можуть легко оплачуватися до наступного порушення. При цьому правопорушника можуть навіть не звільнити з посади, адже у законодавстві відсутня норма про обов'язкове звільнення за вчинення корупційного правопорушення у сфері службової.

Підводячи підсумок під аналізом нового антикорупційного законодавства, зазначимо, що в ньому так і не знайшлося місця багатьом необхідним антикорупційним нормам у частині протидії політичній корупції в системі державного управління. Зокрема, його норми поки що жодним чином не пов'язуються і не плануються пов'язувати із виборчим законодавством, яке потребує істотного вдосконалення на предмет запобігання потрапляння до системи державного управління носіїв корупційних практик. Останнє в свою чергу вимагає створення дієвих механізмів запобігання застосування корупційних схем при формуванні виборчих списків політичних партій; протидії використанню адміністративного ресурсу та інших форм незаконного ведення виборчих кампаній; запровадження належних вимог і механізмів забезпечення прозорості політичного фінансування. Без вирішення цих питань, а також проблем, що продукують недосконалу Конституція України та законодавство про органи державної влади, які не містять реально діючих механізмів політичної відповідальності обраних посадових осіб і парламентських фракцій за виконання зобов'язань, взятих на себе під час виборчих кампаній, реалізації народного волевиявлення шляхом референдумів,

дієвих санкцій за порушення присяги народних депутатів та низки інших положень, більшість норм антикорупційного закону у сфері протидії політичній корупції залишатимуться мало дієвими» [12].

Таким чином, задля широкомасштабної боротьби з корупцією в контексті становлення демократії в сучасному українському суспільстві необхідно:

- створити ефективну систему покарань і санкцій за зловживання посадовими повноваженнями, ввести не тільки адміністративну, а й кримінальну відповідальність державної бюрократії;

- надати державній бюрократії прозорого відкритого публічного характеру (запровадити практику регулярної підзвітності перед широкою громадськістю та формування дієвих механізмів систематичного громадського контролю).

У контексті проблем бюрократизації в сучасній Україні варто згадати тему впровадження електронного врядування, цифрового підпису, надання державних послуг в електронній формі. У нашій державі вже є поодинокі приклади такого впровадження в окремих відомствах чи місцевих радах, які, до речі, довели свою ефективність.

В Україні останнім часом спостерігається значне проникнення та розповсюдження Інтернет в політичну життєдіяльність «пересічних» українців.

Було оприлюднено інформацію конференції в UA-IX про те, що наша держава перебуває на 6-му місці за кількістю інформації, яка передається за допомогою Інтернет в межах держави.

Беручи до уваги те, що у цьому опитуванні задіяні також такі економічно потужні держави як Німеччина, Франція, Нідерланди, це дозволяє стверджувати про те, що наша країна перебуває поряд з розвинутими демократичними державами у цій царині.

На сьогодні в умовах неврегульованості питань відповідальності в Інтернет, Україна іде за американською моделлю, що є не ознакою високого рівня свободи слова, а скоріше даниною демократичним традиціям, що набули значного розвитку останніми роками, та саморегулюванням української Інтернет-спільноти [14].

3 9 травня 2011 року набрав чинності Закон України «Про доступ до публічної інформації» [15], головна мета якого забезпечити європейські стандарти відкритості і прозорості та публічності у діяльності державних органів.

Закон України «Про доступ до публічної інформації» визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних

повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим законом та інформації, що становить суспільний інтерес.

Доступ до публічної інформації здійснюється на принципах:

1) прозорості та відкритості діяльності суб'єктів владних повноважень;

2) вільного отримання та поширення інформації, крім обмежень, встановлених законом;

3) рівноправності, незалежно від ознак раси, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак [15].

В контексті цього, на нашу думку, варто також в обласних та районних державних адміністраціях створити окремі підрозділи із забезпечення доступу до публічної інформації, що підсилить реалізацію права громадян в частині доступу до публічної інформації.

Для України в контексті розвитку та демократизації всіх сфер суспільно-політичного життя конче необхідний ефективний механізм «виробництва» й «надання» бюрократичних послуг. Без автоматизованих інформаційних технологій у сучасному суспільстві обійтись практично неможливо, звідси потрібно з урахуванням вітчизняної специфіки ефективно використати закордонний досвід інформатизації бюрократії в розвинутих демократіях, за програмами FirstGov (США), e-Sitizen, e-Business, e-Government (Великобританія), CITYCARD (Італія).

Звершуючи цю статтю, варто підкреслити, що на шляху становлення раціональної та відкритої моделі вітчизняної бюрократії, яка б відповідала вимогам сучасної демократії, постає багато складних проблем. Ці проблеми пов'язані з тим, що на початковому етапі трансформації владних структур слабко враховувалися національні традиції і накопичений досвід бюрократичного управління країн стабільної демократії. Поєднання нових і старих управлінських структур призвів до еkleктичної моделі бюрократичного управління. Бюрократія за багатьма показниками на сучасному етапі втратила свою професійність. Більшість кваліфікованих кадрів з-за невизначеності свого соціального статусу і нерегульованості матеріального стану були змушені залишити державну службу. З'явилася потреба у створенні нової моделі вітчизняної бюрократії, яка буде діяти відповідно до основоположних принципів сучасної демократії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про державну службу» від 17.11.2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4050-17> (17.11.2011). – Назва з екрану.
2. Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (06.09.2012). – Назва з екрану.
3. *Толкованов В.* Закон поверне престижність до службових кабінетів [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 27 січня 2012. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/vyacheslav-tolkovanov-zakon-poverne-prestizhnist-d/> – Назва з екрану.
4. Позиційні матеріали щодо основних положень Закону України «Про державну службу» (нова редакція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://visnik.press.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2645:2012-02-07-09-27-12&catid=35:2010-03-24-23-15-16&Itemid=27 – Назва з екрану.
5. Закон України «Про державну службу»: за станом на 24 січня 2008 року / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парламентське видавництво, 2008. – 22 с.
6. *Губерський Л. В.* У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка – флагмані освіти України відкрито магістратуру державної служби // Вісник державної служби України. – 2012. – № 3. – С. 4-5.
7. *Бураковська А.* Нові освітні технології професійної підготовки державних службовців / А. Бураковська, О. Мельников, В. Шайдеров // Вісник УАДУ при Президентіві України. – 2003. – № 1. – С. 74-80.
8. *Масловский М.* Теория бюрократии Макса Вебера и современная социология. – Новгород: Изд-во ННГУ, 1997. – 276 с.
9. *Воронько О. А.* Керівні кадри: державна політика та система управління. – К.: Вид-во УАДУ, 2000. – 156 с.
10. *Козак В. І.* Феномен корупції: науковий погляд на реальний стан в Україні // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління: зб. наук. пр. 2011. – № 2 – С. 243-255.
11. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» № 3206-VI від 07.04.2011 [Електронний ресурс] // Інтернет-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3206-17> (07.04.2011) – Назва з екрану.
12. Деякі особливості запобігання та протидії політичній корупції в органах державної влади України [Електронний ресурс] // Рейтерович І.В., Тіньков А.Л. Ризики на завтра. – Режим доступу: <http://www.ryzk.in.ua/2012/05/blog-post.html> – Назва з екрану.

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення № 8073-Х від 07.12.1984 [Електронний ресурс] // Інтернет-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (24.11.2011). – Назва з екрану.
14. *Телешун С. О.* Нові виклики інформаційного суспільства [Електронний ресурс]. // Телешун С. О., Журавлев А. В. Відкриті очі. – Режим доступу: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2011/04/blog-post_21.html – Назва з екрану.
15. Закон України «Про доступ до публічної інформації» № 2939-VI від 13.01.2011 р. // Голос України. – 2011. – 9 лютого.

Батрименко О. В. Некоторые проблемы становления государственной бюрократии в современной Украине.

Статья посвящена исследованию проблем отечественной бюрократии в условиях становления демократии в современной Украине. Главное внимание уделено нахождению путей построения эффективной модели отечественной бюрократии.

Ключевые слова: бюрократия, демократия, бюрократизация, политизация бюрократии, политическая власть, политика, государство.

Batrymenko O. V. Some problems of formation of the state bureaucracy in modern Ukraine.

This article is devoted to the problems of the national bureaucracy in terms of democracy in contemporary Ukraine. The main attention is paid to finding a route from building an effective model of the national bureaucracy.

Keywords: bureaucracy, democracy, bureaucratization, political power, policy, state.

Савойська С. В.

**КОНСТРУКТИВНИЙ І ДЕСТРУКТИВНИЙ НАПРЯМИ МОВНОЇ
ПОЛІТИКИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНЬОЇ
ГАЛУЗІ УКРАЇНОМОВНИМИ ТА ІНШОМОВНИМИ
ФАХІВЦЯМИ**

У статті проаналізовано мовну політику незалежної Української держави у контексті забезпечення освітньої галузі україномовними та іншомовними фахівцями. Увагу акцентовано на конструктивному аспекті мовної політики, який визначається як один з найголовніших стратегічних напрямків на шляху до відродження національної освіти, історичної і культурної спадщини, традицій українського народу, а також вільного розвитку мов і культур національних меншин.

Ключові слова: мовна політика, незалежна Українська держава, освітня галузь, україномовні, російськомовні та іншомовні фахівці, конструктивний і деструктивний напрями, національні меншини.

Дослідження кадрової мовної політики у галузі освіти будується на комунікативній моделі, яку більшість вітчизняних і зарубіжних учених визнали як ідеальну складову раціональної комунікації, яка передбачає конструктивну дискусію з зазначеної проблеми. Кадрова мовно-освітня політика в Українській незалежній державі є першочерговим стратегічним завданням, оскільки освіта є не лише ідеологічною і культурною передумовою розбудови української полікультурної нації, а й її основою. Кадрова мовно-освітня політика формується, визначається і спрямовується указами Президента сучасної України, постановами Кабінету Міністрів України, Верховною Радою України, іншими центральними та місцевими органами влади, а також Конституцією України та іншими законодавчими актами. Кадрова мовна політика у 90-х рр. минулого століття визначалася також статтями 6, 10, 11 і 15 Закону «Про мови в Українській РСР». Завдяки цьому було збільшено плани прийому абітурієнтів на спеціальність «Українська мова і література» та «Українська мова» при Київському університеті, а пізніше в інших ВНЗ, було відкрито три нових факультети підвищення кваліфікації вчителів української мови і літератури, а також відкрито курси з української мови для викладачів та усіх бажаючих; збільшено план прийому до аспірантури з цієї спеціальності [2, 19].

Метою статті є аналіз мовної політики у галузі освіти як комунікативної моделі, яка будується на конструктивній дискусії як ідеальної складової раціональної комунікації.

На проведення мовної політики у сучасній Україні в освітній галузі держслужбовці, політичні партії, громадські організації, рухи та громадянське суспільство впливають по-різному.

Окремі аспекти кадрової мовної політики розглядали у своїх працях як закордонні учені (Аристотель, К.-О. Апель, Ю. Габермас та ін.), так і вітчизняні (В. Андрущенко, С. Білан, Т. Величко, В. Кулик, В. Литвин, І. Лопушинський, Ю. Римаренко, О. Чередниченко та ін.). Учені зазначають, що в основі будь-якої політики, зокрема кадрової і мовно-освітньої, лежить комунікативна раціональність і мовна практика. У напрямку кадрової мовної політики відбуваються дискусивні зіткнення та боротьба інтересів між полярними політичними силами, які, починаючи з другого етапу українського державотворення, протягом усієї незалежності гальмують розвиток

освітньої галузі непрофесійними кадрами. Основи кадрової мовної політики у галузі освіти були закладені у законі «Про мови в Українській РСР», де зазначалося, що для підготовки національних кадрів у навчальних закладах повинні створюватися класи і групи з рідними мовами національних меншин. У той же час абітурієнти, що вступають до вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, в яких здійснюється підготовка національних кадрів, складають конкурсний вступний екзамен зі своєї рідної мови [4].

Комунікативний аспект мовної політики у галузі освіти керувався тими законодавчими актами, які було ухвалено ще у кінці 80-х – та у 90-і рр. минулого століття, – це закон «Про мови в Українській РСР» та Постанова «Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року». Що стосується Програми, то вона конкретизувала строки щодо впровадження української мови в освітні заклади України, а також заходи по забезпеченню їх відповідними кадрами. Програма передбачила написання оригінальних та переклад українською мовою підручників з різних галузей науки, техніки, народного господарства, необхідних для підготовки фахівців у вищих технічних навчальних закладах [3].

Таким чином, поняття «кадрова мовно-освітня політика» – це мовна політика, що спрямована на забезпечення освітньої галузі україномовними та іншомовними фахівцями, які проходять спеціальну підготовку або перепідготовку у вищих навчальних закладах держави. Це державна політика, яка готує фахівців для освітньої галузі з метою захисту національних інтересів, цілісності і недоторканості кордонів держави, її соборності та суверенітету. Конструктивна, прогнозована і зважена робота спеціалістів освітньої галузі, яка скеровується на підтримку української мови як єдиної державної, її розвиток і поширення в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя держави. Це політика влади, яка приділяє особливу увагу проблемі забезпечення кваліфікованими фахівцями таких дисциплін, як «Українська мова за професійним спрямуванням», «Ділова українська мова», «Українська та зарубіжна культура», «Історія України» тощо. Зокрема, викладання курсу «Історія України» формує національну самосвідомість молодих людей, інтерес до історії свого народу. З цією метою при Вінницькому, Луганському, Київському, Кіровоградському, Миколаївському та Харківському педагогічних інститутах було організовано спеціальну перепідготовку учителів. Тобто було зроблено певні кроки у справі забезпечення освітньої галузі кадрами українознавців. Для цього було збільшено прийом до аспірантури і

докторантури із спеціальності «Українська мова і література». При університетах було створено три факультети підвищення кваліфікації вчителів української мови та літератури. Передбачалося також створити у вищих навчальних закладах (далі ВНЗ) кафедри українознавства, які б забезпечували викладання української мови, історії та культури [2, 18, 21, 47].

Щоб забезпечити викладання дисциплін українською мовою або мовою національних меншин, необхідно було залучати до цієї справи висококваліфікованих фахівців, а також студентів старших курсів університетів, педагогічних інститутів, вузів культури і мистецтва. Чим більше готувалося таких фахівців, тим більше їх було потрібно у зв'язку з розширенням мережі україномовних навчальних закладів. Наприклад, у Кіровоградській області було додатково відкрито 70 україномовних класів у школах з російською мовою навчання. Українською мовою навчалося 83,8 % учнів проти 78,2 % . У той же час складна економічна ситуація призводила до плінності педкадрів: з області вибуло 400 вчителів. Зрештою, залишилися незаміщеними 443 посади, а кількість працюючих пенсіонерів складала 673 особи. Щоб швидше розв'язати кадрову проблему у галузі україномовної та рідномовної освіти, необхідно було звертатися до засобів комунікації у рамках порозуміння та єдності між окремими центральними і регіональними політиками та мешканцями регіонів, які не бажали переходити на навчання українською мовою. Так, порозуміння між проросійськи налаштованими політиками та місцевими мешканцями Півдня і Сходу держави можна зобразити у вигляді тріадного ключа: дискурс – порозуміння – компромісне розв'язання проблеми. Але це не стосувалося сільської молоді, яка з різних причин не завжди зараховувалася до ВНЗ обласних центрів. Через деструктивну мовну політику не готували у достатній кількості кадрів для сільської місцевості. Це було одним з недоліків «правлячої еліти, яка утримувалася від рішучішого запровадження української мови в усі публічні практики, аби не спровокувати протестів тих, хто послуговується російською мовою» [6, 16].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 21.07.1992 року № 408 «Про пільги для сільської молоді при прийомі до ВНЗ» передбачалася цільова підготовка фахівців з числа сільської молоді. Але у 1995 році серед зарахованих до вищих навчальних закладів згідно з державним замовленням цільовики із сільської місцевості становили лише 30%. Найнижчими були показники з цільового прийому сільської молоді у Горлівському (1,5 %), Дрогобицькому (11,5 %), Слов'янському (13,8 %), Уманському

(17,0%), педінститутах та Київському лінгвістичному університеті (13,7%). У той же час у сільських школах було 5,5 тис. вакансій вчителів, а 27,2 тис. посад займали студенти і вчителі пенсійного віку 24,5 тис. Не виконання планів прийому сільської молоді значною мірою зумовлювалося також недостатнім рівнем загальноосвітньої підготовки випускників сільських шкіл та недосконалістю роботи ВНЗ й управлінськ освіти по організації довузівської підготовки цієї категорії абітурієнтів. Тому не виконання планів прийому сільської молоді до вищих навчальних закладів, а також втілення до навчального процесу української мови постійно перевірялось навчально-методичними кабінетами з вищої освіти спільно з комісією з українознавства та вузівськими осередками ВУТ «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка, яке було створено на основі Товариства української мови з метою підвищення ролі та авторитету української мови. Ця проблема знайшла широке відображення у «Концепції розвитку національної вищої школи України» та в повсякденній діяльності органів управління. Колегія відзначала, що після ухвалення закону «Про мови в Українській РСР» відбулися значні зрушення: 2/3 викладачів та студентів були готові викладати або навчатися українською мовою [2, 17].

Відтак бажання викладати та навчатися українською мовою свідчили, що український народ єдиний у власних прагненнях і готовий відродити власну рідну мову і культуру. У зв'язку з масовим відкриттям україномовних навчальних закладів не вистачало відповідних спеціалістів, тому збільшувалася кількість незайманих посад. Зокрема, у Луганській області незаміщеними було 348 вакантних посад, а кількість працюючих пенсіонерів 2257 осіб, у Рівненській відповідно – 347 і 1108, у Запорізькій – 349 і 1216. З одного боку, попит не відповідав пропозиції. З іншого, кадрова мовна політика не могла ефективно функціонувати поза комунікацією. Найкраще про це сказав Луман: «Усе, що відбувається у суспільстві, є комунікацією». Добре продумані та узгоджені з громадянським суспільством законодавчі акти забезпечували конструктивний напрям кадрової мовної політики в освітній галузі. Але ці та інші успіхи Української держави не визнавалися місцевою елітою Півдня і Сходу держави, а також лівими політичними силами. Вони почали підбурювати російськомовне населення цих регіонів під гаслами: «відновлення розірваних зв'язків з Росією» та піднесення російської мови до статусу офіційної в Україні» [6, 17].

Конструктивна мовна політика у галузі освіти забезпечувала навчальний процес необхідною навчально-методичною літературою та відповідними фаховими кадрами із гуманітарних дисциплін,

спеціальними факультетами з перепідготовки кадрів з вищою освітою для одержання другої спеціальності – «Українська мова і література». Така робота була розпочата спеціальними факультетами, які діяли на базі вищих навчальних закладів України з 1 жовтня 1991 року. Паралельно із цим у навчальних закладах освіти виникли проблеми, які були пов'язані з браком україномовних підручників, посібників [2, 174], словників, кадрів, незадовільним контролем з боку адміністрації та відсутністю належних матеріально-технічних умов в окремих вузах, зокрема, у Кіровоградському, Миколаївському, Одеському, Слов'янському, Херсонському, Чернігівському педінститутах. Водночас брак кадрів було пов'язано ще і з тим, що, крім україномовних спеціалістів, не вистачало фахівців зі знанням рідних мов національних меншин, щоб забезпечити викладання дисциплін у тих освітніх закладах, де навчання відбувалося іншими мовами. Навчальні заклади для національних меншин існували практично у кожній області. Зокрема, у Київській області з 797 шкіл була одна з російською мовою навчання, одна єврейська недільна школа, 40 двомовних, інші – україномовні. У зв'язку з цим ситуація в області із забезпеченням педкадрами була складною. Протягом 1993 – 1994 рр. зі шкіл області вибуло 1573 педпрацівники, заміщували ці посади 1608 пенсіонерів (7 %). У навчальних закладах не вистачало 576 педагогів, що було вдвічі більше у порівнянні з минулими навчальними роками (299). Із року у рік зменшувалася кількість спеціалістів, зокрема, учителів української мови і літератури. Якщо у 1991 році у навчальні заклади області прибуло 1159 педагогів, то у 1992 – 952, у 1993 р. – 744, у 1994 – 655. Як бачимо, з кожним роком відповідних фахівців ставало усе менше і менше. У цьому, звичайно, конструктиву було мало, але він був в іншому: збільшувалася кількість навчальних закладів, де мали можливість навчатися рідною мовою як українці, так і інші полікультурні спільноти, зокрема поляки, кримські татари, угорці, румуни, чехи, вірмени та інші.

Отже, не зважаючи на те, що в окремих ВНЗ прийом абітурієнтів на відділення української філології збільшувався (наприклад, у 1993 – 1994 рр. було втричі збільшено набір на українське відділення філологічних факультетів Слов'янського, Горлівського, Маріупольського гуманітарного педінститутів), потребу у дипломованих спеціалістах з української мови вони задовольнити не могли. Щоб підвищити якість підготовки україномовних фахівців та у зв'язку з поліпшенням вивчення української мови і літератури у навчальних закладах з російською мовою навчання класи (групи) було розділено навпіл. У той же час у школах з російською мовою навчання

з першого класу було введено таку дисципліну як «Українська мова». Водночас збільшувалася кількість годин на вивчення української мови у школах з українською мовою навчання. Це також збільшувало навантаження на кількісну і якісну складову підготовки кадрів. А до цього додалася ще одна проблема: Міністерство освіти скорочувало план набору студентів на заочну форму навчання. Зокрема, у Миколаївській області це створило додаткові труднощі щодо забезпечення установ освіти педкадрами. У м. Миколаєві діяло 55% шкіл з українською мовою навчання, які були незадовільно забезпечені педкадрами. У цілому було 969 вакантних посад області, а до роботи у навчальні заклади було залучено 3389 пенсіонерів, що негативно впливало на якість навчання.

У Миколаївському педінституті було розширено набір на спеціальність «Українська мова та література». У навчальні плани щороку вводилися нові спецкурси, пов'язані з вивченням і пропагандою державної мови. Навчально-методична документація та діловодство оформлялися українською мовою [2, 18, 26]. Проте робота щодо закріплення випускників педінституту у школах Миколаївської області проводилася недостатньо. Так, з 15 випускників Миколаївського педінституту, направлених у школи обласного центру у 1994 р., до роботи приступило менше половини, а у 1995 р. з 1159 випускників, замовлених областю, – лише 504 чол. З 37 осіб, замовлених Баштанським районним відділом освіти, прибуло лише 2 вчителів. Тобто кадровий голод загострювався у зв'язку з безвідповідальністю місцевих чиновників, які не виконували належним чином свої обов'язки по забезпеченню молодими кадрами навчальні заклади. Іноді така безвідповідальність межувала з небажанням, а в окремих випадках – непатріотичністю та навіть злочином. Так, у 1995 році педагогічними та іншими вищими навчальними закладами, які здійснювали підготовку кадрів для загальноосвітніх шкіл, було випущено майже 30 тис. молодих спеціалістів. З них було направлено у заклади освіти лише 18 тис. чол. (60% від випуску). За реальної потреби 24 тис. чол. на робочі місця прибуло згідно з направленням 13,8 тис. чол. (76,7% від направлених), а станом на 1 листопада 1995 року їх залишилось 13,4 тис. чол. Так, із загальної кількості молодих педагогів, підготовлених ВНЗ у 1995 році, лише 44,7% було використано за прямим призначенням [7].

Конструктивний аспект мовно-освітньої політики полягав у тому, щоб максимально забезпечити освітню галузь фаховими спеціалістами. Для цього розширювалася мережа факультативів, гуртків, курсів для вивчення і поглиблення знань з української мови.

Але україномовних кадрів бракувало всеодно. Наприклад, у Дніпропетровській області діяло 78 % шкіл з українською мовою навчання, де не вистачало 523 вчителя з української мови і літератури, на Одещині – 515, Луганщині – 420, Донеччині – 215, Києві – 402, у Тернопільській області – 300. Для викладачів та співробітників, які бажали вдосконалити знання з української мови, у Дніпропетровському університеті було організовано програмні курси з української мови, де половина викладацьких кадрів пройшла перепідготовку на річних або на чотиримісячних курсах, що дало можливість оформляти внутрішню (70 %) і зовнішню документацію українською мовою [5, 28].

Щоб вийти з такої ситуації, необхідно було для розв'язання кадрової проблеми шукати альтернативні підходи. З метою реалізації концепції неперервної педагогічної освіти та пошуку нових форм інтеграції різних рівнів професійної підготовки у педагогічних навчальних закладах було проведено експеримент з підготовки україномовних педагогічних кадрів у комплексах педучилище – педінститут. Але такі навчальні заклади на навчання українською мовою також переходили повільно. Окремі з них спромоглися перевести навчальний процес на викладання українською мовою лише через півтора року після ухвалення закону «Про мови в Українській РСР». Щоб поліпшити якість навчання і збільшити кількість україномовних спеціалістів, функціонували курси української мови, якими було охоплено 70 тис. учителів [2, 18]. Так, у Дніпропетровську – відвідували курси 38 тис. вчителів, з яких 3,5 тис. не володіли українською мовою узагалі. По перепідготовці кадрів уже на початку 90-х рр. почали відкриватися спецфакультети для отримання другої спеціальності та задоволення потреб шкіл в учителях української мови і літератури. У той же час кадрова проблема вирішувалася важко і повільно. Це було пов'язано з незадовільною організацією, що була пов'язана із працевлаштуванням випускників вищих навчальних закладів, які влаштовувалися на роботу не за призначенням. Приміром, у 1991-1993 рр. сільськогосподарські вищі навчальні заклади України закінчили 133 тис. чоловік, а у сільську місцевість повернулося лише 90 тис. І такі випадки були непоодинокими. Випускники інших ВНЗ влаштовувалися на роботу у приватні заклади або у комерційні структури [1, 46].

Зважаючи на вищезазначене, необхідно зробити такі висновки: конструктивна діяльність у галузі мовно-освітньої політики нерідко перетиналася з деструктивною. Позитивним було те, що у навчальних закладах збільшився відсоток гуманітарних програм, нових

спеціальностей, було введено нові предмети, організовано підготовку кадрів з нових спеціальностей, відкрито кафедри українознавства, української мови і літератури, історії України тощо, що повніше відповідало потребам ринкової економіки та багато іншого. Наслідком деструктивної мовної політики у галузі освіти були: недостатня наповненість бібліотечних фондів навчально-методичною літературою, брак відповідних фахових спеціалістів, непрестижність учительської і викладацької праці, небажання проводити заняття українською мовою, низька національна самосвідомість освітян тощо. Але не зважаючи на деякі труднощі україномовне та рідномовне навчання в освітніх навчальних закладах поступово відроджувалося. Зокрема, у Харківській області налічувалося 665 українських шкіл і 211 – російських, а 114 мали українські й російські класи. Із 177 шкіл м. Харкова статус російських мали 81, двомовних – 51, решта були українськими. Щоб поглибити знання з української мови і літератури, відкривалися факультативи, організовувалися гуртки, літературні студії, зустрічі, вечори, проводилися олімпіади, конференції, семінари та «круглі столи». У навчальні програми гуманітарних факультетів вводилися курси української мови, спецкурси фольклору та етнографії. А це вимагало збільшувати підготовку професійних кадрів не лише у кількісному, а й у якісному відношенні. У зв'язку з цим мережа факультетів перепідготовки кадрів продовжувала розширюватися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білан С. Проблема підготовки фахівців для агропромислового комплексу України в сучасних економічних умовах // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наукових праць. – Випуск. 3. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 43-47.
2. Величко Т. Про стан та чергові завдання впровадження Закону України «Про мови в Українській РСР» у системі Мінвузу України. – К.: УМК ВО, 1991. – 195 с.
3. Державна програма розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року. 01. 04. 97 № 1/12 – 587 / Поточний архів Науково-методичного центру вищої освіти МОН України.
4. Закон «Про мови в Українській РСР». – К.: Вид-во «Україна», 1991. – 16 с.
5. Кремень В. Освіта України за роки незалежності: стан, факти, події. – К.: Вища школа, 2001. – 165 с.

6. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс – Дільгер. – Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 363 с.
7. Рішення колегії Міністерства України 27 грудня 1995 р. Про стан підготовки педкадрів і забезпечення ними закладів освіти. – Ф. 166. – Оп. 18. – Од. зб. 125. – Арк. 52.

Савойская С. В. Конструктивное и деструктивное направления языковой политики в контексте обеспечения образовательной отрасли украиноязычными и иноязычными специалистами.

В статье анализируется языковая политика независимого Украинского государства в контексте обеспечения образовательной отрасли украиноязычными и иноязычными специалистами. Акцентируется внимание на конструктивном аспекте языковой политики, который определяется как один из самых главных стратегических направлений на пути к возрождению национального образования, исторического и культурного наследия, традиций украинского народа, а также свободного развития языков и культур национальных меньшинств.

Ключевые слова: языковая политика, независимое Украинское государство, образовательная отрасль, украиноязычные, русскоязычные иноязычные специалисты, конструктивное и деструктивное направления, национальные меньшинства.

Savoyska S. V. Constructive and destructive direction of language policy in the context of the education industry and Ukrainian-speaking another language specialists.

The article analyzes the language policy of the independent Ukrainian state in the context of the education industry and Ukrainian-speaking another language specialists. Focuses on the design aspects of language policy, which is defined as one with the most important strategic directions towards the revival of national education, historical and cultural heritage and traditions of the Ukrainian people, as well the free development of national languages and cultures of a national minority.

Keywords: language policy, an independent Ukrainian state, the educational sector, the Ukrainian-Russian-language foreign-language specialists, constructive and destructive direction, national minority.

Редько В. В.

РЕКЛАМА ЯК ЗАСІБ ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ

У статті зазначено, що політична реклама значною мірою впливає на здійснення вибору в політиці. Охарактеризовано основні підходи до визначення

поняття «політичний вибір». Наголошено на тому, що реклама тієї чи іншої політичної сили має відповідати цінностям, вподобанням та настроям населення.

Ключові слова: політична реклама, політичний (електоральний) вибір, пропаганда, політичне маніпулювання.

Досвід становлення сучасних демократичних суспільств показує, що від свідомого вибору громадян залежить подальший розвиток держави. Однак варто пам'ятати, що політичний вибір – складний психологічний процес, що залежить від багатьох чинників: ідеологічного, іміджевого, партійного, т.д. Далеко не останню роль у формуванні тих чи інших орієнтацій в політиці відіграє політична реклама. Завдання реклами цього виду полягає в тому, що вона покликана зорієнтувати виборця, переконати його в правильності здійснення того чи іншого вибору, але політики досить часто використовують її як засіб маніпулювання, пропаганди.

Реклама є потужним засобом політичного впливу. Це питання розглядалося такими дослідниками піару, як Ф.Н. Ільєсов, С.Ф. Лісовський, Г.Г. Почепцов, О.А. Феофанов тощо.

Ці науковці досліджували переважно теоретичні аспекти феномену політичної реклами: специфіку, форми, функції, т.д. Однак недостатня увага зверталася на електоральну складову рекламного впливу, зокрема, на такі питання, як механізми впливу на свідомість індивіда, на вподобання, настрої та політичні орієнтації виборців. Небагато публікацій присвячено розгляду політичної реклами як засобу маніпулювання громадською думкою.

Завданнями та цілями статті є наступні: розкрити сутність політичної реклами; окреслити зміст поняття «політичний вибір» та основні підходи до визначення; проаналізувати вплив реклами на свідомість виборців; визначити механізми сприйняття політичної реклами індивідами.

Підтримка та вибір певної політичної сили головним чином залежить від двох факторів: залученості індивіда до політичного процесу та особистої орієнтації [3, 226]. Ці фактори в свою чергу обумовлюються політичною ситуацією в країні, національністю, професією, системою цінностей, умовами життя, соціальним станом, т.д. Люди, які не цікавляться політикою, мають аморфні, нестійкі політичні погляди. «Орієнтації являють собою соціально-психологічне утворення; словесно виражені ідеї та цінності в тій чи іншій мірі поєднуються в них з неусвідомленими або не до кінця усвідомленими уподобаннями та мотивами, які люди переживають на емоційному

рівні» [3, 250-251]. Виокремлюють декілька рівнів політичних орієнтацій. Найвищий щабель займають політичні цінності, які формують ставлення індивіда до того чи іншого явища або процесу, від цього залежить сприйняття усього політичного життя. Середню сходинку займають політичні орієнтації, які формують відношення до політичних інститутів, конкретних політичних акторів, політичних лідерів або груп. Сюди також входить сприйняття себе, свого місця у взаємовідносинах з політичною системою суспільства. На третьому місці знаходяться поведінкові орієнтації стосовно певних політичних об'єктів в конкретних ситуаціях та умовах. Орієнтація в політиці – своєрідна квінтесенція знань та уявлень. Вона формується під впливом особистих установок окремого індивіда та накопиченого колективного світогляду. Реклама є дієвим засобом формування ідеологічних установок.

На формування орієнтацій в політиці впливають такі процеси та явища, як наявність певних суспільних ідеалів, відображення цих ідеалів у працях конкретних людей, мотиваційна складова особистості, що спонукає її до втілення в своїй діяльності суспільних переконань, ідеалів.

Політична реклама є своєрідним регулятором політичних потреб та інтересів. Потреби та інтереси визначають моделі поведінки індивіда в соціальному середовищі. Відповідно у виборця формується певне ставлення до суспільних процесів, в тому числі й політичних. Таким чином, реклама в політиці істотно впливає на політичну позицію тієї чи іншої особи, на її діяльність та участь в політичних процесах.

У цілому поняття «політичний вибір» є досить широке. Однак найчастіше його використовують у двох значеннях: у вузькому та широкому. Під поняттям політичного вибору у вузькому значенні мають на увазі підтримку індивідами тієї чи іншої політичної сили, голосування за неї на виборах. У широкому значенні дане поняття означає вибір індивідом певної сукупності установок, певних характеристик, що притаманні тому чи іншому виду політичної системи. Вибір кожного є індивідуальним, але несгійким. Тобто політичні орієнтації можуть змінюватися протягом життя людини, як змінюється її світогляд. У політичній науці існує чотири підходи до визначення поняття «політичний вибір»:

– ситуаційний підхід трактує поняття політичного вибору як реакцію на події, що відбувається, на конкретну ситуацію, що склалася;

– соціологічний підхід, основною метою якого є співставлення, виявлення закономірностей між індивідуальним та груповим політичним вибором;

– маніпулятивний підхід акцентує увагу на політичних маніпуляціях, що досить часто застосовуються в політиці. З розвитком науково-технічного прогресу збільшується кількість засобів, що впливають на громадську думку. В свою чергу, відбувається трансформація політичної реклами, яка все частіше використовується з метою свідомого впливу на громадську думку, удосконалені технічні можливості здатні «реконструювати» свідомість пересічного виборця.

Індивідуально-психологічний підхід розглядає політичний вибір як психологічний процес, що залежить від характеру конкретної особистості. Риси та якості, притаманні кожній людині, визначають її ставлення до суспільно-політичного життя.

Важливою умовою формування політичної орієнтації, а також здійснення політичного вибору є самоідентифікація індивіда, наприклад: українець, ліберал, бізнесмен [3, 252-253].

На думку С.Ф. Лісовського, політичний вибір визначають ідеологічні установки, політична культура. «Будь-якого політичного лідера виборець, перш за все, зіставляє з тим набором ідеологічних цінностей, який притаманний йому самому, він неначе вибирає лідера з середовища «собі подібних» [5, 26].

В політичній науці прийнято виділяти два типи вибору: раціональний та ірраціональний. Перший ґрунтується на законах логіки, в основі другого лежать певні стереотипи, уявлення.

На думку Г.Г. Дилигенського, психологічний суспільно-політичний вибір відбувається так чи інакше при всіх політичних системах (тобто за таких суспільних відносин, яким властива наявність інститутів влади). Від характеру системи та політичної культури залежать можливі форми і рівні такого вибору. У виборі політичних орієнтацій «беруть участь» як сталі психологічні структури, властиві людям, коли б і де б вони не жили, так і психологічні особливості «політичної людини», породжені її епохою, типом цивілізації і суспільства [3, 251].

Безумовно, політичний вибір обумовлюється конкретною політичною ситуацією, що склалася історично. По суті, вибір в політиці присутній завжди, навіть у державах з тоталітарним чи авторитарним типом політичного режиму. Прикладом може слугувати Радянський Союз за часів правління Сталіна. Дійсно, політичний вибір у вузькому значенні, саме як процес обрання тієї чи іншої політичної

сили, був відсутній. Велася активна пропаганда на підтримку керівних сил СРСР, причому досить часто використовувалося політичне рекламування: від плакатів вищих партійних керівників до відеороликів про «прекрасне життя» в Радянському Союзі. Однак громадяни самі могли обрати ступінь активності, включеності в політичне життя, т.д.

Щоб здійснити вплив на маси за допомогою політичної реклами, потрібно «притосувати» її до вимог електорату: вона має відповідати світоглядним установкам, ціннісним орієнтирам, релігійним переконанням населення. Тільки за таких умов імідж політика буде сприйматися як позитивний.

При розробці стратегії політичної кампанії варто пам'ятати про ще один важливий момент. Існують певні різновиди політичної поведінки виборців.

В політології також прийнято поділяти політичну поведінку на два види: відкриту та закриту. Під першою розуміється політична дія, під останньою – бездіяльність.

«У межах відкритої політичної поведінки особа може виконувати такі політичні ролі:

- звичайний член суспільства, громадянин із незначним політичним впливом, незначною активністю та інтересом до політики;
- громадянин – член громадської організації, суспільного руху або декількох організацій;
- громадянин – член суто політичної організації (політичної партії або подібної), який цілеспрямовано і з власної волі бере участь у політичному житті;
- громадський, особливо політичний діяч;
- професійний політик, для якого політична діяльність є не лише єдиним чи основним заняттям, засобом існування, а й сенсом життя;
- політичний лідер – загально визнаний політичний діяч, керівник політичної партії, громадсько-політичної організації чи суспільно-політичного руху.

Закрита політична поведінка (політична іммобільність) також може проявлятися в різних формах, а саме:

- виключеність з політичних відносин, зумовлена низьким рівнем розвитку особи або суспільного розвитку взагалі;
- політична виключеність як результат заорганізованості політичної системи, розчарування в політичних інститутах і лідерах і байдужості до їхньої діяльності;

- політична апатія як форма неприйняття політичної системи, відмови від будь-яких форм співробітництва з нею. Може бути результатом насадження політичної системи насильницьким шляхом — придушенням масових соціальних і політичних рухів, окупацією тощо;

- політичний бойкот як вияв активної ворожості до політичної системи та її інститутів» [8, 332].

Ф.Н. Ільясов вважає, що існує два типи електоральної поведінки: раціональний (формується під впливом світогляду, почуттів, знань, оцінок, переконань, статусу) та нормативний (індивід бере участь у виборах тому що, «так треба») [4, 25].

Прихильники іншої точки зору стверджують, що відповідно до певних моделей поведінки можна виділити три типи електорату [5, 31]:

1) електорат, що «сумнівається» – частина населення, в якій до виборів ще не сформувалася чітка потреба в участі; причиною цього може бути політична невизначеність (люди ще не обрали, за кого віддати свій голос), нездатність тверезо оцінювати політичну ситуацію.

2) електорат, що «заперечує» – частина електорату, у якій в передвиборчий період, завдяки певним мотивам (в силу певних причин), сформувалося негативне ставлення до виборів і відсутня потреба брати участь в них. До речі, такий тип поведінки може бути викликаний частим переглядом політичної реклами. Наприклад, постійний перегляд по телевізору політичних рекламних роликів, що повторюються, може спричинити до політичної апатії чи негативного ставлення до суб'єкту реклами.

3) «стійкий» електорат – частина населення, у якого в передвиборчий період сформувалася стійка потреба брати участь у виборах. У «стійкий» електорат можуть, наприклад, входити службовці-чоловіки середніх і великих приватних компаній, у віці 25-35 років, з вищою освітою, високими грошовими доходами, що задовольняють їхні потреби на досить високому рівні. Мотивом до участі у виборах може для них послужити, наприклад, уявлення про те, що в разі перемоги одного з кандидатів вони можуть зберегти або навіть поліпшити своє матеріальне та соціальне становище.

Ідеальна ситуація для кандидата – наявність лише «стійкого» електорату. Не дивлячись на те, що такого не може бути, завдання політичної сили, яка бере участь у виборах – максимально збільшити кількість охочих прийти й проголосувати саме за неї. Вдала піар-кампанія сприяє поширенню «стійкого» електорату.

Для того, щоб піар-кампанія дала позитивні результати, а політична реклама, відповідно, була максимально ефективною, потрібно провести ряд досліджень. Кандидат, якщо він прагне перемогти, наприклад, на певному окрузі, повинен володіти деякою інформацією: вподобання та настрої електорату, статистика голосування за попередні роки, т.д. Тому інформаційні ресурси виборчої кампанії поділяють на декілька видів [5, 35]:

- дослідження «простору» (виборчого округу), на якому буде розгортатися виборча кампанія;
- дослідження виборців (громадської думки);
- дослідження засобів масової інформації;
- дослідження кандидатів-опонентів;
- дослідження «команд» і спонсорів опонентів;
- дослідження кандидата і його «команди»;
- дослідження минулих виборів.

Для того, щоб дослідження було проведено ефективно, потрібно дотримуватися наступних принципів:

- достовірність і об'єктивність інформації;
- актуальність і оперативність інформації;
- регулярність надходження інформації;
- цілісність, взаємопов'язаність і всебічність інформації;
- класифікація інформації по проблемах, соціальних групах, темах;
- єдина методологічна і методична основа досліджень.

Для кращого вивчення настроїв та потреб електорату застосовують метод медіапланування. Предметом медіапланування є регулювання процесу роботи із засобами масової інформації відповідно до визначених принципів маркетингової діяльності. Сьогодні медіапланування являє собою комплекс дій, що відображає взаємозв'язок між часом, витраченим на рекламу, та її масштабом, для досягнення в найкоротші терміни поставлених маркетингових або рекламних завдань. При цьому під масштабом реклами мається на увазі частота появи рекламних оголошень у ЗМІ, обсяг виділених площ і якість змісту. За допомогою цього методу можна поррахувати майбутні затрати на політичну рекламу, визначити, який вид користується найбільшим попитом, які місця відвідує найбільша кількість електорату, тобто де варто розповсюдити якомога більше реклами. Тому цей спосіб на сьогоднішній день при вмілому застосуванні є досить ефективним.

Ще одне надважливе завдання, яке стоїть перед рекламодавцем, а нашому випадку й перед політиком, – визначення цільової аудиторії.

Політична реклама може звертатися до кожного, але завжди знайдеться група людей, яка сприйматиме її краще за інших. Цільова група – це своєрідна «група підтримки» політика, тому він повинен приділяти їй особливу увагу. Виокремлення певного кола прибічників з електорату полегшує формування ідеологічних орієнтирів, лозунгів, а також зменшує витрати на піар-кампанію. «Суть успішної політичної стратегії полягає в тому, щоб робити вибір, часто жорсткий вибір. Необхідно визнати, що ви не можете адресувати свій політичний заклик всім – вам доведеться вибирати. Це, звичайно, не означає, що ви повинні повністю виключити з поля зору тих, хто не входить до обраної вами групи, просто тим, хто до неї входить, має бути приділено більше уваги» [2, 3].

Для визначення цільових груп застосовують метод сегментації – весь електорат поділяють на сегменти (групи), що мають схожі риси. Сегментаційний аналіз складається з наступних етапів [5, 42-44]:

- класифікація характеристик електорату;
- вибір цільових сегментів кандидата;
- визначення мотивів поведінки та передвиборчих вподобань цільових сегментів.

Таким чином, розробці ефективної піар-кампанії передують тривалий процес дослідження. Щоб політична реклама була сприйнята належним чином, потрібно досконало знати потреби та вподобання електорату.

Політична реклама є формою пропаганди. Одна з її основних функцій – переконання. Рекламний ролик, що триває менше хвилини чи невеличке повідомлення в газеті здійснюють величезний вплив на свідомість людей. Це відбувається тому, що пропаганда – основний інструмент реклами – ґрунтується на суб'єктивності. «Пропаганда (чи комунікація) має ірраціональну основу, колективні переконання... більша частина наших дій являється наслідком переконань. Критичний розум, відсутність переконання є двома перешкодами до дії. Навіювання може їх подолати, тому пропаганда, звернена до мас, повинна використовувати мову алегорій з простими й владними формулюваннями» – підкреслює у праці «Століття натовпів» С. Московічі [6, 78].

Через використання пропаганди політична реклама істотно впливає на електоральний вибір, вона також певною мірою визначає суспільні настрої в державі, формує ідеологію, суспільну думку. Це про неї писав Дж. Буззі: «Реклама – завжди інструмент політики, що використовується або для консервації, або для створення суспільства з певними характеристиками. Для того щоб судити про рекламу,

необхідно звертатися до ідеології або ж соціальної моралі, яка стоїть за рекламою і яким вона більш-менш вірно служить» [7, 17]. Однак, можливо саме через це політичну рекламу часто розглядають у негативному світлі.

Негативне ставлення до політичної реклами викликane також тим, що часто цей вид реклами використовують у виборчих кампаніях з метою викриття негативних якостей опонента. «Особливістю сучасної політичної реклами є негативний її зміст і тон. Політичні рекламодавці часто використовують так звану «порівняльну» рекламу, в якій критикується та висміюється програма іншого кандидата... відразу громадян до політичної реклами може бути викликана переконанням, що електоральний вибір і вибір споживача – речі неоднакові. Покупка мила конкретної торгової марки або зернових – це одне, вибір наступного президента – зовсім інше. Той факт, що голосування є «серйозним» завданням, як правило, підриває легітимність «несерйозної» форми політичної комунікації» [10].

Ототожнення політики з виробництвом товарів, а політичної реклами – з демонстрацією цих же товарів, також підриває авторитет останньої. Так, І.В. Шовкун вдало цитує зарубіжних дослідників, які розглядали це питання: «Наприклад, Р. Ривз, відомий фахівець в галузі теорії і практики реклами, представляв виборця як людину, що опинилася «між двома тюбиками зубної пасти в аптеці. Буде обраний той сорт, що найкраще закарбувався в її пам'яті». Навпаки, відомий діяч демократичної партії США Едлай Стівенсон вважав, що «сама ідея продавати кандидатів як кашу для сніданку... є найвищою образою демократичного процесу».

Подібним чином висловлюється й О.І. Ковлер, автор праці «Основи політичного маркетингу»: «Асиміляція виборів зі збутом товарів-кандидатів споживачам-виборцям перетворює кульмінаційний момент демократії в звичайну ділову операцію». Французький фахівець з організації виборчих кампаній Д. Давид висловився ще більш рішуче: «Людину не можна ототожнювати з продуктом, тому політичний маркетинг може бути лише технікою управління виборчими кампаніями і політичними кар'єрами» [9, 127].

Дійсно, роль політичної реклами в суспільстві розцінюють по-різному. Та попри негативні оцінки та судження цей вид реклами значною мірою впливає на політичну свідомість й культуру громадян. Водночас характер і тип політичної реклами дозволяє визначити ступінь розвитку суспільства, світогляд, політичні настрої виборців. Цікавою з цього приводу є думка Ж. Бодрійара. У праці «Система речей» він пише, що «реклама передає речам, дещо таке, без чого

«вони б не були собою» – особливе «тепло»... Річ націлена на вас, вона вас любить. Оскільки вона вас любить, ви самі відчуваєте своє існування – ви «персоналізовані». Це і є головним, покупка є другорядним... В суспільстві, що підпорядковане законом збуту й прибутку реклама є найдемократичнішим товаром – його отримують «в дар» для всіх. Річ вам продають, рекламу – «надають» [1, 184].

Отже, на політичний вибір головним чином впливають два фактори: включеність індивіда в політичний процес та особиста орієнтація. Обидва фактори залежать від ставлення індивіда до політики, що породжує відповідні моделі поведінки, формує певні цінності й спонукає до певних дій. Політична реклама в цьому контексті виступає не просто як засіб комунікації, а перш за все як формуючий чинник громадської думки. Щоб рекламування тієї чи іншої політичної сили було належним чином сприйняте масами, треба добре знати потреби та вподобання населення. Тобто перед виходом політичної реклами в світ, необхідно провести підготовчий етап. На жаль, політики сьогодні досить часто застосовують «брудні» технології, що породжує негативне ставлення виборців до реклами цього виду.

На сьогоднішній день політична реклама набуває принципово нових рис та форм: новітні технології, що використовуються в цій царині, надають широкі можливості політикам бути почутими й побаченими. Реклама в політиці покликана сприяти розвитку демократичного суспільства – забезпечити чесну конкуренцію політичних сил, обов'язковою умовою якої має бути рівність можливостей, сприяти здійсненню свідомого вибору, адже це – один з основних передумов демократії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бодрийяр Ж.* Система вещей. – М. : Рудомино, 1999. – 224 с.
2. *Гоулд Ф.* Стратегическое планирование избирательной кампании [Електронний документ] // «Полис» («Политические исследования») 1993. – № 4. – Режим доступа: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/G/1993-4-11-Gould_Strategicheskoe_planirovanie_izbiratelnoy_kampanii.pdf/
3. *Дилженский Г. Г.* Социально-политическая психология. Учебное пособие. – М. : Наука, 1994. – 304 с.
4. *Ильясов Ф. Н.* Политический маркетинг. Искусство и наука побеждать на выборах. – М. : ИМА-пресс. 2000. – 200 с.

5. Лисовский С. Ф. Политическая реклама. – М. : ИВЦ «Маркетинг», 2000. – 256 с.
6. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс. Пер. с фр. – М. : «Центр психологии и психотерапии», 1998. – 304 с.
7. Феофанов О. А. Реклама. Новые технологии в России. – Москва, Харьков, Минск 2000. – 255 с.
8. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія : підручник. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 451 с.
9. Шовкун І. В. Про специфіку політичної реклами // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2004. – Вип. 66/67. – С. 125-128.
10. Shanto Iyengar and Markus Prior. Political Advertising: What Effect on Commercial Advertisers? [Electronic Resource] // Department of Communication, Stanford University. – 1999. – June. – Mode of access:
<http://www.stanford.edu/~siyengar/research/papers/advertising.html>

Редько В. В. Реклама как средство политического выбора.

В статье указано, что политическая реклама в значительной степени влияет на осуществление выбора в политике. Охарактеризовано основные подходы к определению понятия «политический выбор». Подчеркивается, что реклама той или иной политической силы должна соответствовать ценностям, интересам и настроениям населения.

Ключевые слова: политическая реклама, политический (электоральный) выбор, пропаганда, политическое манипулирование.

Redko V. V. Advertising as a means of political choice.

This article notes that political advertising has an impact on the process of making a political choice. This paper shows basic approaches to the definition of «political choice». It also pays attention to the fact that advertising of a political force must match values, interests and sentiments of the electorate.

Keywords: political advertising, political (electoral) choice, propaganda, political manipulation.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ИНТЕРЕСА США В КАСПИЙСКОМ РЕГИОНЕ

В данной статье исследуется вопрос геополитического и геоэкономического интереса США в Каспийском регионе. Отмечается, что после распада Советского Союза Прикаспийский регион занял одно из центральных мест в мировой политике, превратился в арену достаточно острого геополитического соперничества между ведущими державами планеты. США имели серьезные энергетические интересы в регионе и всеми средствами намеривались обеспечить эти интересы. В представленной статье анализируются детали этого вопроса.

Ключевые слова: США, региональная политика, геостратегия, энергетические интересы, Каспийский регион, Южный Кавказ.

После распада Советского Союза Каспийский регион превратился в один из крупнейших центров международного соперничества, что в немалой степени связано с огромными запасами природных, в основном энергетических ресурсов. Кроме того, этот регион имеет реальные перспективы стать важнейшим узлом трансконтинентальных транспортно-коммуникационных систем по линии Юг-Север, Восток-Запад. Естественно, многие страны, и особенно США, стремятся как можно быстрее, и эффективнее закрепить и усилить свое влияние в этом регионе. Практически сразу же после объявления независимости южнокавказских государств США было официально объявлено, что Кавказско-Каспийский регион – это не экономическая, а геополитическая проблема первостепенной важности. Соединенные Штаты явно заинтересованы не только в разработке природных ресурсов Кавказа, но и в недопущении доминирования России в этом регионе. В целом для США важен доступ к потенциально огромным природным ресурсам региона, их геополитическое присутствие, достижение национальных целей и обеспечение безопасности от угроз международного терроризма, особенно после известных трагических событий 11 сентября 2001 года в Нью-Йорке и Вашингтоне.

Анализ исследований и публикаций, в которых поставлено как задание решение проблемы выделения интересов США в Каспийском регионе, показывает, что ученые относятся к ней, исходя из разных позиций геостратегической ориентации. Много по этой проблематике находим в работах западных ученых: З. Бжезинского [3], Д. Джонстона [4], Я. Калицки и Д. Голдвина [12], А. Козна [13]; среди российских и

азербайджанских исследователей эту проблему анализируют И. Алиев [1], В. Алескеров [2], С. Жизнин [5], Л. Кленацкий [6], Е. Митяева [7], А. Уткин [8], М. Чумалов [9] и многие другие.

Несмотря на многообразие исследований, проблема состоит в присутствии субъективной позиции исследования, что, безусловно, объяснимо исходя из геостратегической важности этого региона. Мы бы хотели отойти от политической составляющей этой проблематики и сосредоточить свое внимание на генезисе формирования энергетического интереса США в Каспийском регионе, что будет целью нашей статьи. Среди заданий хотелось бы выделить этапы формирования этого интереса и их специфические черты, проблемы и перспективы каждого такого шага.

Отметим, что по мере укрепления позиций США в регионе их политика в отношении прикаспийских стран приобретала все более наступательный характер. При этом неспособность России реализовать в полной мере свой потенциал привела к тому, что с ее позицией стали считаться в меньшей степени [5, 72].

Первоначально внешняя политика США в Каспийском регионе использовала несколько ключевых инструментов. Первый из них был направлен на укрепление политических и экономических механизмов в прикаспийских государствах. Эта сфера затрагивала такие вопросы, как построение демократического государства, защита прав человека, создание рыночной системы экономики [8, 121].

Второй элемент внешнеполитической стратегии США состоял в том, что страна не может быть стабильной и процветающей в течение продолжительного времени, если она не является демократической. Появление данного тезиса в проведении политики в Каспийском регионе было продиктовано несколькими соображениями. С одной стороны, США последовательно выступали против стран с авторитарными режимами правления, вводя против них различные санкции. С другой стороны, взяв на себя труд по реформированию государственных систем стран региона, США получили надежный рычаг для непосредственного влияния через «содействие» в разработке конституций и других нормативных актов.

Но в любом случае главный тренд геополитики США в регионе был связан с энергетическими интересами. Так как в мае 1997 года в докладе Белого дома «Стратегия национальной безопасности для нового века» отмечалось: «По мере истощения собственных запасов зависимость США от доступа к иностранным источникам нефти будет возрастать». Поэтому авторы доклада предлагали «диверсификацию источников энергоресурсов». По мнению Дж. МакДугалла, «будущие

историки должны отмечать 1997 год как год, когда США стали реализовывать геополитическое значение Каспийского моря и начали проведение своей внешней политики соответственно» этому значению [5, 85].

В начале второго срока пребывания в Белом доме Б. Клинтона конгресс США объявил Каспийско-Черноморский регион зоной своих жизненных интересов. Роль этой зоны была настолько весомой, что было выделено отдельное направление внешней политики – Каспийский регион. Были созданы специальный отдел по нему, учреждены посты специального советника президента и госсекретаря по этому региону. Так, Р. Маннинг писал, что если раньше Каспийский регион был на задворках советской истории, то сегодня он приобрел важное геостратегическое значение [10].

Н. Левайн пишет, что политику США на Кавказе и в Центральной Азии можно охарактеризовать как «политику сдерживания», что было характерно для холодной войны [11]. Ее цель состоит в ослаблении контактов между странами Кавказа и контроле нефте- и газопроводов, идущие из региона Каспийского моря.

Сегодня Вашингтон заинтересован не только в энергетических ресурсах. Так, С. Сестанович, выступая в комитете палаты представителей по международным делам, отметил, что в широком смысле «цель нынешней администрации состоит в том, чтобы восемь расположенных там стран – Азербайджан, Армения, Грузия, Казахстан, Киргизия, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан – создали политические и экономические механизмы, которые дали бы им возможность превратиться в демократические, преуспевающие и стабильные государства и стать членами международного сообщества, занимающими конструктивную и плодотворную позицию» [7, 21].

В начале 1998 года Я. Калицки огласил перечень основных целей американской политики в Прикаспийском регионе: «Обеспечение безопасности и суверенитета каспийских государств, увеличение и диверсификация мировых источников энергии, обеспечение региональной кооперации в этом регионе, поддержка нефтяных компаний США, оказание давления на Иран в целях изменения политики этого государства» [12, 172–173].

Посол Р. Морнингстар сформулировал задачи региональной политики США. Она направлена, главным образом, на укрепление новых независимых государств, которые идут путем развития рыночной демократии. При этом США будут расширять свои коммерческие возможности, укреплять свою энергетическую независимость за счет каспийских энергоносителей [10].

Вашингтон высказался за первоочередную задачу укрепления современных политических и экономических механизмов при развитии рыночной демократии. По мнению Ариэля Коэна, ведущего аналитика фонда «Наследие», США чтобы обеспечить свои интересы на Кавказе, необходимо усилить политическую поддержку проекта трубопровода Баку-Джейхан; способствовать развитию взаимодействия с Грузией по проблемам безопасности; отменить санкции против Азербайджана; начать переговоры с лидерами этнических групп Северного Кавказа и многое другое [13, 22].

Можем утверждать, что во второй половине 90-х годов XX столетия Вашингтон начинает использовать новые инструменты. Применяется участие в урегулировании конфликтных ситуаций, создается транспортный коридор между Западом и Востоком, налаживается сотрудничество в вопросах обеспечения безопасности [6, 11].

Стратегия США в Каспийском регионе направлена прежде всего на создание новой архитектуры трубопроводов, которая является частью энергетического коридора Восток-Запад. Первоначально данную идею по разным причинам поддерживали как правительство США, так и частные нефтяные компании.

Согласно замыслам Вашингтона, новая архитектура коммуникаций должна быть децентрализованной и опираться на многочисленные связи, идущие в разных направлениях. Фактически речь идет о создании новых трубопроводных маршрутов, переориентации существующих и будущих направлений поставок энергетических ресурсов, а также об изменении внешнеторговых и кооперационных связей. Иными словами, речь идет о диверсификации путей вывода каспийской нефти из региона. Официально декларируемой позицией США по этому вопросу является стратегия многосторонних трубопроводов. «Сооруженные при нашей поддержке несколько трубопроводов, – отмечал в речи перед конгрессменами Ф. Пення, – позволят в большей степени обеспечить коммерческие интересы компаний, действующих в государствах Каспийского региона, а также самих этих государств; позволят избежать чрезмерной зависимости от конкурентов в области транзитной транспортировки энергоресурсов. Это вписывалось в комплексную национальную стратегию в области энергетики, принятую администрацией Б. Клинтона.

Следует отметить, что трубопроводы для стран Каспийского региона превратились уже не только в самостоятельный источник доходов от транзита или непосредственной добычи углеводородного

сырья. Важное значение имеет сам факт строительства нефтепроводов в этом регионе. Страны Каспийского региона прекрасно понимают, что развитие атрибутов демократической политической системы, принятие новых конституций, проведение альтернативных выборов – все это, безусловно, подняло их престиж в глазах Запада. Однако этого явно недостаточно для осуществления долгосрочных инвестиций. Тут необходимо привлечение масштабных финансовых ресурсов. Но такие ресурсы будут вкладываться Западом только в стабильные политические системы.

Стратегия экономического развития прикаспийских государств, основанная на экспорте углеводородного сырья, может быть реализована только при увеличении мощностей трубопроводов, существовавших еще в бывшем СССР. Это подталкивает их, не без внешней помощи, к поиску альтернативных путей транспортировки природного газа и нефти.

Администрация США ставила перед собой задачу изменить существующие нефтяные потоки, тем самым получив возможность управления регионом. Одно из главных и принципиальных условий, которого администрация США придерживалась с самого начала, – это чтобы новые маршруты не проходили по российской или иранской территории. По этой причине появился проект Баку-Джейхан, рассматриваемый как основной экспортный трубопровод (ОЭТ) [1, 61].

Так была поддержана трубопроводная политика Азербайджана, Казахстана и Туркменистана, которая нацелена на освобождение от влияния России в области доставки природного газа и нефти в страны Европы. Однако пока что единственным и реально действующим маршрутом для доставки является российское направление.

Первым продвижением по пути создания коридора Восток-Запад стало введение в эксплуатацию трубопровода Баку-Супса в апреле 1999 года. Вторым крупнейшим проектом стало строительство нефтепровода «Тенгиз-Новороссийск» Каспийского трубопроводного концерна (КТК), который, по мнению Я. Калицки, является выходом «каспийского газа на турецкий и европейские рынки» [2].

Можно утверждать, что к 1998 году планы США по развитию афганского маршрута (а именно, две нитки газопровода и нефтепровода) затянулись, и коридор Баку-Джейхан вышел на первый план в политике Вашингтона в сфере освоения Каспийского региона. В. Шорохов отмечал: «Вашингтонский центр по вопросам политики в области обеспечения безопасности обвинил администрацию Б. Клинтона в «пассивности» в отношении Каспийского проекта»

[4; 33]. Было сделано заявление, что решение о маршруте нефтепровода затрагивает очевидные американские интересы. Именно поэтому, необходимо предотвратить политические и военные инициативы России и Ирана в этом регионе.

Активизация усилий по продвижению проекта вылилась в подписание на стамбульском саммите ОБСЕ (18 ноября 1999 г.) межправительственного соглашения о транспортировке каспийской нефти по маршруту Баку-Тбилиси-Джейхан. Соглашение подписали президенты Турции, Грузии и Азербайджана. Кроме того, была подписана Межправительственная декларация «О принципах реализации транскаспийского трубопровода» (газопровода), которую подписали президенты Азербайджана, Грузии, Туркменистана, Турции и засвидетельствовал президент США.

В своем заявлении по случаю парафирования Грузией соглашения о Каспийском трубопроводе (Баку-Тбилиси-Джейхан) Б. Клинтон отметил: «Соединенные Штаты привержены строительству трубопровода Баку-Тбилиси-Джейхан, являющегося важным элементом нашего общего подхода к энергетическому развитию Каспия. Мы хотим обеспечить странам региона доступ на мировые рынки, одновременно помогая разнообразить источники энергоснабжения потребителей в Соединенных Штатах и по всему миру». Для Б. Клинтона, как писала газета «Нью-Йорк таймс», это был «самый желанный внешнеполитический проект».

Эти интересы, в случае осуществления проекта ОЭТ, по мнению М. Чумалова, включают следующие элементы: построение принципиально нового транспортного коридора из Центральной Азии в Европу; контроль над энергоресурсами региона, который облегчит США установление политического контроля над постсоветскими странами. США рассчитывают теснее связать своего стратегического союзника Турцию с Европой; будет перекрыт один из возможных источников энергоснабжения Китая; западный коридор отсекает Иран от Центральной Азии и России и блокирует его попытки прорвать международную изоляцию [9, 207].

Таким образом, в общем можно сделать вывод, что ситуация в Каспийском регионе усугубляется. Во-первых, борьбой за контроль над потенциальным источником энергоресурсов; во-вторых, нахождением региона в центре линии геополитического разлома постсоветского пространства, и, наконец, в третьих, большим конфликтным потенциалом как на Северном, так и на Южном Кавказе.

Обозначенное выше требует от нас дальнейшего внимания к проблемам Каспийского региона в контексте инструментального и

методологического обеспечения геополитического среза в них с целью решения проблем мира и безопасности.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Алиев И. Г.* Каспийская нефть Азербайджана. – М. : Известия, 2003. – 712 с.
2. *Алескеров В.* Каспий – море сотрудничества // Каспиан Энерджи, 1999. – № 2 (1). – С. 34-45.
3. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска: Господство Америки и его геополитические императивы [Электронный ресурс] ; [перевод О. Ю. Уральской]. – М. : Междунар. отношения, 1998. – Режим доступа: <http://www.lib.ru/POLITOLOG/AMERICA/bzhezinskij.txt>. – заголовок с экрана.
4. *Джонстон Д.* Международный нефтяной бизнес. – М. : Олимп-Бизнес, 2000. – 352 с.
5. *Жизнин С. З.* Энергетическая дипломатия США // США, Канада: экономика, политика, культура. – 2000. – № 2. –С. 72-85.
6. *Кленацкый Л.* Маневры вокруг Каспия / Л. Кленацкый, В. Поспелов // Международная жизнь. – 1996. – № 11-12. – С. 45 – 53.
7. *Митяева Е. В.* Развитие ситуации в Каспийском регионе и интересы США // США, Канада: экономика, политика, культура. – 2001. – № 11. – С. 21-31.
8. *Уткин А. И.* Американская стратегия для XXI века / А. И. Уткин. – М. : Логос, 2000. – 216 с.
9. *Чумалов М.* Каспийская нефть и межнациональные отношения. – М. : ЦИМО, 2000. – 560 с.
10. Черные земли в Большой игре [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <2/http://www.geopolitica.ru/Articles/195/>Доступно: 2008-04-04 00:00:00. – заголовок с экрана.
11. Визит к Золотому Орлу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.evrazia.org/modules.php?file=article&name=News&sid=2795>/Доступно: 12.12.2005. – заголовок с экрана.
12. *Energy and Security: Toward a New Foreign Policy Strategy / Jan H. Kalicki and David L. Goldwyn (eds.).* Washington – Baltimore: Woodrow Wilson Center Press, Johns Hopkins University Press, 2005. – 604 p.
13. *Cohen A.* U.S. Policy in the Caucasus and Central Asia: Building a New Silk Road to Economic Prosperity // The Heritage Foundation Backgrounder. – 1997. – July 24. – № 1132.

Гарашова С. Формування енергетичного інтересу США у Каспійському регіоні.

У статті досліджено питання геополітичного і гео економічного інтересів США у Каспійському регіоні. Відзначено, що після розпаду Радянського Союзу Прикаспійський регіон посів одне з центральних місць у світовій політиці, перетворився на арену досить гострого геополітичного суперництва між провідними державами планети. США мали серйозні енергетичні інтереси у регіоні і всіма засобами намагалися їх забезпечити. У цій статті проаналізовано деталі цього питання.

Ключові слова: США, регіональна політика, геостратегія, енергетичні інтереси, Каспійський регіон, Південний Кавказ.

Garashova S. Formation of power interest of the USA in the Caspian region.

In this article is investigated the question of geopolitical and geo-economic interest of the USA in the Caspian region. It is noted that after disintegration of the Soviet Union the Caspian region occupied one of the central places in world politics, turned into the arena of rather sharp geopolitical rivalry between leading powers of a planet. The USA had serious power interests in the region and intended to provide these interests with all means. In presented article the details of this question are analyzed.

Keywords: USA, regional policy, geostrategy, power interests, Caspian region, South Caucasus.

Кондратенко О. Ю.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ СТАТУС РОСІЇ ЯК РЕГІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти зовнішньої політики РФ у контексті аналізу трансформацій її геополітичного статусу після розпаду СРСР. Також презентовано та проаналізовано бачення концепції євразійської геополітики різними авторами. Висвітлено геополітичну та гео економічну діяльність Росії у площині її двох ключових векторів: європейського та євразійського.

Ключові слова: геополітика, гео економіка, геополітична стратегія, євразійська доктрина, Росія.

Зникнення одного з полюсів півстолітнього глобального протистояння, що було імперативом Ялтинсько-Потсдамської системи, ознаменувало не лише крах світового соціалізму, але й масштабні «геополітичні зсуви» у рамках нового світового порядку. Потреба пояснення низки процесів сучасного світового розвитку зумовила

актуалізацію такої галузі гуманітарних знань, як геополітика з її постійними претензіями відносно перетворення на самостійну науку. Саме геополітичні дослідження наближають до розуміння статусу конкретної держави в сучасному світі, дають можливість більш чітко зрозуміти мотиви національних інтересів, а також збагнути розвиток різнорівневих стосунків між різними міжнародними суб'єктами у контексті їх захисту. Тут цілком доречними видаються слова російського політолога Ю. Гладкого, котрий відзначає: «...Геополітика – це передусім аналітична оцінка «балансів» і «контрбалансів», що забезпечують відому стійкість між державами» [2, 129]. Сучасну геополітику, у плані її розуміння як процесу, тісно пов'язують з проблемою безпеки. Приміром, лише консолідоване геополітичне бачення здатне мінімізувати ряд внутріполітичних проблем Росії з якими вона зіткнулася після розпаду СРСР. Не випадково окремі експерти наголошують на тому, що шлях до вирішення низки російських проблем лежить в самій площині геополітичного освоєння російського простору [4, 57].

Отже, геополітику можна розглядати як певну сферу знань стосовно зовнішньополітичного розвитку держави чи групи держав, навчальну дисципліну, науку, методологію, процес тощо.

Сьогодні геополітика як порівняно молода галузь стала об'єктом прискіпливої уваги вітчизняних та зарубіжних вчених. Варто розпочати з російських дослідників, оскільки їх розвідки безпосередньо пересікаються з тематикою нашої статті. Зокрема, російська геополітична думка представлена роботами таких вчених, як К. Гаджиєв, Ю. Гладкий, В. Дергачов, О. Дугін, С. Панарін, К. Сорокін тощо.

Не менш активно моніторять проблему російської геополітики у своїх розвідках зарубіжні представники: Дж. Най, З. Бжезинський, Р. Кохейн, А. Коен, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон, Дж. Шерр та ін.

Не оминули своє увагою проблеми геополітики і українські науковці у контексті дослідження діяльності регіональних та глобальних систем. Як об'єкт окремої наукової уваги представлений євразійський геополітичний простір, у якому домінує Росія. Цілий ряд пов'язаних з цією тематикою питань синтезовано у працях О. Волошина, І. Дудко, О. Ірхіна, Б. Канцелярука, Г. Перепелиці, О. Потехіна, М. Рижкова, О. Шергіна тощо.

Враховуючи складність проблематики автор статті ставить за мету висвітлення теоретичного аспекту геополітичної діяльності РФ у контексті аналізу запропонованих євразійських стратегій та доктрин, а також розкриття практичної сторони геоекономічного статусу Росії

шляхом інтерпретації сукупності різнорівневих зовнішньоекономічних зв'язків.

Відповідно до мети поставлено наступні завдання:

- визначити та проаналізувати доктринальні імперативи євразійської політики РФ;
- розкрити трансформацію геополітичного статусу Росії після краху СРСР;
- висвітлити європейський гео економічний вектор Росії;
- показати здобутки та перспективи російської зовнішньоекономічної політики в АТР.

Модернізація концептуалізації геополітичного розвитку РФ відбувається в умовах формування багатопольярного світу. У контексті цього Росія намагається виконати т. зв. «євразійську місію», передусім шляхом активної політики як на європейському, так і азійському напрямках [8, 62]. У політологічній літературі вже тривалий час фігурує риторична дилема відносно геополітичного статусу Росії у сучасній світо системі. Розмаїтість політичного та політологічного дискурсів сприяє висуненню та апробації низки геополітичних концепцій та стратегій від цілком прагматичних до відверто фантастичних у формуванні яких приймають участь слов'янофіли, західники, неоевразійці тощо. Посилення уваги до геополітики пояснюється серйозними змінами і прискоренням всіх без виключення процесів у сучасному світі. Такий стан речей вимагає від політиків усіх рівнів професійної орієнтації в умовах такої динаміки задля прийняття чітких і виважених рішень.

Вектор сучасного геополітичного дискурсу щодо РФ спрямовується, переважно, у бік двох наступних дилем: чи є Росія великою державою, здатною вливати на глобальні процеси, чи вона має все ж таки статус регіональної держави, реальний вплив якої обмежується країнами, розміщеними по периметру її кордонів? [19, 153]. Така ситуація сприяє появі цілої низки геостратегій від радикальних (неоімперських, державницьких) до відверто націоналістичних. Всупереч прогнозам у сучасній Росії актуалізується геополітична концепція О. Дугіна, яка передбачає створення трансконтинентальної Євразійської неоімперії (євразійського мосту), у якій Росії відводиться ключова роль системного ядра. Необхідною умовою на шляху до створення такої імперії є відновлення геополітичного впливу на всьому пострадянському просторі через т. зв. «різношвидкісну» систему інтеграцій. Водночас у цій концепції простежується акцент на відновленні глобальної конфронтації Росії зі США, у ході якої останні мають бути зміщені з «наддержавного

геополітичного трону» та поступитися місцем одразу кільком геополітичним центрам. Саме це, на думку О. Дугіна, повинне стати запорукою багатопольосного світоустрою. Другим постулатним базисом для Росії є виведення Європи з-під впливу США та розширення євразійських утворень за рахунок європейських держав на кшталт Німеччини [3, 212-213; 252-253; 367-369]. Тому навряд чи дивним видається те, що саме ідеї О. Дугіна та інших сучасних євразійців покладені в основу російської концепції зовнішньої політики, одним із пунктів реалізація якої стала анексія Криму у березні 2014 р. Так, останнім часом з подіями в Україні пов'язують відправну точку перегляду міжнародної системи безпеки, що оформилася упродовж останніх двадцяти років. Можна констатувати, що розпочавши приховану агресію проти України, порушивши тим самим її суверенітет і територіальну цілісність, Росія кинула виклик світовому порядку і міжнародному праву, змінюючи парадигму поведінки великих держав на геополітичній арені. До того ж окремі американські сенатори сьогодні визнають, що з втратою геополітичних позицій США світ стає все більш небезпечним у плані розширення зони конфліктності, у т. ч. й за рахунок відносно стабільного європейського простору.

Доповнює ідею О. Дугіна менш радикальна геостратегія Г. Зюганова, ідеологічним стрижнем якої є підтримка динамічної рівноваги між ключовими центрами світової сили на протигагу однополярності США. Водночас для автора ідеї модель стійкого розвитку пострадянського простору має стати альтернативою західному капіталізму, який є неприйнятним для православної цивілізації на чолі з Росією. Принцип стійкого розвитку покладений в основу геополітичної концепції О. Панаріна, котрий ув'язує безпеку російських кордонів з використанням переваг геополітичного положення РФ, що має у підсумку сприяти економічному, соціальному і культурному розвитку держави. Також реінтеграція пострадянського простору, у відповідності до цієї концепції, має поєднуватися із встановленням альтернативного постсоціалістичному ідеологічному вакууму суспільного устрою [11, 356-358].

На думку В. Хачатурова, Росія, як і весь пострадянський простір, має виконувати роль своєрідної стабілізаційної геополітичної осі світу. Автор стверджує, що саме від ситуації в РФ та на пострадянському просторі багато в чому буде залежати стабільність в усьому світі [18, 23]. К. Сорокін запропонував двокомпонентну стратегію, яка включає як збереження/розширення геополітичного впливу Росії на пострадянському просторі через традиційні економічні стосунки так і

підтримку зв'язків з країнами далекого зарубіжжя на основі т. зв. «балансууючої рівновіддаленості». Таке формулювання спрямоване на підтримку ідеї існування небезпеки надмірного зближення з провідними центрами сили, ризику перетворення Росії на ведену країну та загострення боротьби за перерозподіл енергетичних ресурсів [14, 55-56]. Зрештою, подібного принципу рівновіддаленості дотримується С. Кортунов, який наголошує, що Росія має інтегруватися у світову економіку виключно як рівноправний суб'єкт світової політики та вибудовувати при цьому прагматичні відносини з провідними центрами сили [6, 38-40].

Процес глобальної реструктуризації зумовив появу низки нових міжнародних учасників, у тому числі й за рахунок суб'єктів пострадянського простору. Такий стан речей підштовхнув представників різних політологічних шкіл вдатися у своїх розвідках, присвячених аналізу нової системи міждержавних відносин, до використання терміну «багатополярність». Ідея багатополярності стала «священною коровою» і для тих представників російського політологічного дискурсу, які чимдалі розуміли примарність ідеї наддержавності для нової Росії. Зокрема, упродовж 90-х рр. ідеї політологів були цілком співзвучними з офіційною позицією РФ у особі її президента Б. Єльцина та очільника МЗС Є. Примакова, котрі у своїх офіційних виступах підкреслювали багатополярний характер сучасного світу. Саме тому в Росії набула свого актуального розголосу ідея т. зв. світового концерну великих держав, покликаного визначити конфігурацію сучасного світу. Проте окресливши такий постулат, представники російської політологічної думки не поспішають дефініціювати поняття «багатополярність», пропонуючи широкій громадськості своєрідний завуальований образ «бажаного майбутнього» як свого роду ідеального світоустрою. Зважаючи на означене, Кремль чимдалі впертіше просуває власний проект геополітичного майбутнього з тим, щоб хоч якось компенсувати втрату наддержавного статусу та зберегти бодай мінімальний вплив на світові процеси, у т. ч. й через участь у формуванні світової архітектури безпеки. Вирішення алгоритму такого масштабного завдання бачиться Москві здебільшого через нарощування постачання енергоносіїв на світовий ринок, за умов збереження сприятливої цінової кон'юнктури, та початок формування під її егідою низки «різношвидкісних» євразійських інтеграційних об'єднань.

Попри все загальноновизнаним залишається той факт, що Росії навіть у далекостроковій перспективі навряд чи вдасться відновити статус наддержави, співвимірний зі США або Китаєм у зв'язку з відсутністю

необхідних для цього зовнішньополітичних ресурсів. Поки єдиним геополітичним аргументом для РФ залишається успадкований від СРСР ядерний щит, котрий дозволяє зберігати відносний паритет у відносинах зі США та іншими світовими центрами сили. Проте сьогоденні ядерна зброя вже не виконує тієї ролі, яка відводилася їй у добу «холодної» війни. Зокрема, цілий ряд політичних експертів доводить, що нуклеризація перестала бути тим критерієм, що визначає потенціал сучасної держави та її міжнародний геополітичний статус. Приміром, показником потужності сучасної держави є займаний статус у сфері інноваційних технологій, у яких саме Росія займає далеко не перші позиції. За останніми даними в РФ інноваційну продукцію випускає не більше 10 % підприємств, тоді як у Євросоюзі такий показник сягає понад 80 %. Все це змушує російський політичний істеблішмент активізувати пошуки шляхів оптимізації зовнішньополітичного розвитку своєї держави в умовах формування багатопольярного світу. Геостратегічне положення Росії, що кардинально змінилося після 1991 р. зумовило також реструктуризацію її стратегії. Остання має трансформуватися у відповідності до інтересів вже регіональної держави.

Попри значні втрати зовнішньополітичного ресурсного потенціалу з крахом СРСР, Росії достатньою мірою вдалося зберегти статус трансконтинентальної держави, а разом з ним і роль повноцінного суб'єкта/актора світової політики. Все це дає можливості Кремлю визначати сучасну геополітичну картину світу. Стратегічним пріоритетом РФ як стрижневої держави православної цивілізації є формування інтеграційних об'єднань, які у перспективі можуть сприяти залученню у російську орбіту низки суміжних держав, близьких за своєю культурною ідентичністю. Першочерговим завданням для РФ після дезінтеграції пострадянського простру, став пошук свого місця у новій геополітичній системі, синонімом якої є багатопольярний світ. У зв'язку з цим питання оптимізації стратегії геополітики РФ ставиться у залежність від реалій нового світоустрою. Доповненням до цієї тези є констатація того, що зовнішньополітичний розвиток РФ має нерозривно поєднуватися із пошуком нового вектору політичного і соціально-економічного розвитку [7]. Вироблення нової геополітичної стратегії РФ значною мірою відповідає парадигмі відомого метра американської політології Г. Кіссінджера, який бачить Росію невід'ємним силовим «пазлом» багатопольярного світу.

Перед новою Росією як національною державою поставила мета входження у нову систему міжнародних відносин відповідно до її ресурсних можливостей. Таке завдання полягає в тому, що РФ,

керуючись модернізованою стратегією, прагне зайняти достойне місце в багатополярній світосистемі. Представниками політичних та наукових кіл було констатовано, що попри слабнучу економіку, виражену у її мінімальному річному зростанні, РФ все ж володіє потужними природними, військовими та пропагандистськими можливостями.

Не менш актуальним є питання підвищення рівня національної і міжнародної безпеки країни як теоретичного узагальнення складової національних інтересів, оскільки перспективи трансформації Росії у наддержаву в умовах подальшого розмивання сучасної системи міжнародної безпеки виглядають сумнівними. Саме системи національної і державної безпеки, що пересікаються у соціокультурному і етнополітичному рівнях, сприяють інтеграції міжнародного суб'єкта у світовий геополітичний простір. Актуальність зміцнення національної безпеки пов'язується з тим, що сьогодні під національною безпекою розуміється передусім фізичне виживання суверенної держави у контексті збереження її територіальної цілісності і здатності реагувати на потенційні виклики і загрози. Концепція національної безпеки РФ тісно переплітається з її військовою доктриною, яка передбачає підготовку держави до ліквідації реальних і потенційних військових загроз, у т. ч. й з використанням ядерної зброї. Зокрема, одним із головних завдань військової доктрини РФ є попередження військових конфліктів і збереження миру як на міжнародній арені, так і в межах суверенної території країни. Загалом же розуміння національної безпеки РФ як однієї з центральних проблем геополітики зводиться до балансу захисту держави як від зовнішніх, так і внутрішніх загроз [4, 57].

Відомий німецький політик і экс-міністр закордонних справ ФРН Й. Фішер у одному зі своїх інтерв'ю відзначив, що В. Путін фактично з перших днів свого президентства ставить перед собою три основні цілі: покласти край залежності пострадянської Росії від Заходу; поновити суверенітет над більшістю колишніх радянських республік з метою припинити процес розширення НАТО на схід; і, зрештою, поступово повернути Росії статус світової держави. Зазначених цілей російський лідер планує досягти, на думку німецького экс-міністра, за рахунок стратегічної енергетичної політики через встановлення повного контролю над лівовою часткою світових енергоресурсів та їх експортом [17]. Досягнути програми максимум – відновлення великодержавного статусу – Росії, як зазначалося, не дозволяє ресурсна обмеженість, а тому її керівництво зайняте пошуком союзників у побудові багатополярного світу, передусім тих, які

проявляють невдоволеність політикою США. Тому не випадкового РФ розглядає можливість участі в майбутніх інтеграційних проєктах, на кшталт ЄАС, таких потужних країн, як Китай, Індія, Іран, Туреччина тощо.

Одним із головних геополітичних завдань для Росії як євразійської держави є достатнє та прагматичне балансування між Європою та Азією, при цьому виключається жодне протиставлення цих двох континентальних векторів. У рамках формули «Схід-Захід» актуальним кроком російської геополітичної стратегії є вироблення нових гео економічних принципів стосовно як країн Західної Європи, так і АТР. Зміна рівноваги геополітичних сил відбувалася не на користь Росії. Про звуження її впливу в Євразії свідчить розширення «експансії» НАТО за рахунок пострадянського простору, здебільшого в Закавказзі і Середній Азії, які були проголошені зоною особливої відповідальності Альянсу. Не може не суперечити інтересам Росії активна участь Туреччини у розширенні євразійського геополітичного плацдарму, котра прагне мобілізувати транспортування енергоресурсів через Босфор і Дарданелли. На цьому фоні відносини РФ зі США можна розцінювати як ситуативну коаліцію, яка періодично виникає у разі необхідності регулювання цілого ряду питань на кшталт боротьби з викликами світової безпеці. Також Вашингтон зацікавлений у Росії передусім як у противазі Китаю, котрий дедалі набирає обрисів економічної надпотужності. При всьому Вашингтон не відмовляється від ідеї розширення НАТО у поєднанні з перебудовою структури безпеки в Європі і Євразії (про це, зокрема, свідчить Програма розвитку американської системи ПРО – *О. К.*), що можна розцінювати як засіб тиску на Москву [13].

Якщо півстоліття тому геополітична боротьба провідних світових гравців розгорталася в основному за контроль над територіями, то сучасні суб'єкти світової політики ведуть боротьбу за перерозподіл ресурсів: енергоносіїв, фінансових потоків, інфраструктури, товарів, послуг, робочої сили, інформаційних потоків тощо. Для цього кожен більш-менш потужний суб'єкт світової політики прагне максимально оптимізувати свою гео економічну стратегію. Саме економічні, а не військові ресурси визначатимуть чимдалі потужність великих держав. Зокрема, для Росії при розробці цієї стратегії враховується експортно-орієнтована модель її економіки, оскільки РФ по суті затиснута між трьома такими потужними світовими гравцями, як ЄС, Китай та Японія. У зв'язку з цим одним із шляхів збереження і подальшого зміцнення позицій Росії як одного з геополітичних центрів вважається

розвиток саме зовнішньоекономічної діяльності через кооперацію різнорівневих зв'язків у рамках великих геополітичних просторів [13].

Підтвердженням пересікання стратегічних інтересів РФ та ЄС слугувала ціла низка угод, укладених між двома центрами впливу упродовж 1990-х рр., котрі стосувалися як економічних зв'язків, так і проблем зміцнення європейської безпеки. Першим помітним підсумком такої співпраці стало підписання у 1999 р. договору про міжнародну науково-технічну співпрацю між ЄС і РФ [10]. Хоча у таких «двосторонніх» відносинах існувало чимало протиріч здебільшого через те, що Росія практично не виробила чіткої моделі відносин з ЄС як єдиним геополітичним партнером, розвиваючи їх окремо з Німеччиною, Францією, Великобританією, Італією та іншими країнами, які утворюють ядро цієї організації. Також досить алогічною виглядала стратегія та інституційні рамки майбутньої економічної співпраці щодо створення зони вільної торгівлі, оскільки ЄС досить тривалий час займав вичікувальну позицію щодо темпів проведення ринкових реформ в Росії та прискорення темпів її економічного зростання. Разом з тим дефолт російського карбованця, котрий стався у 1998 р., на невизначений час відтермінував реалізацію вказаних стратегій двосторонньої співпраці [8, 62].

Ще на початку 1990-х рр. з проведенням ринкових реформ у РФ з'явилися можливості для залучення прямих іноземних інвестицій в економіку. Саме тоді Європа та країни АТР проявили зацікавленість до російських енергоресурсів, диверсифікація торгівлі з якими прискорювалася по мірі лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків РФ. У 1990-х рр. обсяг торгівлі з ЄС та залучення прямих іноземних інвестицій був більшим порівняно з іншими країнами і складав у середньому біля 60 %. Приміром, частка товарообігу США та Японії в торгівельній структурі Росії складала на той час відповідно 7 % і 4 %. Варто нагадати, що більшу частину структури російського експорту до європейських країни (понад 50 %) становить сировинна продукція та енергоресурси, досі не витримує конкуренції (за виключенням військової і космічної техніки) високотехнологічна продукція [8, 63].

Сприятлива тенденція світового ринку на сировинну продукцію, яка склалася на 1999 р., дозволила прискорити темпи зростання російського ВВП на рівні до 8-10 % у 2000-2008 рр., після чого почався поступовий спад. У зв'язку з цим за підсумками 2013 р. зростання економіки Росії уповільнився до 1,5 %. Розвиток економічної інтеграції російського ринку до світового В. Путін вбачав через необхідність створення гармонічної спільноти економік від Лісабона до Владивостока (з перспективою створення зони вільної

торгівлі), яка б дотримувалася принципів загальної промислової політики, заснованої на технологічних і ресурсних потенціалах Росії та ЄС [12, 12]. Проте недостатня інтегрованість Росії у міжнародний економічний розподіл праці, практична відсутність експортної та інвестиційної диверсифікації, а також належної модернізаційної бази російської економіки породжує значні ризики консервації статусу постачальника сировинно-ресурсної продукції, яка слугує здебільшого розвитку не РФ, а таких промислових гігантів, як ЄС і Китай [15]. Також структура російської економіки відзначається певними негараздами у налагодженні торгівельних зв'язків з країнами Східної Європи, які ЄС визначив як зону власних інтересів. Водночас «європеїзація» пострадянських країн, що розташовані між Росією і ЄС, призвели до зіткнення інтересів останніх. До позитивних сторін російсько-європейської співпраці слід віднести науково-технічну сферу, зокрема спільні наукові розробки вчених, фінансову участь Євросоюзу у програмах з дослідження та інновацій у сфері інформаційних технологій, біотехнологій та виробництва нових композитних матеріалів. Проте в цілому, не дивлячись на низку проблем у двосторонніх стосунках, ЄС залишається провідним торговельним партнером Кремля, а їх зв'язки носять більш об'ємний характер порівняно з такими світовими центрами, як Китай, США та Японія, і займають понад 50 % частки російського зовнішньоторговельного балансу. Все ж енергоресурси та сировинна продукція складають переважну частину російського експорту до ЄС, що дорівнює приблизно 70 % від загальної його кількості [8, 65,67-68].

Так само, як і європейський вектор зовнішньої політики Росії, зв'язки з АТР розвиваються переважно у площині торгово-економічних. Проте відносини РФ з країнами цього регіону позначаються цілим рядом ускладнень, які є відчутнішими, ніж у відносинах з ЄС. Так, у стосунках з Китаєм ключовою проблемою є малозаселений Східний Сибір з його перспективою перетворення на об'єкт етнічної експансії Піднебесної. Наріжними каменем відносин Росії з Японією є проблема приналежності Курильських островів. На відносини Росії з РК та КНДР позначається неузгодженість політики їх мирного співіснування, а безпосередня участь Москви у врегулюванні корейської проблеми не приносить їй особливих успіхів у оптимізації двосторонніх відносин.

Попри все активне повернення Росії в Азію відбулося у другій половині 1990-х р. з обґрунтування т. зв. доктрини «багатополярної альтернативності» новим очільником МЗС Є. Примаковим. Сутність цієї доктрини полягла в тому, щоб перейти від намагань негайної

інтеграції в євроатлантичні структури до політики самоствердження та гармонізації відносин з усіма геополітичними центрами багатополярного світу. Відзначимо, що частка азійських держав у зовнішній торгівлі РФ складала тоді лише 17 %. Відносно низькі показники торгівельного балансу пояснювалися здебільшого тим, що у країн АТР на відміну від ЄС була відсутня загальна стратегія економічної політики стосовно Росії. Необхідність розширення стосунків Росії з країнами АТР полягає у появі можливості залучення ресурсних інвестицій для модернізації Далекого Сходу і Східного Сибіру. У свою чергу країни АТР, економіка яких демонструє стабільне зростання, зацікавлені у залученні російських енергетичних ресурсів для, що свідчить про взаємодоповнюваність східних регіонів Росії та регіонів країн Південно-Східної Азії особливо під час спільної інтеграції у світове господарство. Утім, лідери РФ поки що обмежуються стратегією будівництва в Далекосхідному регіоні сітки нафто- і газопроводів, а також ліній електропередач, котрі на їх думку стануть основою економічної інтеграції Росії в АТР [8, 68-70]. Важливість розширення відносин РФ з азійськими країнами та їх взаємовигідність було акумульовано в «Концепції зовнішньої політики Російської Федерації» у 2000 р. [5]. Також важливим для Росії є її участь в Азійсько-Тихоокеанському економічному співробітництві (АТЕС) та СОТ, що має дати Росії можливість тісніше інтегруватися не лише в азійсько-тихоокеанську економіку, але й світову.

Таким чином, з другої пол. 1990-х рр. російське керівництво зрештою усвідомило необхідність дотримання балансу відносин між США та ЄС з одного боку та АТР з іншого. Утім, поки що ці регіони, враховуючи дисбаланс їхнього розвитку, цікавлять ЄС виключно як джерело енергоресурсів, оскільки особливої активності вкладати кошти у їх розвиток з боку як європейських, так і азійських країн не простежується. Все це, зрештою, не сприяє формуванню потужного сибірського і далекосхідного ринку, необхідного для модернізації економічної інфраструктури та соціально-економічного розвитку даних регіонів. До того ж прийнята у 1996 р. федеральна програма економічного і соціального розвитку Далекого Сходу і Забайкалля на період з 1996 по 2013 рр. фактично так і залишилася на папері [16]. Також досі є не реалізованою ідея перетворення Сибіру і Далекого Сходу в єдину економічну систему. Недостатня увага російського політикуму до азійського вектору зовнішньої політики стала однією з причин депресії східних регіонів Росії та значного відтоку населення до європейської частини Росії. Всі намагання проводити конверсійну політику місцевої влади Далекосхідного та Сибірського регіонів

практично не отримали фінансової підтримки центрального уряду [8, 73].

Економічні стосунки Росії з такими «тиграми», як Південна Корея, Гонконг, Тайвань, все ще залишаються ситуативними. У відносинах з Японією зберігалася певна частка недовіри, отримана у спадок з радянських часів у поєднанні з територіальними проблемами. Японія не поспішає інвестувати в енергетичний сектор Далекосхідного регіону, намагаючись ув'язати цей процес з аналогічними заходами американських компаній. Російсько-японська співпраця обмежується здебільшого науково-технічними та інноваційними зв'язками. На цьому фоні доволі обнадійливими залишаються стосунки з Республікою Корея та Китаєм, особливо у тих сферах, які стосуються налагодження спільного виробництва високотехнологічної побутової та промислової техніки. Зокрема, товарообіг між РФ та КНР вийшов у 2013 р. на рівень близько 100 млрд. дол., попри те, що десять років тому він складав усього 15,7 млрд. дол. Саме через це експерти радять Росії активніше розвивати свої торговельні відносини з Китаєм, які можуть стати альтернативою економічних відносин з країнами СНД. До прикладу, товарообіг РФ з Україною за 2013 р. склав 45 млрд. дол. з визріванням тенденції до зниження на фоні небувалої кризи у двосторонніх стосунках [1]. Проте не все так яскраво виглядає й у російсько-китайському торговельному секторі. Хоча порівняно з іншими країнами АТР Китай і залишається найбільшим торговельним партнером Росії, структура торгівлі між ними виглядає надто примітивно, оскільки не виходить за рамки усталеної формули – «енергоресурси і військова техніка в обмін на споживчі товари». При всьому низка стратегічних інтересів Росії й Китаю пересікаються на пострадянському просторі, зокрема щодо спільної більш поглибленої участі у роботі інтеграційного проекту ШОС.

Подібну структуру мають і російсько-індійські відносини. Приміром, на 60 % індійські військові оснащені зброєю російського виробництва. Доволі перспективною є кооперація інтересів обох держав у комп'ютерній, медичній та енергетичній сферах, зокрема участі Росії у будівництві атомної електростанції «Куданкулам» на півдні Індії та участі «Газпрому» у розробці газоносних родовищ на шельфі Бенгальської затоки. Як у відносинах з Китаєм, так і в стосунках з Індією Москва намагається надати останнім статусу стратегічного партнерства, про що, зокрема, свідчить регулярна серія взаємних візитів перших осіб цих держав. Національні інтереси Росії та Індії пересікаються у точці бачення сучасного світу як багатопольярного [9, 132-138].

У 2002 р. в Куала Лампурі було проведено спільний форум Росія – АСЕАН, головною темою якого стало питання прискорення торгівельних операцій та інвестиційної діяльності. У подальшому подібні зустрічі стали нормою, на яких, зрештою, почали також підніматися питання безпеки, хоча традиційно основна увага їх учасників зосереджувалася виключно на економічній сфері. Що стосується таких країн, як В'єтнам, Монголія та Північна Корея, то тут варто зауважити, що РФ у найближчому майбутньому навряд чи досягне такого обсягу та щільності економічних відносин, які існували за часів СРСР [8, 74].

Таким чином, сучасна Росія все ще знаходиться у стадії пошуку оптимальної стратегії зовнішньополітичного та зовнішньоекономічного розвитку, котра б збалансувала інтереси особистості, суспільства й держави. Поки жодна із запропонованих геополітичних концепцій, будь то західно-ліберальна чи неоевразійська, досі не знайшли достатньої державної підтримки та практичної реалізації. Головним для Росії сьогодні залишається дотримання геополітичного балансу між Європою та Євразією, а також підтримка власного шляху розвитку з перспективою покладання на себе відповідальності за створення трансконтинентального євразійського мосту. До того ж Кремлю варто відмовитися сьогодні від проведення агресивної політики на пострадянському просторі з метою забезпечення у подальшому добросусідських стосунків та зміцнення економічної співпраці, що, зрештою, дасть можливість всім сторонам стати та спільний шлях гармонійного розвитку і соціального добробуту.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гайдуцкий В.* России нужна интеграция не с Украиной, а... с Китаем // Зеркало недели. – 2013. – № 37. – 11 октября.
2. *Гладкий Ю.Н.* «Геополитическая конструкция» и «геополитический потенциал» – основные понятия геополитики / Ю.Н. Гладкий, С.В. Писаренко // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2013. – № 154. – С. 129-137.
3. *Дугин А. Г.* Основы геополитики. – М., 1997. – 608 с.
4. *Жаде З. А.* Национальные интересы и безопасность России в контексте геополитики // Вестник Адыгейского университета. – 2005. – Вып. 2. – С. 57-61.
5. Концепция внешней политики Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ng.ru/world/2000-07-11/1_concept.html.

6. *Кортунов С. В.* Имперские амбиции и национальные интересы. Новые измерения внешней политики России. – М., 1998. – 252 с.
7. *Лавалье Ф.* Геополитические стратегии современной России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.proza.ru/2010/06/01/440>
8. *Лицарева Е.Ю.* Интеграция России в глобальную систему экономических связей // Вестник Томского государственного университета. – 2005. – № 288. – С. 62-75.
9. Новые тенденции в международных отношениях в Азии / Отв. ред. А.М. Хазанов. – М.: Институт востоковедения РАН, 2002. – 241 с.
10. Угода про партнерство та співпрацю з ЄС (1994 р.); Спільна стратегія ЄС по відношенню до Росії» (1999 р.); Стратегія розвитку відносин Російської Федерації і Європейського Союзу на середньострокову перспективу (2000-2010 рр.)» (1999 р.).
11. *Панарин А.С.* Реванш истории: российская стратегическая инициатива в XXI веке. – М., 1998. – 392 с.
12. *Петров В. И.* К вопросу о политико-экономической интеграции России // Общество: политика, экономика, право. – 2010. – № 2. – С. 11-13.
13. Современное геополитическое положение России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.coolreferat.com/>
14. *Сорокин К.Э.* Геополитика современности и геостратегия России. – М., 1996. – 168 с.
15. *Тарасбук Д.* Россия 2013. Мрачные итоги года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hvylya.org/analytics/geopolitics/rossiya-2013-mrachnyie-itogi-goda.html>.
16. Федеральная целевая программа «экономическое и социальное развитие Дальнего Востока и Забайкалья на период до 2013 года» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bestpravo.ru/federalnoje/bz-gosudarstvo/q3v.htm>.
17. *Фішер Й.* Незалежність України – основа безпеки в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/йюшка-фішер-незалежність-україни-основа-безпеки-в-європі/a-17347870?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml>.
18. *Хачатуров В. Р.* Россия и геополитическая стабильность мира // НГ-сценарии. – 1997. – 19 сентября.
19. *Шеремет О. Л.* Геополитическое положение России: современность и будущее // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2007. – Т. 10. – Вып. 31. – С. 152-156.

Кондратенко О. Ю. *Геополитический статус России как региональной державы.*

Рассмотрены теоретические и практические аспекты внешней политики РФ в контексте анализа трансформаций ее геополитического

статуса после распада СССР. Также представлено и проанализировано видение концепции евразийской геополитики разными авторами. Освещена геополитическая и геоэкономическая деятельность России в ее двух ключевых векторов: европейского и евразийского.

Ключевые слова: геополитика, геоэкономика, геополитическая стратегия, евразийская доктрина, Россия.

Kondratenko O. Y. The geopolitical status of Russia as a regional leader.

The theoretical and practical aspects of the Russian foreign policy in the context of geopolitical status transformation analysis after the USSR collapse are discussed in the article. In addition to this the understanding of the Eurasian geopolitics concept by different authors is presented and analyzed. The article deals with Russian geopolitical and geo-economic activities in the context of its two key vectors: European and Eurasian.

Keywords: geopolitics, geo-economics, geo-political strategy, Eurasian doctrine, Russia.

Холод І. Ю.

**ПЕРЕГОВОРИ ЩОДО ТРАНСТИХООКЕАНСЬКОГО
ПАРТНЕРСТВА:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Проаналізовано еволюцію інтеграційної моделі Транстихоокеанського партнерства та процес переговорів щодо її розширення за участі дванадцяти держав АТР. Автор розкриває перспективи і перешкоди переговорів та їхній потенційний вплив на створення загальнорегіональної зони вільної торгівлі в АТР.

Ключові слова: Азійсько-Тихоокеанський регіон, АТЕС, регіональна інтеграція, Азійсько-Тихоокеанська зона вільної торгівлі, Транстихоокеанське партнерство.

Однією з основних рис інтеграційних процесів у АТР та у Східній Азії на межі ХХ-ХХІ ст. стало підписання країнами регіону численних дво- та багатосторонніх угод про створення зон вільної торгівлі (ЗВТ). Згідно з даними Інституту Азійського банку розвитку, кількість підписаних країнами Східної Азії угод про вільну торгівлю збільшилась з трьох у 2002 р. (АФТА у 1992 р., ЗВТ Нова Зеландія – Сінгапур у 2000 р. та ЗВТ Японія – Сінгапур у 2002 р.) до сімдесяти шести, узгоджених ЗВТ до квітня 2013 р. [1]. Ще 113 проєктів ЗВТ наразі знаходяться на стадії переговорів або підписання. Ці угоди

укладались як безпосередньо між країнами Східної Азії, так і з зовнішньорегіональними партнерами АТР: Австралією, Новою Зеландією, США, Чилі та іншими.

Основними чинниками, що стимулювали швидке зростання ініціатив ЗВТ, у цей період, були: 1) наслідки Азійської фінансової кризи 1997-1998 рр. та розчарування країн регіону в широких інтеграційних моделях АСЕАН та АТЕС і, відповідно, послідовний перехід до вузких схем співробітництва; 2) прогрес економічної інтеграції у Європі та Північній Америці, що втілювався у підписанні двох угод із створення ЄС та НАФТА у 1992 р. та спричинив появу феномену т.зв. «оборонного регіоналізму» у Східній Азії, де дво- та багатосторонні ЗВТ стали механізмом закріплення на експортних ринках всередині та ззовні регіону з метою запобігання торгової дискримінації; 3) гальмування процесу Дохійського раунду переговорів ВТО і порушення термінів укладення цієї угоди у 2007 р. та 2011 р., а також відсутність прогресу у переговорах протягом 2012-2013 рр.; 4) загальна тенденція до поглиблення економічної інтеграції в Азії [2].

Логіка підписання таких угод про ЗВТ у регіоні Східної Азії будується за схемою «центр-сателіти» (англ. «hub-and-spokes»), згідно з якою центр підписує різноманітні двосторонні торговельні угоди з певною кількістю держав-«сателітів». Таким чином, держави регіону прагнуть сформувати таку ЗВТ, у якій вони були б у центрі, де і перетиналися б інтереси інших держав [3]. Це, в свою чергу, має максимально знизити витрати для своїх національних експортерів. Така схема є вигідною ще й тим, що всі підписані угоди не передбачають глибокої інтеграції, зупиняючись на рівні ЗВТ. Оскільки ЗВТ, на відміну від більш складних схем митного союзу та спільного ринку, можуть перетинатись, то країни мають змогу брати участь у декількох об'єднаннях. Лідером серед країн регіону за кількістю підписаних угод про вільну торгівлю є Сінгапур, який до 2013 р. уклав 38 таких угод. Наступними країнами Східної Азії за показником підписаних ЗВТ є Республіка Корея з 32 ЗВТ, Таїланд – 29, Малайзія – 27, Японія – 26 та Індонезія – 22 (станом на кінець 2013 р.) [4].

Незважаючи на поодинокі позитивні оцінки процесу збільшення угод ЗВТ як частини загального руху до вільної торгівлі і встановлення у майбутньому Азійсько-Тихоокеанської ЗВТ, більшість дослідників акцентують на потенційних негативних наслідках такої динаміки росту кількості угод про вільну торгівлю. Поширення угод про ЗВТ призвело до т. зв. «ефекту спагеті». Цей термін було введено у 2006 р. відомим американським економістом і професором

Женевського інституту (Швейцарія) Р. Болдвіном на позначення великої кількості угод про ЗВТ та їхніх правил, що перетинаються і стають перешкодою для ведення міжнародного бізнесу [5]. Така ситуація спричинюється відмінністю правил різних угод та самим характером тієї чи іншої ЗВТ. Угоди можуть відрізнятися за своїми широтою та глибиною: деякі одразу відмінюють тарифи на 90% товарів взаємної торгівлі, а інші можуть містити численні виключення для «чутливих» товарів. Певні угоди, метою яких є мінімальна лібералізація, обмежуються тільки торговими питаннями. Інші ж можуть бути набагато ширшими і включати такі додаткові положення як торгівля послугами, права інтелектуальної власності, правила охорони здоров'я тощо. Вагомою перешкодою у налагодженні міжнародної бізнес-активності постають і неоднакові «правила походження» товарів у різних угодах про ЗВТ, що регулюють списки товарів, на які відмінюються митні тарифи. Ефект такої «павутини» із ЗВТ у поєднанні з різними правилами цих угод спричинив суцільну та складну плутанину конфлікуючих між собою положень регулювання торгівлі. Це, в свою чергу, може призвести до зростання витрат на ведення бізнесу, які потрібні, щоб керувати власними ланцюгами поставок, та до збитків з огляду на митні процедури, що встановлюють уряди різних країн.

У відповідь на ці проблеми уряди країн Східної Азії й АТР почали шукати можливість розширення вже чинних регіональних угод на багатосторонній основі за рахунок приєднання нових членів або ж створення нової загальнорегіональної торгової угоди. Як зазначив у 2008 р. экс-міністр торгівлі Австралії С. Крін, «постала необхідність пов'язати разом двосторонні торговельні угоди та гармонізувати правила міжнародних ЗВТ відповідно до багатосторонньої торгової системи», тобто створити модель «широкого регіоналізму» [6].

Втіленням такої ідеї гармонізації існуючих ЗВТ в АТР та узгодження плутанини між «правилами походження» стали переговори щодо Транстихоокеанського партнерства (ТТП), які розпочались у березні 2010 р. між вісьмома країнами АТР (Бруней, Чилі, Нова Зеландія, Сінгапур, США, Австралія, Перу та В'єтнам). Проголошеною метою переговорів з ТТП стало створення всеохоплюючої угоди з високими стандартами та великою кількістю учасників. Потенційно ТТП має розв'язати клубок з різних ЗВТ та стати основою для досягнення довготермінової мети форуму АТЕС із створення Азійсько-Тихоокеанської зони вільної торгівлі, яка була закладена ще у Богорських цілях 1994 р. На думку дослідників Австралійського національного університету (м. Канберра, Австралія)

Дж. Равенхілла та Е. Каплінг, майбутня угода ТТП є інноваційним підходом в АТР з раціоналізації «ефекту спагетті» з численних ЗВТ у більш чітку систему, що має бути заснована на єдиних правилах торгових відносин [7].

Процеси навколо переговорів з Транстихоокеанського партнерства, що є втіленням стратегії «широкого регіоналізму» країн АТР, є достатньо глибоко дослідженими науковцями, які безпосередньо походять з країн-учасниць переговорів щодо ТТП, передусім із США, Австралії, Сінгапуру, Малайзії, Тайваню та Японії. Серед основних досліджень варто зазначити праці таких вчених як Д. Елмс [8, 9], Е. Каплінг [7], Дж. Равенхілл [7, 10], К. Барфілд [11, 12], І. Фергюсоном [13, 14, 15], Д. Камруа [16], Г. Гао [17], Ф. Бергштен [18, 19], Т. Таї-Т. Ліу [20], П. Петрі й М. Пламмер [21, 22] та Г. Хуфбауер і Ю. Муір [23]. Серед російських досліджень, присвячених цій темі, варто згадати праці професора кафедри міжнародних економічних відносин інституту МГІМО Г.М. Костюніної [24, 25, 26]. В українських політологічних дослідженнях, незважаючи на значний інтерес до динамічних процесів в АТР, фактично відсутній ґрунтовний аналіз процесу переговорів з угоди ТТП, що можна пояснити новітністю теми. Серед поодиноких праць, де висвітлюється процес розвитку ТТП, варто вказати дослідження українського науковця Н.Д. Городньої [27, 28].

Відтак метою дослідження є критичний аналіз процесу переговорів щодо інтеграційної моделі Транстихоокеанського партнерства та їхнього потенційного впливу на становлення Азійсько-Тихоокеанської зони вільної торгівлі. Загальну мету дослідження ми конкретизуємо у таких специфічних дослідницьких завданнях: 1) розкрити причини створення Транстихоокеанського стратегічного економічного партнерства країнами «тихоокеанської четвірки» (Сінгапур, Бруней, Нова Зеландія і Чилі) та дослідити основні риси цієї угоди про ЗВТ у період 2005-2009 рр.; 2) проаналізувати процес переговорів щодо розширення ТТП починаючи з 2010 р. та окреслити основні перешкоди і перспективи щодо досягнення угоди; 3) визначити потенційну роль моделі ТТП у реалізації проекту Азійсько-Тихоокеанської зони вільної торгівлі.

Ідею створення багатосторонніх торговельних домовленостей, що в подальшому лягла в основу принципів ТТП, було висунуто у другій половині 1990-х рр. у кулуарах зустрічей міністрів та лідерів країн АТЕС. У 1998 р. на декількох зустрічах форуму АТЕС США, Австралія, Нова Зеландія, Сінгапур і Чилі висловили інтерес щодо створення преференційної торгової угоди та розпочали неформальні

дискусії країн «тихоокеанської п'ятірки» (англ. Pacific-5, P-5; укр. Т-5) [20]. Започаткування таких дискусій було продиктовано більш прагматичним підходом цих країн, що хотіли вести переговори з тими державами, які дійсно бажали подальшої торгової лібералізації в АТР. Ця стратегія сприймалась як більш перспективна, аніж участь у безкінечних переговорах у рамках АТЕС, деякі члени якого (КНР та більшість країн АСЕАН, що розвиваються) не хотіли подальшого відкриття своїх економік. З різних причин Австралія та США не долучились до офіційних переговорів. Тому інші члени Т-5 домовились самостійно продовжувати переговорний процес.

У 2002 р. під час саміту лідерів АТЕС у Лос-Кабосі (Мексика) прем'єр-міністри Нової Зеландії Хелен Кларк та Сінгапуру Го Чок Тонг, а також президент Чилі Рікардо Лагос оголосили про початок переговорів стосовно Близького економічного партнерства між країнами «тихоокеанської трійки» (англ. Pacific Three Closer Economic Partnership, P3-СЕР; укр. Т3-БЕП) [29]. Протягом 2003–2005 рр. країни «тихоокеанської трійки» провели чотири раунди переговорів щодо угоди Т3-БЕП. На п'ятому раунді у квітні 2005 р. до переговорів приєднався Бруней з метою стати однією з країн-засновниць угоди. Уряд султанату Бруней мав намір використати цю угоду аби запустити процес модернізації у власній економіці (наприклад, запровадження законів про захист прав інтелектуальної власності не було раніше пріоритетом цієї країни). Після розширення за рахунок Брунею переговори цього торговельного блоку отримали назву «Тихоокеанська четвірка» (англ. Pacific-4, P4; укр. Т-4). У своїх переговорах члени Т-4 переслідували три основні цілі: 1) створення всеохоплюючої угоди з високими стандартами, що сприятиме лібералізації та кооперації в АТР та підтримає торгівлю лібералізацію у рамках ВТО; 2) укладення сприятливої для бізнесу торгової угоди, яка активізує розвиток комерції та розширення зв'язків між країнами-членами; 3) відображення загальної політики та соціальних цілей країн-учасниць.

3 червня 2005 р. країни Т-4 підписали кінцевий варіант угоди, що отримав назву Транстихоокеанського стратегічного економічного партнерства (англ. Trans-Pacific Strategic Economic Partnership Agreement, TPSEP; укр. ТСЕП). Про вдале закінчення переговорів було офіційно оголошено на зустрічі міністрів торгівлі АТЕС у липні 2005 р. Угода ТСЕП вступила в дію у 2006 р. (25 травня 2006 р. для Нової Зеландії і Сінгапуру, 12 липня 2006 р. для Брунею та 8 листопада 2006 р. для Чилі) та стала першою торговою угодою, що об'єднала три різні географічні регіони: Південно-Східну Азію

(Сінгапур та Бруней), Океанію (Нова Зеландія) та Південну Америку (Чилі). Країни угоди представляли 0,5% населення світу, менше 1% світового ВВП та менше 3% світового експорту й імпорту товарів. Середній ВВП на душу населення у цих країнах є достатньо високим, однак станом на 2013 р. варіюється від 16 043 дол. США у Чилі до 52 918 дол. США у Сінгапурі [30].

Підписана угода ТСЕП якісно вирізнялась з-поміж інших угод про ЗВТ в АТР за двома ознаками: широким характером у покритті зон торгівлі та відкритістю угоди до вступу нових членів. За визначенням професора Технічного інституту Наньянгу (Сінгапур) Д. Елме, угода країн «тихоокеанської четвірки» вже мала більшість рис всеохоплюючої ЗВТ з високими стандартами [9]. У ст. 1 угоди ТСЕП вказано, що «угода покриває торговельну, економічну, фінансову, наукову та технологічну галузі співробітництва. Вона може бути розширена і на інші сфери за згодою сторін з метою посилення її переваг» [31]. Відповідно, угода мала комплексний характер та включала: 1) лібералізацію тарифів у взаємній торгівлі – скорочення митних тарифів на 90% товарів взаємної торгівлі до 1 січня 2006 р. та ліквідацію всіх торгових тарифів на 10% «чутливих» товарів до 2015 р.; 2) встановлення спільних «правил походження» товарів; 3) стандартизація санітарних та фітосанітарних заходів; 4) впровадження загальної політики у сфері захисту прав інтелектуальної власності; 5) спільна політика державних закупівель товарів і послуг, в основу якої були покладені принципи ВТО – недискримінація, національний режим та прозорість; 6) уніфікація технічних бар'єрів торгівлі; 7) спільна конкурентна політика; 8) створення механізму вирішення суперечок між членами угоди [31].

У сфері торгівлі послугами угода ТСЕП передбачала повну лібералізацію більшості секторів послуг, вирішувала питання щодо доступу на ринки постачальників послуг та надання їм національного режиму та режиму найбільшого сприяння [31]. Дві додаткові статті з фінансових послуг та інвестицій, які не були включені в основний текст угоди, мали бути узгоджені протягом двох років після вступу ТСЕП у дію – до 2008–2009 рр. Також країнами Т-4 було підписано Угоду з екологічного співробітництва та Меморандум взаєморозуміння з трудового співробітництва, які передбачали виконання членами угоди міжнародних екологічних зобов'язань та гармонізацію норм у трудовій сфері. Таким чином, з огляду на всеосяжний характер угоди ТСЕП, дослідник Американського інституту підприємництва К. Барфілд (м. Вашингтон, США) оцінив її

як ту, що своїми основними рисами нагадує ЗВТ, які створюють розвинені країни, зокрема США [12].

Не зважаючи на широкий характер створеної ЗВТ між країнами Т-4 та включення до неї сфер, що характеризують ЗВТ з високими стандартами, реальний економічний результат від угоди ТСЕП був незначним. Це було спричинено низьким рівнем взаємної торгівлі між державами «тихоокеанської четвірки», які не були одна для одної важливими торговельними партнерами. Коли угода вступила в дію у 2006 р., загальний імпорт та експорт між партнерами ТСЕП становив [9].

Т а б л и ц я 1***Взаємна торгівля між країнами «тихоокеанської четвірки»***

	Імпорт країн Т-4	з	Експорт країн Т-4	до	% від загального імпорту	% від загального експорту
Бруней	\$ 299 млн.		\$ 417 млн.		17.9 %	5.5 %
Чилі	\$ 71 млн.		\$ 77 млн.		0.2 %	0.1 %
Нова Зеландія	\$ 1.5 млрд.		\$ 452 млн.		5.7 %	2 %
Сінгапур	\$ 731 млн.		\$ 2 млрд.		0.3 %	0.7 %

Більш того, вже до укладення угоди ТСЕП країни-учасниці мали відносно відкритий характер своїх економік. Зокрема, між Новою Зеландією та Сінгапуром вже з 2001 р. існувала ЗВТ, а торгівля між Брунеєм та Сінгапуром покривалась підписаною у 1992 р. у рамках АСЕАН угодою АФТА. Загалом, завдяки лібералізації взаємна торгівля країн угоди ТСЕП збільшилась з 0,1% у 2006 р. до 0,8% у 2008 р., що вказувало на низький торговельний потенціал між країнами Т-4 [26].

Однак більшу вагу мав той фактор, що угода ТСЕП була свідомо розроблена та підписана країнами «тихоокеанської четвірки» як амбіційна модель високих стандартів, що, на відміну від більшості діючих ЗВТ в АТР, мала відкритий характер та можливість третіх країн долучитись до неї у майбутньому. Стратегічна мета переговорів країн Т-4 полягала у створенні такої моделі, яка б могла привернути увагу інших країн АТР, зокрема з форуму АТЕС. Символічний характер цієї угоди полягав у тому, щоб показати іншим країнам АТЕС, що можна почати з малої угоди та поступово додавати до неї нових членів з огляду на пункт про приєднання (англ. accession clause), який був необхідною частиною угоди з самого початку переговорів.

Така стратегія країн «тихоокеанської четвірки» корелювала з основними програмними цілями АТЕС, який ще з моменту свого створення у 1989 р. позиціонував себе у якості основної багатосторонньої моделі з розвитку економічного співробітництва в АТР. Вже у листопаді 1994 р. на саміті АТЕС у м. Богор (Індонезія) лідерами економік форуму було схвалено Богорську декларацію, яка передбачала досягнення вільної та відкритої торгівлі в АТР до 2020 р. (для економічно розвинутих країн до 2010 р., «нових індустріальних країн» – до 2015 р. та для країн, що розвиваються, – до 2020 р.) [27, 6]. Однак наслідки Азійської кризи 1997–1998 рр. і провал ініціативи «Ранньої добровільної секторальної лібералізації» у 1998 р. фактично зупинили процес створення ЗВТ в АТР під егідою АТЕС. Натомість у рамках форуму почали заохочуватись «пошукові» ініціативи членів АТЕС, що потенційно могли б призвести до появи угод без повного консенсусу всіх 21 сторін. Одна з таких ініціатив і втілилась в Транстихоокеанське стратегічне економічне партнерство. До того ж саме в період переговорів та підписання угоди ТСЕП у 2004–2005 рр. АТЕС активізував свою роботу щодо створення концепції загальнорегіональної ЗВТ, яка мала реабілітувати процес досягнення «Богорських цілей».

У 2004 р. Ділова консультативна рада АТЕС запропонувала програму дій зі створення Азійсько-Тихоокеанської зони вільної торгівлі (англ. Free Trade Area for Asia-Pacific, ФТААП; укр. ФТААП) з метою відродити економічну складову роботи АТЕС. Стимули до розробки концепції ФТААП були подібні до мотивів переговорів країн «тихоокеанської четвірки», а саме: 1) відсутність прогресу переговорів у рамках Дохійського раунду ВТО; 2) необхідність розплутати «ефект спагеті» з ЗВТ та подолати негативні наслідки цього феномену; 3) потреба у створенні всеохоплюючої угоди у розумінні покриття торгівлі товарами і послугами та включення до неї положень «ВТО плюс» у таких сферах як інтелектуальна власність, трудові та екологічні стандарти. На Ханойському саміті АТЕС у 2006 р. (В'єтнам) за ініціативи США та при підтримці Японії, Австралії, Канади і Мексики ідею ФТААП було офіційно затверджено [12]. Починаючи з 2007 р. ця концепція постійно фігурувала в деклараціях АТЕС. Наприкінці 2006 р. адміністрація Президента США Дж. Буша створила робочу групу з оцінки перспектив ФТААП.

Хоча концепція ФТААП була достатньо швидко схвалена лідерами АТЕС, було зрозуміло, що досягнення такої ЗВТ, яка б покривала всі економіки АТР, – це достатньо довготривалий процес. На перешкоді ставали традиційні для АТР проблеми, такі як розрив у рівні

економічного та соціального розвитку регіональних держав, відсутність політичної волі та настрої спрямовані проти подальшого розвитку ЗВТ, що панують у внутрішній політиці деяких членів форуму АТЕС. Проте поміж членів АТЕС вже існувала угода, що більшістю своїх рис нагадувала проект бажаної ФТААП і могла стати інструментом її досягнення. Цією угодою була ТСЕП країн «тихоокеанської четвірки», і переговори щодо приєднання до неї у 2008 р. розпочали США.

До 2008 р. угода ТСЕП не набула популярності серед країн АТР і особливо поміж членів АТЕС, на що розраховували країни Т-4 при її підписанні. Певно, вона і залишалась би однією з багатьох угод між економіками малих країн, якщо б на неї не звернули увагу США. Вирішальну роль у цьому відіграли сильні сторони цієї угоди – всеохопний характер та можливість приєднання до неї, – що вирізняло її серед інших більш вузьких та закритих ЗВТ угод в АТР. У своїй політиці щодо ЗВТ США ведуть переговори та підписують тільки комплексні торговельні угоди з огляду на положення ВТО щодо «Угод з тарифів і торгівлі», у яких прописано, що ЗВТ повинна покривати «повністю всю торгівлю» між країнами-членами угоди [14]. Відповідно, всеосяжний характер ТСЕП став стимулом для долучення до неї США.

Вже у січні 2008 р. США висловили своє бажання приєднатись до переговорів з країнами Т-4, зокрема в питаннях про лібералізацію торгівлі фінансовими послугами. У вересні 2008 р. торговий представник США С. Шваб анонсувала початок переговорів США з країнами «тихоокеанської четвірки» щодо приєднання до угоди ТСЕП. Рішення про входження США до цих переговорів було однією з останніх ініціатив адміністрації Дж. Буша у сфері міжнародної торгівлі. Серед причин, що підштовхнули виконавчий офіс Президента США долучитись до нових переговорів щодо ЗВТ за чотири місяці до кінця строку повноважень Дж. Буша були: 1) пошук альтернативних торговельних угод, з огляду на відсутність прогресу в переговорах на міністерській зустрічі ВТО у липні 2008 р. (м. Женева, Швейцарія); 2) початок у вересні 2008 р. світової фінансової кризи та банкрутство американського інвестиційного банку «Леман Бразерс Холдінг» (англ. Lehman Brothers Holding) 15 вересня 2008 р., який був одним з провідних фінансових конгломератів у світі; 3) пошук США нових регіонів збуту власної продукції. У більш загальному плані це було стратегічним кроком США, щоб не допустити виникнення «лінії розділу по середині АТР», де на одній стороні залишаться США, а на іншій – країни Азії. Така стратегія була пов'язана з активним

розвитком схем східно-азійського регіоналізму, що були втілені в інтеграційних моделях «АСЕАН+1», «АСЕАН+3» та Східноазійського саміту (у 2008 р. він ще не включав США). До того ж, такі дії американського уряду можна оцінювати як використання торгово-політичних інструментів у боротьбі за регіональне лідерство, зокрема, щоб обмежити регіональну роль КНР у Східній Азії.

Ініціатива США отримала підтримку серед країн Т-4, які вбачали в ній перспективи розширення своїх торгових можливостей з найбільшою економікою світу, а для Нової Зеландії та Брунею – можливість підписання з США угоди про вільну торгівлю (з іншими партнерами Т-4, Чилі та Сінгапуром, США вже мали з 2007 р. такі двосторонні угоди). Більше того, офіційна заява Вашингтону щодо вступу до переговорів з країнами Т-4 стала каталізатором популярності цієї угоди. У листопаді 2008 р. свій намір приєднатися до переговорів анонсували Австралія, Перу та В'єтнам (спочатку у якості спостерігача, а з листопада 2010 р. як повноправний учасник переговорів). З цього часу угода ТСЕП стала більш відомою як Транстихоокеанське партнерство (ТТП; англ. Trans-Pacific Partnership, TPP).

Перший етап переговорів після заяви С. Шваб мав відбутись у кінці березня 2009 р. Однак на прохання США, де з січня 2009 р. нова адміністрація Б. Обама тільки-но визначалась зі своєю торговельною політикою, переговори були перенесені. Як зазначає дослідник К. Барфілд, протягом першого року діяльності адміністрація Б. Обама не мала чітко визначеної торговельної політики. Це було спричинено наслідками глобальної фінансової кризи та глибокими розбіжностями всередині Демократичної партії США стосовно торгівлі і питань глобалізації [11]. Тому з великою вірогідністю можна стверджувати, що офіс Б. Обама самостійно не ініціював би нові торгові переговори. Переговори про ТТП у «порядок денний» нової адміністрації поставила діяльність команди попереднього Президента Дж. Буша, зокрема торгового представника С. Шваб. Офіс Б. Обама мав вирішити: чи прийняти рішення про участь у переговорах або ж відхилити його.

Після майже одинадцяти місяців затримки наприкінці 17-го саміту лідерів АТЕС було оголошено рішення США. 14 листопада 2009 р. у Токіо (Японія) Б. Обама заявив, що США вступають в переговори щодо ТТП. Це було зроблено на підтримку його заяв про «повернення США в Азію». У своїй промові стосовно Транстихоокеанського партнерства Б. Обама зазначив, що: «США будуть співпрацювати з країнами ТТП з

метою формування регіональної угоди, яка матиме відкритий характер та високі стандарти торговельної угоди XXI століття» [32].

Фактично, переговори з розширення ТТП почались у березні 2010 р. за участю восьми країн АТР: Бруней, Чилі, Нова Зеландія, Сінгапур, США, Австралія, Перу та В'єтнам. На першій зустрічі в Мельбурні (Австралія) учасники переговорів створили дев'ять робочих груп для узгодження сфер майбутньої ЗВТ, а саме: 1) індустріальні товари; 2) агропромисловість; 3) санітарні та фітосанітарні стандарти; 4) телекомунікації; 5) фінансові послуги; 6) правила походження товарів; 7) державні закупівлі; 8) стандарти навколишнього середовища; 9) розбудова торговельного потенціалу. До третьої сесії, яка відбулась у жовтні 2010 р. у Брунеї, до списку переговорів були додані ще чотири секції: 1) текстиль; 2) технічні бар'єри торгівлі; 3) інвестиції; 4) інтелектуальна власність. Також учасники переговорів з ТТП важливу увагу приділяють наскрізним питанням у пріоритетних сферах, як то менеджмент мереж постачання, конкурентоспроможність, прозорість, розвиток малого та середнього бізнесу [11]. Більшість цих пунктів, які були ініційовані США та підтримані Австралією і Новою Зеландією, зумовили репутацію ТТП як «нової моделі ЗВТ XXI століття». Це, в свою чергу, спровокувало ще більший інтерес до Транстихоокеанського партнерства з-поміж інших економік форуму АТЕС. У період з 2010 р. до 2013 р. до переговорів приєдналися Малайзія, Мексика, Канада та Японія. Таким чином, до кінця 2013 р. у переговорах брали участь дванадцять країн АТР. Також наприкінці 2013 р. про свій інтерес до переговорів з ТТП заявили Тайвань та Республіка Корея.

З огляду на потенціал ТТП як угоди про вільну торгівлю із «золотими стандартами», її почали розглядати у якості інструменту досягнення Азійсько-Тихоокеанської ЗВТ. Дослідники Корейського інституту (м. Сеул, Республіка Корея) І. Парк та С. Кім зазначають, що у разі підписання ТТП країнами-учасницями переговорів, ця угода вже буде включати більшість рис, які необхідні для створення ФТААП, зокрема зобов'язання із списків ВТО та «ВТО плюс» [33]. Така позиція щодо Транстихоокеанського партнерства була підтверджена і на саміті лідерів АТЕС у 2010 р. у м. Йокогама (Японія), де ТТП разом з проектами Східноазійської угоди про ЗВТ (англ. East Asia FTA, EAFTA) та Всеосяжного економічного партнерства у Східній Азії (англ. Comprehensive Economic Partnership for East Asia, СЕРЕА), ідеї стосовно яких виникли в рамках «АСЕАН+3» та Східноазійського саміту, було офіційно визнано як можливий шлях до побудови ФТААП. Цієї думки дотримуються і лідери країн, що входять до

переговорів з ТТП, – особливий наголос на цьому у своїх промовах робили Президент США Б. Обама та тогочасний Держсекретар США Х. Клінтон [34].

За оцінками вчених Інституту світової економіки Петерсона (м. Вашингтон, США) П. Петрі і М. Пламмера, потенційні прибутки від створення ТТП для країн-учасниць складуть 225 млрд. дол. США щороку, включно з 78 млрд. дол. США для США [22]. На перших стадіях діяльності ТТП основні бонуси від угоди отримують т.зв. «малі» партнери (В'єтнам, Малайзія, Бруней та Перу), що буде зумовлено їх преференційним доступом до великих ринків США та Японії. Натомість передбачається, що для провідних економік АТР, таких як США та Японія, Транстихоокеанське партнерство не спричинить негайного збільшення прибутків, однак надасть їм важелі впливу на торговельну систему АТР. Зокрема це слугуватиме укріпленню ролі США у Східній Азії та встановленню альтернативного інтеграційного проекту на противагу процесу суто азіяського регіоналізму.

Попри те що основна мета ТТП полягає у подальшій лібералізації торгівлі між країнами АТР, варто зазначити, що більшість партнерів з переговорів вже поєднані один з одним через мережу різних угод про вільну торгівлю. З шістдесяти шести можливих двосторонніх угод ЗВТ, які можуть виникнути у разі підписання ТТП, тільки двадцять шість досі не покриті угодою про створення зони вільної торгівлі. Сорок інших, наразі чинних ЗВТ, вже надають учасникам переговорів з ТТП преференційний доступ на ринки один одного.

Позитивним ефектом підписання Транстихоокеанського партнерства стане встановлення ЗВТ між такими великими економіками АТР, як США, Японія, Австралія, Канада та Нова Зеландія. Решту ж потенційних угод про ЗВТ можна розділити на дві групи: 1) угоди між малими країнами (Бруней, В'єтнам, Перу, Чилі) з відносно невеликим об'ємом взаємної торгівлі; 2) угоди між економічно розвиненими країнами (США, Японія, Австралія) та державами з набагато нижчим рівнем економічного розвитку (В'єтнам, Перу, Чилі), у яких складно прослідкувати інтереси бізнесу або ж реальні вигоди від створення вказаних торгових партнерств. Отож, якщо члени переговорів з ТТП дійсно хочуть отримати додаткові вигоди у сфері торгівлі, то це вимагає від них відкриття ринків у тих сферах, де існуючі преференційні угоди поки що не діють. Д. Елмс виділяє три сфери, у яких ТТП зможе зробити внесок у лібералізацію торгівлі товарами, а саме: 1) відкриття ринків у тих сферах промислових та неаграрних товарів, де поки що не діє лібералізація;

2) відкриття ринків у сфері агропромисловості; 3) розплутання «ефекту спагеті» із ЗВТ й використання простого та низького порогу у правилах походження товарів серед країн ТТП [8].

Усі ці питання є пріоритетними у переговорах з Транстихоокеанського партнерства. Однак вони є і найбільш проблематичними з огляду досягнення консенсусу між дванадцятьма країнами-учасницями, що призводить до суттєвого уповільнення переговорного процесу. У 2010 р. Президент США Б. Обама встановив достатньо амбіційну мету – завершити переговори з ТТП до листопада 2011 р. під час саміту АТЕС у м. Гонолулу (США). Однак ця мета не була досягнута, і кінцеве узгодження договору було перенесено на кінець 2012 р. Утім, переговори не закінчились і у 2012 р. та продовжились у 2013 р. Незважаючи на активні зусилля представників США завершити узгодження ТТП на двадцять першому раунді переговорів, який відбувся 7-10 грудня 2013 р. у Сінгапурі, сторони так і не підписали угоду щодо ТТП до кінця 2013 р. Основна причина такої затримки – численні розбіжності між учасниками переговорів починаючи з найважливіших пунктів як то структура майбутнього партнерства, лібералізація торгівлі товарами (особливо у галузі агропромисловості) й правила походження, до більш специфічних сфер, зокрема політики державних закупівель, захисту прав інтелектуальної власності та вирішення суперечок між державою й інвестором.

Однією з перших проблем, яка виникла під час переговорів, була структура майбутнього Транстихоокеанського партнерства. З огляду на велику кількість вже діючих угод про вільну торгівлю між партнерами переговорів постало питання: чи ТТП націлено на встановлення спільних для всіх правил доступу на ринки, чи вже існуючі двосторонні схеми ЗВТ залишаться у силі, а до них додадуться декілька загальних планів у результаті переговорів ТТП? Тобто чи стане ТТП справжньою регіональною торговельною угодою з єдиним списком тарифів для всіх учасників, або ж країни-партнери матимуть різні списки тарифів для різних учасників. Представники США заявили, що вони мають намір використовувати вже існуючі двосторонні угоди США в якості їх зобов'язань у сфері торгівлі ТТП. Згідно з цією стратегією США мають досягти згоди щодо доступу на ринки з тими країнами зі списку Транстихоокеанського партнерства, з якими вони не мають угод про вільну торгівлю, а це: Японія, Нова Зеландія, Бруней, В'єтнам та Малайзія. Така позиція влаштовує американську сторону з двох причин: 1) чинні двосторонні угоди про ЗВТ США, як правило, мають певні виключення, передбачають

поетапне зменшення тарифів та специфічні правила походження товарів, які США не хочуть відмінити через створення спільного списку лібералізації ТТП; 2) угоди США включають зобов'язання із списку «ВТО плюс» (права інтелектуальної власності, захист трудових прав), які США хочуть зберегти у переговорах з ТТП [11].

Така пропозиція США не знайшла підтримки серед інших учасників переговорів. Представники Австралії, Брунею та Нової Зеландії наполягають на створенні багатосторонньої регіональної угоди зі спільним для всіх членів планом доступу на ринки, що має витіснити вже існуючі ЗВТ. Основний аргумент цих країн відображає «програмну» мету ТТП: ця схема знизить або ж взагалі усуне негативні наслідки «ефекту спагеті» з різних конфліктуючих між собою положень угод про ЗВТ.

Питання щодо структури майбутнього Транстихоокеанського партнерства було вирішено на третьому раунді переговорів у жовтні 2010 р. (Бруней) з перевагою для США. Сторони домовились, що існуючі двосторонні ЗВТ між членами переговорів ТТП залишаються в силі, як це було у випадку з Сінгапуром, що на момент підписання угоди ТСЕП мав вже дві діючі угоди про вільну торгівлю з Брунеєм (через АФТА) та Новою Зеландією [7]. Деякі уряди аргументували це рішення тим, що існуючі ЗВТ та потенційна угода ТТП нададуть компаніям можливість обирати ту угоду, яка надасть більше вигод для них у кожному конкретному випадку. Однак це достатньо суперечливе рішення, оскільки воно не сприяє спрощенню торговельного простору для регіональних компаній у рамках ТТП. У такому випадку модель партнерства не зможе раціоналізувати численні ЗВТ, що перетинаються. Навпаки, дозволивши країнам-членам використовувати двосторонні угоди про ЗВТ, ТТП може сама стати частиною «ефекту спагеті».

Протягом наступних раундів переговорів питання структури ТТП так і не було переглянуте, а два напрямки цього процесу посилили протистояння. На восьмому раунді переговорів щодо ТТП у вересні 2011 р. (м. Чикаго, США) представники США зробили двосторонні пропозиції Малайзії, В'єтнаму, Брунею та Новій Зеландії. Натомість Австралія і Сінгапур, що займають позицію багатостороннього підходу, відправили свої пропозиції всім країнам одночасно. Як зазначає К. Барфілд, така ситуація потребує вирішення, а консенсус 2010 р. має бути однозначно переглянуто перед остаточним укладенням договору. У іншому разі ТТП може стати однією з багатьох угод, що перекривається низкою інших домовленостей про ЗВТ, а конкурентоспроможність цієї моделі сильно впаде [11].

Іншим ключовим моментом у переговорах з Транстихоокеанського партнерства є рівень лібералізації торгівлі між країнами-учасниками угоди. Незважаючи на початкові заяви щодо повного доступу на ринки без будь-яких передумов у рамках ТТП, вже на початку другого року переговорів проект лібералізації серед партнерів пішов у іншому напрямку. У 2011 р. США представили пропозицію щодо доступу на ринки на двосторонній основі, де всі товари були розподілені на чотири корзини: 1) товари, що підлягають негайній лібералізації тарифів до рівня нуля; 2) товари, тарифи на які зберігаються протягом п'яти років; 3) товари, тарифи на які будуть знижені через десять років; 4) товари з «чутливих» сфер промисловості, що зберігають статус «невизначеності» без чітких термінів зниження тарифів [8]. Певною мірою така ідея США є виправданою, оскільки очікувати, що члени ТТП з країн, що розвиваються, зможуть знизити всі тарифи до нуля на всі товари у ті ж строки, що й економічно розвинені країни, є достатньо нереалістично. Тому постає необхідність поступового зменшення тарифів з періодом відкладення від 10 до 15 років для «чутливих» видів товарів.

Однак треба зважати на мотиви США, які не хочуть відкривати власний ринок для певних товарів з країн-партнерів ТТП. Найбільш проблематичним питанням є агропромислова галузь. Основні агропромислові групи США, особливо з таких «чутливих» секторів як цукор, молочна (масло, сир і молоко) та м'ясна (яловичина і свинина) продукція, наполягають на збереженні існуючих положень щодо доступу на ринки у вже діючих ЗВТ. Наприклад, у двосторонній угоді про вільну торгівлю між США та Австралією процес лібералізації цукрових та молочних продуктів було відкладено на 18 років. Стосовно ж підписання нових угод про ЗВТ, зокрема з Новою Зеландією, представники Федерації молочної продукції та яловичини США взагалі вимагають виключення цих видів товарів із списків потенційних угод. У березні 2010 р. група з 30 сенаторів США написала листа до Торгового представника США Р. Кірка, у якому застерегла від додаткового доступу на американський ринок молочної продукції з Нової Зеландії. На їхню думку, це призведе до збитків для фермерів США у розмірі 20 млрд. дол. США протягом 10 років [35]. До того ж, фермери США стверджують, що торгівля молочними продуктами у Новій Зеландії знаходиться в руках однієї компанії «Фонтерра» (англ. Fonterra), яка контролює понад 90% ринку та лобіює високі митні бар'єри, що перешкоджають входу на ринок цієї країни.

З огляду на активний внутрішній спротив, представники США у питаннях доступу на ринки у переговорах ТТП основний акцент

роблять на технічних бар'єрах торгівлі та санітарних і фітосанітарних нормах, а не на лібералізації тарифів і квот. З іншого боку, США хочуть за допомогою ТТП активізувати експорт своїх агропромислових продуктів до країн Південно-Східної Азії – свинини до В'єтнаму та халяльної продукції (виготовленої згідно з мусульманськими правилами) до Малайзії і Брунею. Така стратегія свідчить про політику подвійних стандартів, яку проводять США у переговорах з ТТП.

Решта партнерів з переговорів, зокрема Нова Зеландія, наполягають на повній лібералізації торгівлі. Однак ситуація у переговорах стосовно агропромислових продуктів ускладнилась з приєднанням до них Японії та Канади, тому що ці країни обстоюють позиції протекціонізму та підтримки власних мереж постачання товарів. Саме питання сільськогосподарської продукції стало причиною того, що третя найбільша економіка АТР (після США та КНР) Японія протягом двох років вела попередній діалог щодо вступу до переговорів з ТТП. У Японії до сьогодні зберігаються високі тарифи на імпорт рису, яловичини та свинини, а також державні субсидії для фермерів. Участь у ТТП потенційно має підштовхнути Японію до відкриття ринків у цій галузі. Це може призвести до скорочення внутрішнього виробництва, оскільки дорога продукція національних виробників буде витіснена дешевим імпортом з В'єтнаму, Малайзії і США. Втім, перед вступом Японії до переговорів з ТТП у березні 2013 р. прем'єр-міністр С. Абе домовився з Президентом США Б. Обамою, що «відміна всіх існуючих тарифів не є обов'язковою умовою до приєднання до ТТП» [36]. Це рішення дає простір для маневру не тільки для Японії, але й для інших країн-учасниць переговорів, що можуть домагатись виключення «чутливих» продуктів із списку взаємної лібералізації взагалі.

Проте така стратегія ставить під сумнів всеосяжний характер Транстихоокеанського партнерства та більш ширше покриття сфер торгівлі у порівнянні з іншими угодами про ЗВТ, що вже діють в АТР. Якщо у рамках ТТП країнам будуть дозволені протекціоністські заходи та можливість численних виключень у певних галузях торгівлі, то ТТП фактично не буде відрізнятися від будь-якої іншої угоди ЗВТ.

Третім важливим пунктом Транстихоокеанського партнерства, який є взаємопов'язаним з лібералізацією торгівлі, є правила походження товарів. Оскільки ТТП — це угода з вільної торгівлі, то це означає, що товари, які переміщуються між учасниками угоди, мають походити саме із зони ТТП аби підпадати під низькі тарифні ставки. Тому постає потреба встановити такі правила походження, які б

гарантували підприємствам з країн ТТП отримання переваг для їх товарів у порівнянні з товарами, що не підпадають у зону дії ТТП та не мають преференційного доступу на ринки. Це вимагає узгодження двох основних критеріїв правил походження: 1) конкретний процент продукту, вироблений у країні ТТП; 2) процент переробки або доопрацювання продукту в країні ТТП аби товар підпадав під правила походження. Стосовно другого критерію застосовується процедура кумуляції (досл. збирання), яка дозволяє фірмі з країни ТТП виробляти лише певну частину продукту, який походить з третіх країн, аби цей продукт вважався виробленим у ТТП. Це стосується виробництва високотехнологічного устаткування, більшість складових якого можуть бути вироблені у декількох країнах, але фінальний етап збірки продукту проходить в одній країні. Відповідно, компанія-виробник з країни ТТП має показати, що вона вкладала у виготовлення продукції частку своєї роботи, яка складає чітко визначений процент його вартості аби той відповідав критеріям правил походження.

На думку Д. Елмс, Транстихоокеанське партнерство, яке прагне стати відкритою та всеохопною угодою з товарів, має включати в себе якомога ширші і, що важливо, спільні правила походження для всіх товарів [8]. Тобто має бути встановлено єдиний метод підрахунку проценту трансформації товару та загально регіональні правила кумуляції. Створення таких спільних для всіх учасників правил походження власне і допоможе розплутати «ефект спагеті» з ЗВТ у яких діють різні правила походження. Однак це не той шлях, яким йдуть партнери з переговорів ТТП. Замість того щоб встановити широкі і прості правила походження для певних секторів торгівлі, країни-учасниці працюють над встановленням специфічних правил походження для певних продуктів. Так, на початку грудня 2011 р., учасники переговорів витратили цілий раунд аби опрацювати тарифні схеми для хімічних товарів, з метою розробки індивідуальних правил походження для кожного виду товарів. Тобто на одні товари хімічної продукції преференції будуть розповсюджуватись, а на інші – ні [8]. Такий процес підтримує відкритий та всеосяжний характер фінальної версії угоди ТТП.

Достатньо суперечливим пунктом переговорів стало т.зв. правило «спочатку пряха» (англ. «yarn forward»), яке США хочуть застосувати щодо правил походження текстильної продукції, зокрема з В'єтнаму. Це правило вимагає від виробників текстилю та одягу використовувати для своєї продукції пряжу вироблену у країні-члені ТТП. Тільки за умови дотримання цього правила, на думку американської сторони, товар підлягатиме преференційним тарифам

на ринках ТТП. Це правило робить пряжу з КНР, як не з країни партнерства, такою, що не має право на низькі тарифи. З іншого боку, це підштовхує текстильні фірми з країн ТТП використовувати пряжу з США, що є єдиним членом з-поміж партнерів переговорів, який виробляє пряжу в промислових масштабах. Така пропозиція США залишається досі невирішеною та провокує конфлікти у переговорах, оскільки майже всі країни виступають проти цієї ідеї. До того ж, це правило викликало спротив не тільки азійських, а й американських виробників одягу, оскільки воно призведе до подорожчання одягу для споживачів.

На протидію американській ідеї В'єтнаму, для якого відкриття ринків одягу США є основною метою участі в ТТП, запропонував інше правило походження текстильної продукції – «кроїти і шити» (англ. «cut and sew»). Згідно з цим правилом одяг може бути вироблено з матеріалу, що походить з будь-якої країни. Однак фінальна стадія виготовлення має проходити у країні ТТП. Це дозволить В'єтнаму і надалі використовувати матеріали з КНР для власної індустрії одягу та отримувати доступ до знижених тарифів у зоні діяльності ТТП.

Правила кумуляції також стали предметом суперечки між США та В'єтнамом на переговорах з ТТП. Зокрема у галузі взуття США наполягають на порозі 55% вартості взуття, що має бути вироблене в країні ТТП аби підпадати під преференційні тарифи угоди [8]. Взуття, яке матиме, наприклад, 45-50% виробленої у країні ТТП вартості, переваг у тарифах не отримає. Такий високий поріг кумуляції означає, що менше продуктів матимуть право на преференційний доступ на ринки партнерів з ТТП. Особливо це стосується економік малих країн, що розвиваються, у яких набагато складніше виробити продукт тільки з використанням сировини, що була виготовлена всередині країни. Безпосередньо це зачіпає інтереси В'єтнаму, оскільки зі встановленням таких правил ефект від партнерства для цієї країни буде мінімальним. Тому представники Ханюю стоять на позиціях того, що без прогресу у питаннях текстилю, одягу та взуття взагалі не має сенсу продовжувати переговори з інших продуктів (зокрема, експорту свинини з США до В'єтнаму).

Не менш дискусійними на переговорах з Транстихоокеанського партнерства стали т.зв. пункти «XXI століття» із списків ВТО та «ВТО плюс», які активно лобіюють представники США. Зокрема, США підняли питання про регулювання правил щодо підприємств державної власності та їх відносин з приватним бізнесом. Включення цього пункту до угоди ТТП накладає на уряди країн-учасників зобов'язання нейтральності у питанні конкуренції між державними та приватними

підприємствами, а також закликає до більшої прозорості в операціях державних підприємств включно з їх фінансовою структурою і процесом закупівель [23]. Таке положення майбутньої угоди ТТП матиме чималий вплив на такі країни Партнерства, як В'єтнам та Малайзія, де державні підприємства мають велику вагу в національній економіці.

Пункт про державні закупівлі, що став наріжним каменем у переговорах між США та Малайзією у рамках ТТП, до кінця 2013 р. залишився невирішеним. Причина такої ситуації полягає у політиці малайського уряду, яка спрямована на надання привілеїв у веденні бізнесу етнічним малайцям – бімупутра. Відповідно до цієї політики більшість державних замовлень отримують бізнесмени малайського походження або закордонні компанії, які платять хабарі. США ж наполягають на більшій прозорості та відкритості Малайзії стосовно участі американських компаній у державних тендерах. Для уряду Малайзії така політика означатиме втрату певної частки влади у розподілі державних контрактів потрібним для нього чином. Варто зазначити, що майже 60% фінансування найбільшої партії Малайзії ОМНО (Об'єднана малайська національна організація) надходить саме від державних контрактів [37]. Тому керівництво ОМНО достатньо скептично відноситься до вступу Малайзії у ТТП, оскільки ця угода матиме негативний ефект на відносини партії з корінними малайцями.

Суперечності між партнерами з переговорів викликає та частина угоди ТТП, яка стосується арбітражного вирішення суперечок між державою та інвестором. Поштовхом до розгляду цього пункту і можливого внесення його до кінцевого варіанту угоди ТТП стала аргументація представників США. Вони вказують на те, що інколи іноземні інвестори опиняються у невідгданому становищі, дискримінації та експропріації власності з боку держави, на території якої розміщуються їх підприємства [23]. Відтак, постає необхідність створення незалежного міжнародного арбітражу та судочинства, де б розглядалися позови міжнародних корпорацій до держав з можливістю оскарження певних положень національного законодавства. Австралія та Нова Зеландія виступили проти такої ідеї, бо за умови внесення цієї статті до угоди ТТП великі корпорації зможуть подавати в суд на державу та потенційно змінювати, як їм потрібно, національні закони [11]. До того ж це положення надасть більші права іноземному бізнесу, аніж національним підприємствам. Інші держави з переговорів ТТП, зокрема представники Малайзії, стверджують, що арбітраж між державою та інвестором потенційно може перешкоджати

національному уряду в регулюванні таких сфер, як захист навколишнього середовища, охорони здоров'я і прав робітників.

Не меншу критику пропозиція про вирішення суперечок по лінії «держава-інвестор» викликала всередині США. Американський журналіст С. Лендман закидає, що домовленості у рамках ТТП спрямовані на посилення прав і привілеїв глобальних корпорацій та дозволять їм пред'являти позови безпосередньо національним урядам [38]. Газета «Нью Американ» (англ. The New American; м. Аплтон, штат Вісконсин, США) зазначає, що адміністрація Б. Обами обговорює торговельну угоду, яка може встановити юридичну інституцію вищу за Верховний суд США. На думку редакції видання, це є неконституційним кроком, адже може потенційно спричинити ситуацію, коли арбітражний суд ТТП зможе переглядати та скасовувати федеральні судові рішення щодо законів США для іноземних корпорацій [39]. Тому можливість ситуації, коли держави-учасниці переговорів з ТТП передадуть частку свого національного суверенітету на користь міжнародної інституції, є малоімовірною.

Найбільш суперечливим з усіх положень «нового покоління», які хочуть внести до угоди ТТП, є пункт про захист прав інтелектуальної власності. Певним чином це пов'язано з публікацією 13 листопада 2013 р. чорнового варіанту статті ТТП стосовно прав інтелектуальної власності на сайті міжнародної організації «Вікілікс» (англ. Wikileaks). Вже протягом перших раундів переговорів з ТТП у 2010-2011 рр. країни-партнери домовились посилити та розвивати існуючу угоду ВТО щодо Аспектів інтелектуальної власності, які пов'язані з торгівлею (укр. ТРІПС; англ. Trade Related Aspects of Intellectual Property, TRIPS) та вимог дотримання захисту цих прав у країнах ТТП [40]. Станом на 2012 р. чотири країни (Чилі, Малайзія, Перу та В'єтнам) з партнерів по переговорам ТТП все ще залишались у «наглядному списку» США через їх проблеми з дотриманням прав інтелектуальної власності. Бруней також неодноразово піддавався критиці за високий рівень піратства [7]. З огляду ж на міжнародну репутацію ТТП як угоди «золотих стандартів» така ситуація потребує вирішення та встановлення чітких норм захисту інтелектуальних прав.

Ключовим залишається питання про ступінь до якої націлені діяти країни ТТП у дотриманні статті з інтелектуальної власності або ж у реформуванні правил зі списку ВТО і ТРІПС. США наполягають на наданні власникам авторських прав дозволу контролювати імпорту легальних товарів з їх авторським правом. Це має припинити практику т.зв. «паралельної торгівлі» (англ. «parallel trade») у якій товар є об'єктом торгівлі між країнами без згоди з власником авторських прав

[23]. Більш того, американська сторона закликає до збільшення термінів охорони авторських прав та дії патентів протягом життя автора та 70 років після його смерті. Натомість у правилах ВТО цей строк менший і складає 50 років.

Основний акцент у положеннях про права інтелектуальної власності у рамках переговорів робиться на фармацевтичній галузі. Посилення ексклюзивності інформації протягом періоду дії фармацевтичного патенту та обмеження виробництва генеричних препаратів (еквіваленти оригінальних лікарських препаратів, строк патентної охорони яких закінчився) може серйозно ускладнити виробництво лікарських засобів у країнах, що розвиваються. Як зазначає дослідник Інституту міжнародної економіки Петерсона (м. Вашингтон, США) Г. Хуфбауер, заборона іншим компаніям використовувати ті самі рецепти та отримувати дозвіл на продаж генеричних ліків з ідентичними властивостями призведе до подорожчання ліків та медицини [23]. Це стане проблемою для таких країн як В'єтнам, Чилі, Перу і Мексика та негативно вплине на доступність лікарських засобів для населення вказаних держав. Більш того, правила з охорони прав інтелектуальної власності можуть негативно відобразитись і на економічно розвинутих членах переговорів з ТТП. Громадські організації Нової Зеландії стурбовані такими положеннями та їх потенційним впливом на систему охорони здоров'я. Представники Нової Зеландії заявили, що занадто сильний захист прав інтелектуальної власності в рамках Партнерства може стати на заваді інноваціям у країнах-партнерах, що відобразиться на їх економічному розвитку [11].

Активно критикують статтю з інтелектуальної власності й правозахисні організації з країн-партнерів по переговорам ТТП. Вони вказують на те, що такі норми закріплюють положення великих фармацевтичних компаній та обмежують доступ бідніших країн Азії до лікарських засобів. Відповідно, для країн-учасниць переговорів з ТТП постає вимога перегляду та «пом'якшення» положень із захисту прав інтелектуальної власності аби уникнути негативного ефекту їх дії після підписання угоди.

Окрім проблем, що стосуються змісту обговорюваної угоди, затримка переговорів з Транстихоокеанського партнерства спричинена також низкою зовнішніх факторів. Серйозною перешкодою процесу переговорів з ТТП є відсутність у Президента США Б. Обами повноважень на «прискорене» (англ. «fast track», укр. «швидкий трек») проведення торговельних угод через Конгрес США. Мандат «швидкого треку» від Конгресу США або Повноваження щодо

сприяння розвитку торгівлі (англ. Trade Promotion Authority) надають Президенту США можливість вести переговори з торгівлі, які Конгрес може схвалити або відмінити, не вносячи до угоди змін або ж гальмувати її прийняття. Якщо ж Б. Обама не отримає право на «швидкий трек», то Конгрес США зможе вносити будь-які зміни у фінальний текст угоди з Транстихоокеанського партнерства [41]. Тобто навіть за умови досягнення США повного консенсусу у переговорах з іншими партнерами ТТП, не має жодних гарантій, що Конгрес США такі умови схвалить.

12 листопада 2013 р. 166 членів Демократичної партії США та 28 членів Республіканської партії з Палати представників США відправили Б. Обамі листа з відмовою надати йому повноваження «швидкого треку» у переговорах стосовно ТТП [42]. Враховуючи те, що для отримання вказаних повноважень Президенту США треба зібрати 218 голосів, які складають більшість у Палаті представників США з 435 голосів, шанси того, що він отримає ці повноваження, малі. Відмова ж у наданні права «швидкого треку» сильно вплине на переговори в рамках ТТП, оскільки США є провідною країною у переговорах. Власне, у інших партнерів з ТТП не буде жодних гарантій, що Конгрес США ухвалить ті рішення, до яких вони прийдуть у результаті переговорів. Це позначає, що країни зі списку ТТП будуть неохоче йти на поступки у важливих для них сферах побоюючись, що Конгрес США запросить ще більші поступки перед ратифікацією пакту. Тому для досягнення консенсусу у дійсно важливих пунктах та завершення переговорів з ТТП Б. Обамі дійсно необхідно отримати від Конгресу США повноваження на «швидкий трек» у веденні переговорів. Без цього, на думку Г. Хуфбауера, переговори будуть продовжуватись ще достатньо довго [23].

Причина стурбованості представників Нижньої палати США, зокрема більшої частини Демократичної партії, з якої походить Б. Обама, у ТТП полягає у секретності переговорного процесу, що проводиться у закритому режимі та з обмеженим доступом до документів переговорів. Як зазначає сенатор-демократ від штату Массачусетс Е. Уорен, угода з ТТП носить високий рівень секретності: 1) доступ до чернеток угоди повністю закритий для громадськості; 2) члени Конгресу США можуть переглядати лише деякі фрагменти угоди; 3) тільки три представники з кожної країни-учасника переговорів мають доступ до повної версії угоди; 4) більш ніж 600 «торгових радників», які представляють інтереси великих корпорацій США, мають доступ до певних частин угоди [43].

У 2012 р. 130 представників Конгресу США написали листа Б. Обамі з критикою секретного характеру переговорів з ТТП. Подібного листа отримав і Торговий представник США Р. Кірк від групи американських юристів, які висловили занепокоєність у зв'язку з відсутністю участі громадськості та прозорості переговорів з ТТП. Відповідь офісу Торгового представника США на вказані запити полягала в тому, що «якщо відбудеться витік інформації, то наступні переговори і досягнення будь-яких домовленостей стануть неможливими» [43]. Це стало приводом для обвинувачень з боку антиглобалістських організацій, що називають ТТП «угодою 1%». На думку противників Транстихоокеанського партнерства, ця угода надає безпрецедентну владу великим корпораціям та обмежує інтереси споживачів, трудові права та норми захисту навколишнього середовища. Проте, як зауважують аналітики, причина того, що переговори з ТТП не оприлюднюються, полягає у відсутності формальної угоди. До того ж, делегати переговорів хочуть уникнути тиску від агітаційних груп, які можуть розкритикувати ці переговори.

Додатковий дестабілізаційний ефект на прогрес переговорів ТТП має активізація діяльності держав Східної Азії та Океанії зі створення Регіонального всеосяжного економічного партнерства (РВЕП; англ. Regional Comprehensive Economic Partnership, RCEP) за ініціативи КНР та країн АСЕАН. Стратегічна мета РВЕП, перший раунд переговорів з якого пройшов 9–13 травня 2013 р., полягає у формуванні ЗВТ у рамках «АСЕАН+6». РВЕП є конкурентною моделлю інтеграції в АТР відносно Транстихоокеанського партнерства, його «азійським» аналогом без участі США. Мотивом до активного просування ініціативи РВЕП є небажання КНР, яка не є учасником переговорів з ТТП, поступатись частиною впливу в регіоні Східної Азії на користь США. Загроза такого процесу для переговорів ТТП полягає у тому, що до переговорів з РВЕП включені сім країн (Австралія, Бруней, В'єтнам, Малайзія, Нова Зеландія, Сінгапур та Японія) з партнерів по ТТП. У своїх офіційних промовах представники вказаних країн зазначили, що їх держави шукають найкращий шлях до створення Азійсько-Тихоокеанської зони вільної торгівлі, і для них не є принциповим через яку модель – ТТП або РВЕП, що мету буде досягнуто. Тобто за умови протистояння цих двох інтеграційних моделей, які є зовнішньополітичними інструментами США та КНР у розподіленні сфер впливу в регіоні Східної Азії, переговори щодо Транстихоокеанського партнерства ризикують опинитись у невизначеному становищі та без чіткої дати їх остаточного закінчення.

Таким чином, ідея Транстихоокеанського партнерства за період свого існування з 2005 р. пройшла шлях від невеликої угоди ТСЕП між чотирма малими державами (Нова Зеландія, Сінгапур, Чилі та Бруней) до амбіційного проекту, переговори щодо якого на початок 2014 р. ведуться за участю дванадцяти провідних країн АТР, включаючи Японію і США. Мотивом до створення такої загальнорегіональної торговельної угоди постало бажання країн АТР подолати негативні наслідки «ефекту спагеті» різних угод про вільну торгівлю та їх конфліктуючих між собою положень, які призводять до ускладнення умов й подорожчання ведення бізнесу в регіоні. ТТП націлена на те, щоб раціоналізувати «ефект спагеті», оформити угоди про вільну торгівлю у більш чітку систему, що має бути заснована на спільних правилах. З огляду на всеосяжний характер покриття сфер торгівлі, відкритість до приєднання третіх країн і включення до угоди пунктів «нового покоління» (права інтелектуальної власності, телекомунікації та екологічні стандарти) Транстихоокеанське партнерство отримало репутацію угоди «золотих стандартів». Це стало приводом до того, що ТТП почали розглядати у якості одного з основних механізмів створення Азійсько-Тихоокеанської ЗВТ, про що було оголошено на Ханойському саміті форуму АТЕС у 2006 р. За переконанням багатьох дослідників, на сьогодні переговори з ТТП задають темп інтеграційних процесів в АТР та у регіоні Східної Азії зокрема.

Однак процес досягнення угоди з моделі ТТП суттєво уповільнюється через суперечності між учасниками переговорів. Не зважаючи на мету Президента США Б. Обама завершити переговори та підписати угоду ТТП до листопада 2011 р., переговори продовжуються і в 2014 р. Серед основних причин цього є розбіжності між країнами-партнерами у розумінні структури майбутнього ТТП (багатостороння чи з різних двосторонніх ЗВТ), міри лібералізації торгівлі товарами (агропромислові продукти) та правил походження товарів (однакові для всієї продукції або ж специфічні для кожної групи товарів). Без досягнення консенсусу з цих трьох ключових для будь-якої ЗВТ пунктів, Транстихоокеанське партнерство не тільки ризикує не стати угодою «XXI століття», а навпаки – стати частиною «ефекту спагеті». Правила «нового покоління» зі списків ВТО та «ВТО плюс» також провокують суперечки між країнами-учасницями переговорів. Зокрема це стосується питання державних закупівель, вирішення диспутів по лінії «держава-інвестор» та захисту прав інтелектуальної власності.

Перешкодами у досягненні фінального етапу переговорів з ТТП є низка зовнішніх факторів, а саме: 1) відсутність у Президента США

Б. Обама повноважень «швидкого треку» щодо прискореного проведення торгівельних угод через Конгрес США; 2) недовіра до переговорів з огляду на велику ступінь секретності та обмежений доступ до документації з ТТП; 3) активізація КНР і країн АСЕАН у створенні конкурентного відносно ТТП проекту Регіонального всеосяжного економічного партнерства. Всі ці фактори зумовили неможливість досягнення консенсусу між усіма членами переговорів та підписання угоди ТТП до кінця 2013 р. Підписання ж фінального варіанту угоди з Транстихоокеанського партнерства на початку 2014 р. також видається малоімовірним.

Стосовно перспектив переговорного процесу з Транстихоокеанського партнерства можливими видаються два сценарії подій: 1) члени переговорів не дійдуть консенсусу з усіх важливих питань щодо ТТП і підписання угоди буде відкладено на невизначений термін; 2) учасники переговорів підпишуть угоду з ТТП, однак з численними виключеннями у списку лібералізації для агропромислових і індустріальних товарів, специфічними правилами походження товарів та такою структурою ЗВТ, що дозволить членам ТТП використовувати їхні двосторонні домовленості. Тобто ТТП не стане угодою «золотих стандартів» і більшістю своїх рис буде повторювати вже існуючі угоди ЗВТ в АТР.

Перспективи майбутніх досліджень у проаналізованій автором темі можуть бути виокремлені у таких сферах: 1) аналіз подальшого процесу переговорів щодо Транстихоокеанського партнерства з початку 2014 р. та окреслення імовірних сценаріїв їх розвитку; 2) дослідження альтернативної схеми інтеграції – Регіонального всеосяжного економічного партнерства та її співвідношення з моделлю ТТП; 3) вивчення перспектив встановлення зони вільної торгівлі в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kawai M., Wignaraja G. Addressing the challenges of Asian FTAs [Електронний ресурс] / East Asia Forum website. – Режим доступу: <http://www.eastasiaforum.org/2013/06/10/addressing-policy-challenges-of-asian-ftas/>
2. Kawai M., Wignaraja G. Asian FTAs: Trends, Prospects, and Challenges. – 46 p. – [Електронний ресурс] / East Asia Forum website. – Режим доступу: http://www.un.org/esa/ffd/msc/regionalcooperation/ADB_WPs.pdf

3. Нгуен Тхі Тху Лінь. Регіональне співробітництво в Азії: реальність і перспективи розвитку АСЕАН // Зовнішня торгівля. – К.: 2006. – №4. – С. 126.
4. Free Trade Agreements [Електронний ресурс] / Asia Regional Integration Center website. – Режим доступу: <http://aric.adb.org/fta-country>
5. Baldwin R. Multilateralising Regionalism: Spaghetti Bowls as Building Blocs on the Path to Global Free Trade. – 45 p. – [Електронний ресурс] / The National Bureau of the Economic Research website. – Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w12545>
6. Crean S. Australia to join efforts to promote free trade in the Asia Pacific. Ministerial Statement to the Australian House of Representatives, 26 November 2008. – 4 p. – [Електронний ресурс] / Foreign Trade Information System website. – Режим доступу: http://www.sice.oas.org/TPD/TPP/Negotiations/AUS_tpp_26_11_08_e.pdf
7. Capling A., Ravenhill J. Multilateralising regionalism: what role for the Trans-Pacific Partnership Agreement? – 25 p. – [Електронний ресурс] / Taylor & Francis Online. – Режим доступу: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09512748.2011.634078>
8. Elms D. Getting from Here to There: Stitching Together Goods Agreements in the Trans-Pacific Partnership (TPP) Agreement. – 52 p. – [Електронний ресурс] / S. Rajaratnam School of International Studies. – Режим доступу: <http://www.rsis.edu.sg/publications/WorkingPapers/WP235.pdf>
9. Elms D. From the P4 to the TPP: Explaining Expansion Interests in the Asia Pacific. – 35 p. – [Електронний ресурс] / United Nations ESCAP. – Режим доступу: <http://www.unescap.org/tid/artnet/mtg/Deborah%20Elms.pdf>
10. Ravenhill J. Extending the TPP: The Political Economy of Multilateralization in Asia. – 33 p. – [Електронний ресурс] / United Nations ESCAP. – Режим доступу: <http://www.unescap.org/tid/artnet/mtg/2-3John%20Ravenhill.pdf>
11. Barfield C. The United States and Asian Regionalism: the long road to the Trans-Pacific Partnership. – 46 p. – [Електронний ресурс] / Inter-American Development Bank Homepage. – Режим доступу: <http://www.iadb.org/intal/intalcdi/PE/2012/09801a03.pdf>
12. Barfield C., Levy I. Tales of the South Pacific: President Obama and the Transpacific Partnership [Електронний ресурс] / American Enterprise Institute website. – Режим доступу: <http://www.aei.org/article/foreign-and-defense-policy/regional/asia/tales-of-the-south-pacific/>
13. Fergusson I.F. The Trans-Pacific Partnership Negotiations and Issues for Congress. – 59 p. – [Електронний ресурс] / The Federation of

- American Scientists. – Режим доступу: <http://www.fas.org/sgp/crs/row/R42694.pdf>
14. Fergusson I.F. The Trans-Pacific Strategic Economic Partnership Agreement. – 16 p. – [Електронний ресурс] / Congressional Research Service. – Режим доступу: <http://fpc.state.gov/documents/organization/145583.pdf>
15. Fergusson I.F. Trans-Pacific Partnership Agreement. – 16 p. – [Електронний ресурс] / Google Books application. – Режим доступу: http://www.google.com.ua/books?id=NJfHZij_yroC&dq=trans+pacific+partnership+agreement&lr=&hl=uk&source=gb_s_navlinks_s
16. Camroux D. «Chasing Pavements»: The East Asia Summit and the Trans-Pacific Partnership, Discursive Regionalism as Disguised Multilateralism. – 28 p. – [Електронний ресурс] / Sciences Po Nompage. – Режим доступу: <http://spire.sciences-po.fr/hdl:/2441/eu4vqp9ompqllr09i2a074l3o/resources/e-paper-no11-2011.pdf>
17. Gao H. The Trans-Pacific Strategic Economic Partnership Agreement: High Standard or Missed Opportunity? – 26 p. – [Електронний ресурс] / United Nations ESCAP website. – Режим доступу: <http://www.unescap.org/tid/artnet/mtg/2-1Henry%20Gao.pdf>
18. Bergsten C.F. Pacific Asia and the Asia Pacific: The Choices for АРЕС. – 5 p. – [Електронний ресурс] / Peterson Institute for International Economics. – Режим доступу: <http://www.iie.com/publications/pb/pb09-16.pdf>
19. Bergsten C.F., Schott J.J. Submission to the USTR in Support of a Trans-Pacific Partnership Agreement [Електронний ресурс] / Peterson Institute for International Economics. – Режим доступу: <http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?ResearchID=1482>
20. Tai-Ting T.L. Hedging and Balancing while Going the Third Way: ASEAN's Choices in East Asia Regional Integration [Електронний ресурс] / Institute of China and Asia-Pacific Studies. – Режим доступу: <http://icaps.nsysu.edu.tw/ezfiles/122/1122/img/1421/45.pdf>
21. Peter A. Petri, Michael G. Plummer, Zhai F. The Trans-Pacific Partnership and Asia-Pacific Integration: a Quantitative Assessment. – 70 p. – [Електронний ресурс] / United States International Trade Commission website. – Режим доступу: http://www.usitc.gov/research_and_analysis/documents/petri-plummer-zhai%20EWC%20TPP%20WP%20oct11.pdf
22. Peter A. Petri, Michael G. Plummer The Trans-Pacific Partnership and Asia-Pacific Integration: Policy Implications. – 10 p. – [Електронний ресурс] / The Peterson Institute for International Economics website. – Режим доступу: <http://www.iie.com/publications/pb/pb12-16.pdf>

23. Hufbauer G., Muir J. Trans-Pacific Partnership Agreement. – P. 47–52. – [Електронний ресурс] / International Centre of Trade and Sustainable Development. – Режим доступу: <http://ictsd.org/downloads/2012/07/the-future-and-the-wto-confronting-the-challenges.pdf>
24. Костюнина Г.М. Транстихоокеанське стратегічне партнерство – нова парадигма для АТЭС? [Електронний ресурс] / сайт Інститута МГІМО. – Режим доступу: <http://www.mgimo.ru/news/experts/document210903.phtml>
25. Костюнина Г.М. Сучасні концепції формування зони вільної торгівлі в азіатсько-тихоокеанському регіоні. – С. 31–42. – [Електронний ресурс] / сайт Інститута МГІМО. – Режим доступу: [http://www.vavt.ru/journal/id/7002A8053/\\$File/31-42.pdf](http://www.vavt.ru/journal/id/7002A8053/$File/31-42.pdf)
26. Костюнина Г.М. Транстихоокеанське стратегічне партнерство: розстановка сил і роль у формуванні зони вільної торгівлі в АТР [Електронний ресурс] / Електронна бібліотека МГІМО (У). – Режим доступу: <http://ehd.mgimo.ru/IORManagerMgimo/file?id=7E29C9A8-3E1C-D99D-DF21-B8F8E7C0CA32>
27. Городня Н.Д. Інтеграційні процеси в АТР в глобальну епоху: регіональна специфіка [Електронний ресурс] / Національна бібліотека імені В.І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvdau/2012_18/12.pdf
28. Городня Н.Д. Азійсько-Тихоокеанська політика адміністрації Б.Обами [Електронний ресурс] / Національна бібліотека імені В.І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vlush/Ist/2012_6_1/2.pdf
29. Trans-Pacific Strategic Economic Partnership Agreement. National Interest Analysis. – 46 p. – [Електронний ресурс] / New Zealand Ministry of Foreign Affairs and Trade website. – Режим доступу: <http://www.mfat.govt.nz/downloads/trade-agreement/transpacific/transpacific-sepa-ria.pdf>
30. World Economic Outlook Database-October 2013 [Електронний ресурс] / International Monetary Fund website. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/data.htm>
31. Trans-Pacific Strategic Economic Partnership Agreement. Text of the Agreement. – 160 p. – [Електронний ресурс] / New Zealand Ministry of Foreign Affairs and Trade website. – Режим доступу: <http://www.mfat.govt.nz/downloads/trade-agreement/transpacific/main-agreement.pdf>
32. Remarks by President Barack Obama at Suntory Hall [Електронний ресурс] / The White House official website. – Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-suntory-hall>
33. Kim S., Park I. A Free Trade Area of the Asia Pacific (FTAAP): Is it Desirable? – 23 p. – [Електронний ресурс] / Social Science

- Research Network website. – Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2317160
34. Clinton H. America's Pacific Century [Електронний ресурс] / Foreign Policy Online Magazine. – Режим доступу: http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/10/11/americas_pacific_century
 35. Letter to USTR Kirk, March 11, 2010 [Електронний ресурс] / United States Senate official website. – Режим доступу: http://feingold.senate.gov/pdf/ltr_031110_tpp.pdf
 36. Транстихокеанское экономическое партнерство [Електронний ресурс] / Сайт Института прогнозирования и макроэкономических исследований. – Режим доступу: <http://bit.ly/191dnSZ>
 37. Marino S. Trade Liberalization and Culture: The effects of culture on the implementation and success of free trade agreements, as well as the future of the Trans-Pacific Partnership. – 50 p. – [Електронний ресурс] / The Washington Research Library Consortium. – Режим доступу: <http://aladinrc.wrlc.org/bitstream/handle/1961/10644/Marino,%20Stephane%20-%20Spring%2012.pdf?sequence=1>
 38. Lendman S. TPP: NAFTA on Steroids [Електронний ресурс] / Steve Lendman Blog. – Режим доступу: <http://sjlendman.blogspot.com/2013/11/tpp-nafta-on-steroids.html>
 39. Wolverton J. Trans-Pacific Partnership Ready for Christmas Delivery? [Електронний ресурс] / The New American magazine website. – Режим доступу: <http://www.thenewamerican.com/economy/item/16929-trans-pacific-partnership-ready-for-christmas-delivery>
 40. Alvarez S. Trans-Pacific Partnership Agreement Overview and Potential Impact to Bay Area Economy. – 31 p. – [Електронний ресурс] / BAY Planning Coalition website. - Режим доступу: <http://bayplanningcoalition.org/wp-content/uploads/FINAL-TPP1.pdf>
 41. Khor M. Two events affecting the TPP [Електронний ресурс] / Third World Network website. – Режим доступу: <http://www.twinside.org.sg/title2/wto.info/2013/twinfo131104.htm>
 42. House Dems Telling President They Will Not Support Outdated Fast Track for Trans-Pacific Partnership [Електронний ресурс] / Congresswoman Rosa DeLauro official website. – Режим доступу: <http://1.usa.gov/1cf9w9c>
 43. Гущин А., Одинец А. Раздувание Штатами [Електронний ресурс] / сайт журнала «Власть». – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/pda/power.html?id=2224859>

Холод И. Ю. Переговоры о Транстихоокеанском партнерстве: проблемы и перспективы.

Проанализирована эволюция интеграционной модели Транстихоокеанского партнерства и процесс переговоров по ее расширению при участии двенадцати государств АТР. Автор раскрывает препятствия в процессе переговоров и их перспективы, а также потенциальное влияние на создание общерегиональной зоны свободной торговли в АТР.

Ключевые слова: Азиатско-Тихоокеанский регион, АТЭС, региональная интеграция, Азиатско-Тихоокеанская зона свободной торговли, Транстихоокеанское партнерство.

Kholod I. Y. The Trans-Pacific Partnership Negotiations: Problems and Prospects.

The paper analyzes evolution of the Trans-Pacific Partnership Agreement and negotiations between twelve Asia Pacific countries regarding its enlargement. The author studies perspectives and obstacles of the negotiation process and its potential impact on the creation of a regional-wide free trade agreement in the Asia Pacific region.

Keywords: Asia Pacific region, APEC, regional integration, Free Trade Area of the Asia-Pacific, Trans-Pacific Partnership.

СОЦІОЛОГІЯ

Рак О. Ю.

КОМУНІКАТИВНО-СУГЕСТИВНИЙ ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ НА СВІДОМІСТЬ СОЦІУМУ ІНТРОФОРМАЦІЙНИМИ МЕТОДАМИ

У статті розкрито особливості комунікативно-сугестивного впливу інформаційної війни на свідомість соціуму з використанням інтроформаційних методів. Проаналізовано особливі психологічні впливи політики та медіа на свідомість, мислення й інтелект людини у період інформаційної війни; визначено їх негативні наслідки для психіки та поведінки суспільства, що і становить морально-психологічно і фізичну небезпеку. Наведено моделі інформаційної війни, її складові впливу та типологічні характеристики, зокрема запропоновано схеми формування психологічної загартованості у сприйнятті інформації і основні завдання інформаційно-психологічної безпеки в соціальному просторі.

Ключові слова: комунікативно-сугестивний вплив, інформаційна війна, маніпулятивне управління, інформаційно-психологічне протистояння, інформаційно-психологічна безпека.

Глобальна інформатизація світового суспільства, інтенсивне впровадження Інтернет-технологій та мереж, що забезпечує приєднання до міжнародних систем телекомунікацій, спровокувало активну динаміку інформаційно-психологічного впливу на людину. У сучасному світі кожен соціум прагне безпеки у внутрішньому та зовнішньому світах, бореться за свої права, свободу та особистісне «Я». Рівень боротьби за життя залежить від рівня виховання свідомості на основі якого людина показує свій інтелектуальний статус у суспільстві. Розвиток самосвідомості виховується як зовнішнім, так і внутрішнім світом. До зовнішнього впливу відносять медіа-засіб, який впливає на соціум застосовуючи сугестивний (навіювальний) підхід, що включає в себе маніпулятивне управління і, зокрема, діє на психіку, психічний стан, поведінку та свідомість людини. Внутрішній світ людини здатна сама формувати, але й під впливом зовнішнього.

Суспільство в цілому стало об'єктом маневрування, маніпулювання свідомості кожного зі сторони психології політичної, медіа-технологій, віртуального простору тощо.

Сьогодні, в період військових протидій, що мають терористичний характер, у державі відбувається інформаційна війна як метод управління через медіа-простір, що розвиває розгубленість, тривожність, переляк, страх, непевність та паніку [1] у суспільстві і є різновидом комунікаційно-сугестивної дії, який має елементи інтроформаційного [13] несилового впливу на безпеку життєдіяльності людини.

Аналіз останніх досліджень показав, що управління інформацією, з точки зору психологічного впливу на людину, має обмаль наукових досліджень, а тому представляє інтерес до вивчення та аналізу. Інформаційно-психологічне протиборство існувало ще з періодів Стародавнього світу та Середньовіччя, в роки Першої і Другої світових війн, часи «холодної війни» (1946-1991 рр.), коли йшла серйозна боротьба з силою слова та зброї. До речі, українська козацька старшина застосовувала різні хитрощі на війні при переговорах і, як правило, досягала високого авторитету. Це гетьмани О. Дашкович, Д. Байда-Вишневецький, С. Наливайко, Б. Хмельницький та ін. [13].

Проблемою впливу інформаційно-психологічної війни на соціум займалися М. Маклюен, Дж. Фуллер, Е. Захаріас, Дж. Браун, Ф. Тейлор, Д. Карнегі, П. Лайнбарджер, Г. Почепцов та інші. Проте сугестивним психологічним впливом нині займаються такі вчені, як В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк, Л. Ф. Компанцева, В. В. Остроухов та ін.

Розглядаючи проблему впливу високих інформаційних технологій на людину з позицій безпеки життєдіяльності для України, слід виокремити наступне:

- низьке розуміння та усвідомлення певною частиною населення значимості впливу спотвореної напівправдою інформації на свідомість, почуття і дії людини тощо;

- слабкістю нормативно-правових та організаційно-координаційних дій щодо боротьби з противником у середовищі інформаційної війни;

- значне відставання вітчизняної індустрії щодо розробки та впровадження засобів і технологій інформатизації та інформаційної безпеки від передових країн світу, що не дозволяє інтегрувати українські інформаційно-комунікаційні безпекові системи у міжнародні транскордонні системи.

Таким чином, запропоноване дослідження є актуальним, особливо для умов України, коли ведуться в паралельному режимі військові та інформаційні протистояння.

Метою статті є дослідження комунікативно-сугестивного впливу інформаційної війни на свідомість соціуму за допомогою інтроформаційних методів для підвищення стану безпеки життєдіяльності (захищеності людини, населення) та інформаційної безпеки держави.

Вплив інформації на суспільство ще з давніх-давен розглядалося з точки зору філософії, згодом психології, але сьогодні це новий підхід – аналітико-наукові теорії та розробки, стратегічні завдання маневрування свідомістю та мисленням керування мозком людини. Як відомо, інформація володіє життєвою енергетичною силою, яка має історію розвитку, створення, обробки, передачі, управління та чинить психологічну дію чи взаємодію на реципієнта. Китайський полководець Сунь-Цзи наприкінці VI – на початку V ст. до н. е. говорив, що «найкраща перемога – це перемога без бою» [6]. Словесна зброя мала і буде мати завжди сильну психологічну інтроформаційну можливість впливати. Нині завданням засобів масової інформації (далі – ЗМІ) є не тиснути на суспільство, оскільки таким чином може виникнути знесилля і психологічна рівновага людства, а створити усі умови державної психологічної безпеки для суспільства, щоб відновити спокій та розвиток людського розумового прогресу.

Інформаційна безпека держави протидіє інформаційній війні і захищає громадянина та суспільство в цілому, але це не зовсім легкий і швидкий процес. Інформаційна війна внутрішньо схожа з психологічною війною, оскільки обидві негативно впливають на людство, змінюючи його погляди, мислення, поведінку, психологічну стійкість та мужність, емоції, почуття, волю, свідомість тощо. Існує закон України «Про психологічний захист населення» [3], який регулює негативний вплив на психологічне та фізичне здоров'я соціуму і таким чином створює гармонійно-психологічний спокій. Відповідно до цього Закону повинні працювати і діяти ЗМІ.

Комунікативний взаємовплив має психологічне значення у розвитку особистості, а саме його свідомості, мислення, інтелекту, самозбереження. Тому сьогодні ведеться розмова про безпеку суспільства з боку ЗМІ у потоці інформаційно-психологічного сполучення і конфліктних проблем. Оскільки у природі інформація має декілька видів психологічного впливу: психогенний, нейролінгвістичний, психоаналітичний (психокорекційний) та психотропний [1], що діють у кодованій чи відкритій формах на мозок,

свідомість та підсвідомість, поведінку людини незалежно від її волі та бажання. Ця видова класифікація має приховану форму дії, і людина може не знати про ці впливи.

Сугестивний вплив вважається «прямим вторгненням у психічне життя людей» [12], що таким чином дозволяє легко маніпулювати людиною і управляти її поведінкою та психікою.

У вирі теперішніх подій українці перебувають у постійній психологічній напрузі через політичну нестабільність і чекають на державну безпеку. Адже в Україні сьогодні панує політичний і суспільно-політичний хаос, який трансформує і деформує загальну ситуацію держави та вводить у дезінформацію сусідні держави. Ці події, які відбуваються в державі призводять до занепаду інтелектуальності, елітності, професійності, освіченості та руйнації громадського розвитку. Сьогодні інформаційний потік має різномірну культуру та антикультуру, яка не зовсім контролюється інтелектуальним елітним поглядом політиків.

Комунікативно-сугестивний вплив політики та медіа повинен розвивати інтелектуальну культуру, легітимність, порядність у державі та суспільстві в цілому, але жодним чином не породжувати анархію. Мас-медіа наділені особливою місією потужного впливу на психіку людини, який може мати як негативну, так і позитивну дію. Важливим у воєнному стані нині є інформаційно-психологічна готовність реципієнта до того чи іншого повідомлення, емоційна відпрацьована стійкість та розумово-раціональний аналіз.

Інформатори ЗМІ насамперед повинні емпірично досліджувати інформацію [9] (рис. 1) з точки зору психологічного безпекового впливу на соціум, забезпечивши при цьому ієрархічну важливість, пріоритетність, фільтрованість, замовчування небезпечного чи зайвого та відтворювати літературно-художнє обрамлення, адже при передачі повідомлення необхідно передбачити біхевіористичну (поведінкову) реакцію, контроль над розумовою здатністю, психологічні результати та суспільний стан людини.

Рис. 1. Інформаційно-комунікаційний вплив на соціум у середовищі Інтернет-технологій та мереж

Мас-медіа, у психологічному сенсі, можуть у неупереджених узагальновальних коментарях виокремлювати із усіх дискусій саме ті пропозиції, які спрямовані насамперед на формування порозуміння і злагоду в суспільстві та грати роль інтегрального каталізатора, що працює на об'єднання суспільства й зміцнення держави. Проте, якщо в суспільстві ЗМІ вступають в залежність держави, контролюються владою та певними фінансовими чи політичними групами, вони стають знаряддям маніпуляції суспільною свідомістю, провідниками певної ідеології, часто-густо сприяють нав'язуванню чужих, не властивих цьому суспільству духовно-моральних і політичних цінностей, які руйнують духовне підґрунтя свідомості суспільства [7; 12].

Корупція як політична сила та інтроформаційна взаємодія теж стала різновидом психологічного впливу та атаки на життя соціуму, оскільки вона породжує суспільно-політичний хаос, непорядність, несправедливість, незаконність, непрофесійність, злочинність, жорстокість, слабозвинуте громадянське суспільство та занепад етики, інтелекту і моралі. А це призводить постання суспільства та недовіра до влади в умовах соціального занепаду.

У сучасних умовах соціуму стало складно довіряти владі та ЗМІ через їх психологічний тиск, маніпулятивну неправдивість та недостовірність фактів [10]. Людство від політики, на жаль, отримує тільки комунікативні удари та незаконні дії чи слова. Було б доцільним ввести в державну наукову програму створення школи психологічно-фізичної загартованості у боротьбі з негативною інформацією задля

запобігання травмування психіки. Це дозволило розробляти різні методи психотерапевтичних засобів використання людиною шляхів виходу із складної психологічної атаки, а також навчитися управляти собою, почуттями та емоціями [15].

Людина в процесі психологічного напрацювання зможе краще адаптуватися з зовнішнім середовищем та боротися з інформаційною війною, буде вибірково ставитись до інформаційного потоку, сприймаючи це з погляду аналізу та синтезу, а також досвідченого відчуття та на перцептивно-пізнавальному рівні [14].

Політичні події, які нині відбуваються, призводять до виникнення стресових ситуацій у людей, які не можуть пасивно переглядати, слухати жажливі речі, а це викликає емоційне переживання, психологічне захворювання.

У праці Є. Доценка «Психологія маніпуляції» автор тлумачить захист людини таким чином: «психологічний захист – це вживання суб'єктом психологічних засобів усунення або послаблення збитку, що завдає йому інший суб'єкт» [2].

До прикладу, першоджерелом маніпулятивних образів є лице політика – це, як правило, його маска, прихована зовнішність та поведінка, що включає комунікативно-сугестивну технологію впливу на реципієнта, яку важко одразу розпізнати чи відчутти, для цього необхідно застосовувати емпіричне дослідження.

Сьогодні інформація не несе відповідальності за психологічну стійкість, інтелектуальний розвиток [11] суспільства в цілому, а тому за своєю сутністю (змістовністю), впливовістю має насильницький характер заборонених аспектів інтроформаційних методів: яскраві кольори, подразливі звуки та слова, неетичні жести та міміка тощо. Таким чином, проводиться «сліпа» інформаційна війна (рис. 2), яку легко психологічно відчутти, але важко побачити, зрозуміти (усвідомити) і проаналізувати.

Інформаційна війна несе морально-психологічну і фізичну небезпеку для суспільства, оскільки її дія полягає в трансформації думок, свідомості (підсвідомості) та мислення; викликає переживання та стреси, маніпулює через примус, замовчування та перекручення фактів; проводиться інформаційне насильство через незаконні дії, достовірні, неправдиві, спотворені та деструктивні (зруйновані) повідомлення.

За період інформаційної війни практично позитивних новин немає, а це негативно впливає на навколишнє середовище, розвиток, безпеку, гармонію, спокій тощо.

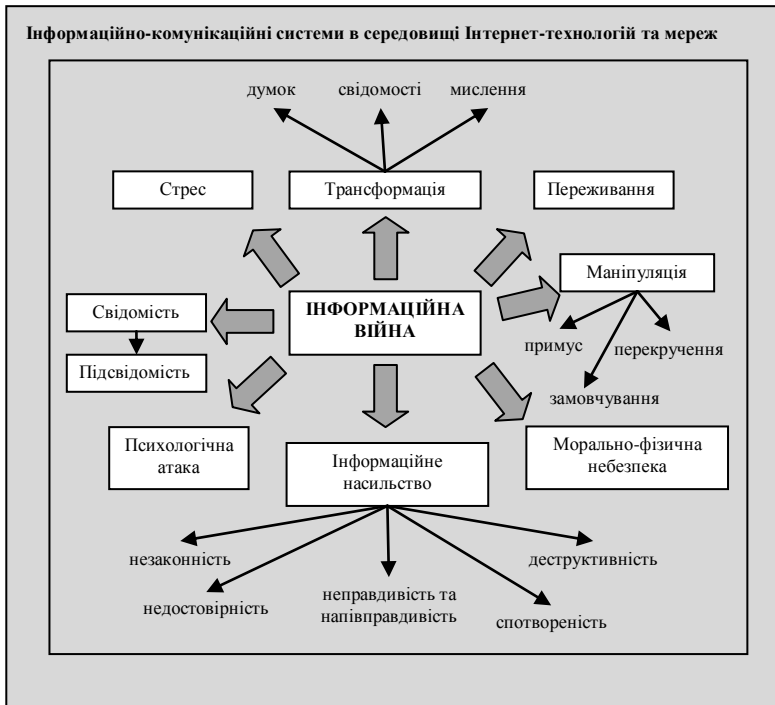

Рис. 2. Інформаційна війна, особливості впливу на свідомість людини в середовищі Інтернет-технологій

За своєю властивістю інформаційна війна (рис. 3) – це перевага однієї інформації над іншою, задля переваги над супротивником, а от психологічна війна – це спрямування думки людини в бажаному, потрібному напрямку. Обидві війни маю певну схожість, оскільки негативно впливають на людство, змінюючи його погляди, мислення, поведінку, психологічну стійкість та мужність, емоції, почуття, волю, свідомість тощо. Проте ці два поняття мають однаково негативне спрямування психологічно впливати на соціум, залучаючи кібернетичні засоби [5].

У зв'язку з політичними діями Росії щодо України варто розробити програму терапії адаптування соціуму до психологічно-інформаційної війни, психологічної готовності та вміння психологічно боротися з психологічною негативною атакою, не зашкодивши нервовій системі людини.

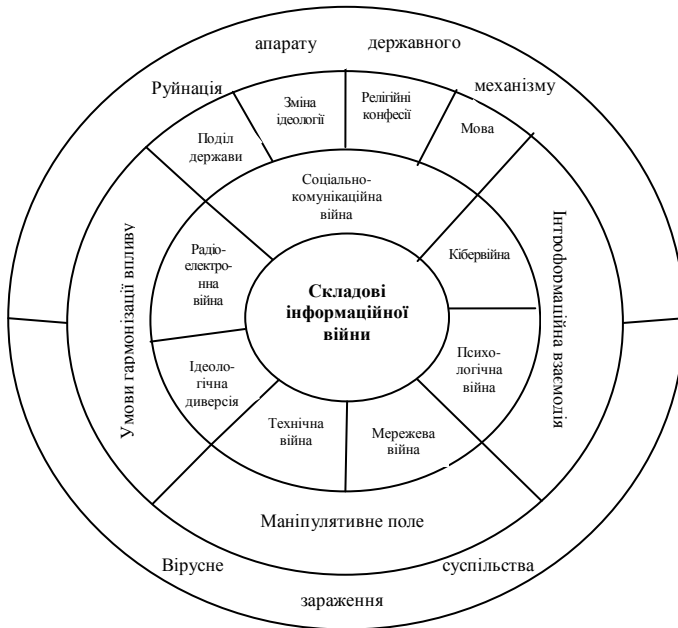

Рис. 3. Типологічна характеристика середовища впливу інформаційної війни на безпеку держави при інтроформаційній взаємодії

Для того, щоб навчитися загартовувати людську психіку (рис. 4), варто отримувати інформацію, включаючи розумовий фільтр від негативу, аналізувати та обробляти повідомлення; психологічно сприймати так, щоб існували здорові емоції, інтелектуальне бачення, позитивний настрій та стратегія мислення і, на випадок психологічної атаки, зуміти витримувати психологічно. Інформація повинна нести предметну змістовність, цілісність, константність, усвідомленість та вибірковість і, зокрема, уникати заангажованої психологічної травмованості.

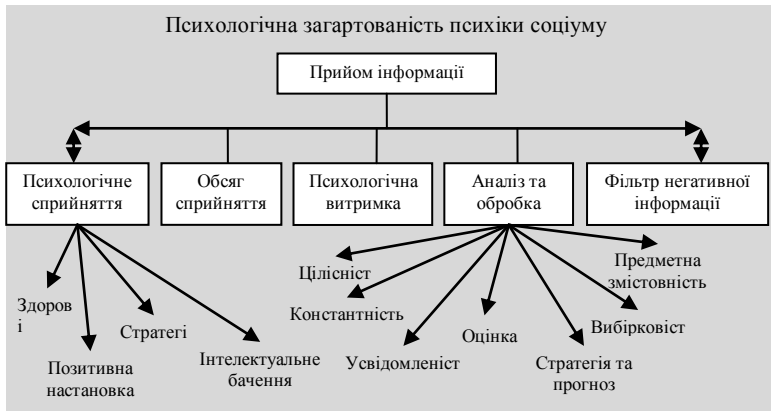

Рис. 4. Формувальна психологічна загартованість до сприйняття (прийому) інформації

Якщо виникло травмування психіки після отриманої певної інформації, тоді запропонована психологічна школа повинна мати як завдання реабілітаційну систему оздоровлення психіки від розчарування, зневіри, гніву, яка б, в свою чергу, поєднувала пізнавальні, спортивні чи культурно-мистецькі розваги як метод терапії [1].

Для запобігання негативної психологічної ситуації у народовладді необхідно провести психологічно-інформаційну операцію, що провокуватиме людей до патріотично-національних ідей та дій, пробудження національної свідомості та уваги.

Інформаційна безпека держави протидіє інформаційній війні і захищає громадянина, суспільство в цілому (рис. 5). Завданням на сьогодні стає створити усі умови державної психологічної безпеки для суспільства, щоб відновити спокій та розвиток людського розумового прогресу.

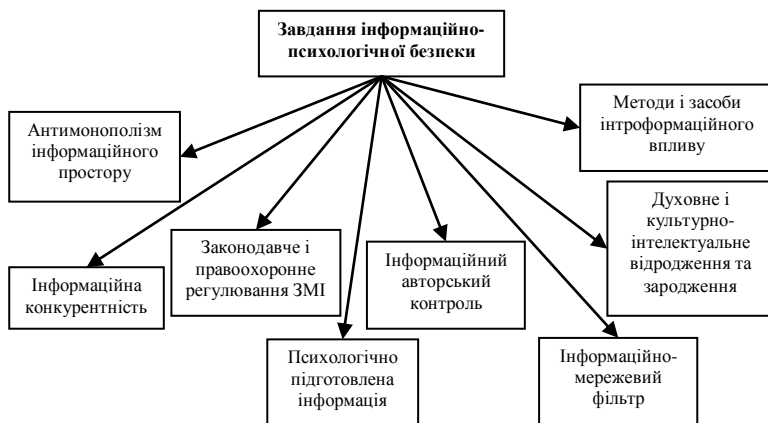

Рис. 5. Інформаційно-психологічна безпека, її основні завдання в соціальному просторі та інтроформаційна підтримка

Сьогодні медіа повинні враховувати психологічні властивості людини і створювати усі належні умови для комфорту та психологічного спокою у зовнішньому та внутрішньому світах.

Задля запобігання негативної ситуації у народовладді необхідно провести інформаційну операцію, яка провокуватиме людей до патріотично-національних ідей та дій, яка пробуджуватиме національну свідомість та увагу і забезпечить завойовану народну перемогу. Звідси випливає, що інформаційна війна несе не тільки негативну дію, але й позитивну, в сенсі усвідомлення людиною свого власного бажання боротися за свої права, безпеку, захист, духовну стійкість та патріотичне мислення.

Людина у світі складних явищ інформаційного потоку та інформаційної війни повинна вміти боротися і захищатися від несвідомої та негативної інформаційної плинності. Необхідно використовувати захисні механізми, тобто навчитися фільтрувати, відхиляти, раціоналізувати, аналізувати, заперечувати, інтелектуалізувати, ізолювати й заміщати повідомлення негативного характеру вибудовуючи для організму психологічну загартованість. Для того, щоб психологічно не травмуватися від інформаційної атаки, насамперед важливо багато інтелектуально працювати над собою, читати, слухати й переглядати цікаво-пізнавальних програм (наприклад, морально-естетичні фільми, музика, література тощо).

Метою сучасних ЗМІ є не психологічно нівелювати, не атакувати думку людини, а навпаки – маніпулювати так, щоб спонукати до свідомих дій, основаних на методах і засобах інтроформаційного впливу, що породжують розвиток національно-патріотичної свідомості.

Отже, дослідивши комунікативно-сугестивний вплив інформаційної війни на свідомість соціуму з використанням інтроформаційних (несилових) методів, ми побачили те, наскільки сильну дію має слово, як воно може психологічно атакувати людину, загрожуючи її психічному та фізичному стану.

За результатами проведеного теоретичного аналізу ми можемо зробити наступні висновки. Комунікативно-сугестивний вплив має здатність маніпулювати свідомістю людини в потрібному напрямку не враховуючи психологічно-інформаційну безпечність. Засоби масової інформації при підготовці повідомлення повинні насамперед емпірично досліджувати інформацію з точки зору психологічного впливу на соціум, забезпечивши при цьому ієрархічну важливість, пріоритетність небезпечного задля того, щоб передбачити біхевіористичну (поведінкову) реакцію людини, її контроль над розумом, психологічні результати та суспільний стан, а також інтегруватись із аналогічними транскордонними системами.

Суспільство на сьогодні прагне гармонії та спокою з боку політики та медіа, відповідної нормативно-правової бази з розширенням динаміки розробки та впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних систем тощо, а для цього необхідно створити державну програму реабілітаційної системи оздоровлення психіки від розчарування та гніву, а також залучити до управління свідомістю методи, моделі та інноваційні механізми з теорії несилової взаємодії.

Соціум у плинності інформаційного потоку повинен навчитися психологічно загартовуватись від негативної інформації у період інформаційної війни, а для цього необхідно працювати над своєю духовно-психологічною силою та вірою, а також розвивати інтелектуальну розумову здатність, побудовану на інтроформаційній взаємодії.

Інформаційно-психологічна безпека держави в соціальному просторі повинна захищати людину від небезпечних фактів, регулюючись і контролюючись правоохоронними органами.

Враховання наведених пропозицій спонукатиме ЗМІ надавати інформацію безпечно для суспільства, при чому будуть враховані психологічні особливості впливу на соціум, щоб не створювати загрози психіці його членів.

Інформаційна діяльність повинна працювати на потреби громадян, забезпечуючи прозорість, відкритість, достовірність та легітимність фактів, а в кінцевому результаті – забезпечити стан національної безпеки держави в умовах ведення інформаційної війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Варій М. Й.* Психологія: Навчальний посібник. – К., 2007. – 288с.
2. *Доценко Е. Л.* Психологія маніпуляції: феномени, механізми і захиста. – М. : ЧеРо, 1997. – 344 с.
3. Інформаційна безпека України: проблеми та шляхи їх вирішення // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 1. – С. 60-69.
4. Інформаційна безпека: соціально-правові аспекти: Підручник / [Остроухов В.В., Петрик В.М., Присяжнюк М.М. та ін.; за заг. ред. Є.Д. Скулиша]. – К. : КНТ, 2010. – 776 с.
5. Інформаційна безпека держави у контексті протидії інформаційним війнам: Навчальний посібник / За заг. ред. В.Б. Толубка. – К. : НАОУ, 2004. – 315 с.
6. Історія інформаційно-психологічного протистояння: підруч. / [Я.М. Жарков, Л.Ф. Компанцева, В.В. Остроухов, В.М. Петрик, М.М. Присяжнюк, Є.Д. Скулиш]; за заг. ред. д. ю. н., проф., засл. юриста України Є.Д. Скулиша. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБУ України, 2012. – 212 с.
7. *Микитів О.Ю.* Менеджмент видавничої справи в умовах глобалізації (на прикладі України): дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.06: захищена 21.11.11 Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка.: затв. 17.06.12. – К., 2011. – 215 с.
8. *Почепцов, Г. Г.* Інформаційна політика: навч. посібник. – К. : Знання, 2006. – 663 с.
9. *Рак О. Ю.* Комунікативно-емпіричний метод політичної дії на свідомість громадян // Психологія і суспільство. Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис. Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль, 2013. – № 2 (52). – С. 75-79.
10. *Рак О. Ю.* Комунікативно-маніпулятивно-конфліктні впливи політики на психологію громадськості методами компетентнісно-несилової взаємодії // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2013. – Вип.8 (126). – С. 16-25
11. *Рак О. Ю.* Інтелектуально-конфліктний мотив уваги як психологічне явище вищого рівня комунікативного спілкування у процесі соціалізації // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Гнатюка. – К.-Алчевськ : ДонДУ – 2014. – С. 170-174.
12. Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навч. посіб. / [В.М. Петрик, М.М. Присяжнюк, Л.Ф. Компанцева, Є.Д. Скулиш,

- О.Д. Бойко, В.В. Остроухов]; за заг. ред. Є.Д. Скулиша. – 2-ге вид. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2011. – 248 с.
13. *Тесля Ю. Н.* Введение в информатику Природы: Монография. – Киев : Маклауг, 2010. – 256 с.
 14. *Трофімов Ю. Л.* Інженерна психологія: Підручник. – К. : Либідь, 2002. – 264 с.
 15. *Ходаківський Є. І.* Психологія управління. Навчальний посібник / Є.І. Ходаківський, Ю.В. Богоявленська, Т.П. Грабар. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 608 с.

Рак О. Ю. Коммуникативно-суггестивное воздействие информационной войны на сознание социума интроформационными методами.

В статье представлены особенности коммуникативно-суггестивного воздействия информационной войны на сознание социума с использованием интроформационных методов. Проанализированы особое психологическое влияние политики и медиа на сознание, мышление и интеллект человека в период информационной войны, определено ее негативное влияние на психику и поведение общества, что по своей сути создает морально-психологическую и физическую опасность. Автор приводит модели информационной войны, ее составляющие влияния и типологические характеристики, в частности предложены схемы формирования психологической закалки в восприятии информации и основные задачи информационно-психологической безопасности в социальном пространстве.

Ключевые слова: коммуникативно-суггестивное воздействие, информационная война, манипулятивное управление, информационно-психологическое противоборство, информационно-психологическая безопасность.

Rak O. Y. Communicative suggestive influence of the information war on the consciousness of society introformatsiyny methods.

This paper presents the peculiarities of communicative and suggestive influence of the informational war on the consciousness of society using introformatiional methods. The special psychological influences of politics and media on the consciousness, thinking and intelligence of a person during the informational war are analyzed, and its negative consequences on the psyche and behavior of the society, that, by its very nature, involves moral, psychological and physical danger is determined. The author presents models of informational war and its components of influence on the human mind in the environment of Internet technologies and typological characteristics, in particular the scheme of formation of psychological fitness in the perception of information and the main tasks of information and psychological security in the social space.

Keywords: communicative and suggestive influence, informational war, manipulative management, informational and psychological confrontation, informational and psychological security.

Ашурбеков А. А.

РОЛЬ МОРАЛЬНИХ АСПЕКТІВ У ПОЛІТИЧНІЙ КРИЗІ НАПРИКІНЦІ 2013 – НА ПОЧАТКУ 2014 РОКІВ

На межі 2013-2014 років українське суспільство зіткнулося з однією з найбільш руйнівних криз політичної системи за всю історію незалежності країни. З позиції соціологічної науки важливим є аналіз передумов подій, факторів їх формування в суспільній свідомості, а також діяльність політичних гравців у цей період. Стаття спрямована на проведення комплексного аналізу морального аспекту кризи і вплив цієї складової на зазначені процеси.

Ключові слова: мораль, політична система, виборчий процес, суспільна криза.

Події 2013-2014 рр. стали переломним моментом у розвитку держави та у житті українського суспільства в цілому. Мирне відстоювання певної політичної мети (підписання Україною асоціації з Європейським союзом) надалі переросло в кризу всієї політичної системи, що внесло серйозний ідеологічний розкол в українське суспільство і поставило під загрозу саме існування держави Україна.

З позиції соціологічної науки події цього періоду заслуговують серйозної уваги і вивчення, особливо моральний аспект процесу. У черговий раз в історії суспільного розвитку політика вступила в боротьбу з мораллю. Прецеденти, викликані подіями цього періоду, призвели до істотних трансформацій суспільної моралі, а також морально-етичних орієнтирів дій українських політичних діячів і населення.

Мета статті полягає у тому, аби виявити та проаналізувати роль морального аспекту в суспільно-політичній кризі 2013-2014 рр. Основні завдання статті: 1) виокремити моральні аспекти в кризі 2013-2014 рр.; 2) визначити роль моральних аспектів у суспільно-політичній кризі цього періоду; 3) виявити наслідки подій, що відбулися, стосовно моральних цінностей українського суспільства.

У науковій літературі питання взаємного впливу моралі та політики розглядали найбільш видатні соціологи, філософи і

політологи. Зокрема, суттєву увагу взаємозв'язку цих феноменів приділяв Аристотель, який стверджував, що політичні дії підкоряються морально-етичним оцінкам. Він вважав: те, що для однієї людини є благом, є благом і для держави, по суті, отожднюючи політику і мораль. У своїх працях А. Бентлі, Г. Кан, Н. Макіавеллі, Г. Моска, Р. Міхельс відстоювали позицію відособленості моралі від політики і відсутності будь-якого взаємного впливу між ними. Ж. Боден, Т. Гоббс, А. Швейцер, М. Ганді, А. Епштейн акцентували увагу на «обмежувальній» ролі моралі, яка регулює політичну діяльність. У продовження цієї течії в сучасній науці поширеним стало поняття політичної моралі та політичної етики як системи морально-етичних координат, яка регламентує і санкціонує ті чи інші політичні дії. Одним з представників цього напрямку є К. Гаджиев.

Незважаючи на серйозну увагу в науковому світі до цієї проблеми, єдиної позиції щодо взаємодії моралі і політики на цьому етапі немає. І це є закономірним, в першу чергу тому, що хрестоматійна мета політичної діяльності – завоювання влади. Влада, у свою чергу, є головним індикатором ефективності тих чи інших політичних дій. Особливо це проявляється в державах «перехідного періоду», якою можна назвати і Україну.

Для виокремлення морального компоненту в означеній суспільно-політичній кризі проаналізуємо основні категорії моралі, їх прояв або не прояв у діях політичних гравців, а також у інформаційному просторі.

Існує цілий ряд понять, які твердо асоціюються з моральними аспектами людського існування. Вони є свого роду маркерами, за якими можна виділити етичне міркування і моральну оцінку. Деякі з них вказують на приватні сторони морального самовизначення людини. Інші фіксують фундаментальні для неї ціннісно-нормативні або духовно-психологічні явища. Саме їх можна назвати категоріями моралі. Оскільки вони присутні в живій, нетеоретичній мові, активно вживаються моральними суб'єктами в ході міжособистісної комунікації, а також у внутрішній мові, то їх слід розглядати як категорії самої моралі. Одночасно вони виступають є базовими поняттями етичної теорії.

Серед категорій моралі можна назвати десять основних: добро, зло, милосердна любов (також і в розумінні турботи та благодійності), прощення, справедливість, обов'язок, відповідальність, чеснота (і відповідно, порок), совість, сором. Вони мають різні призначення в мові моралі, тобто фіксують різні складові моральної нормативності, різні аспекти морального самовдосконалення. Категорії добра (і його

протилежності – зла), милосердної любові, прощення і справедливості орієнтовані переважно на вираження ціннісно-нормативного змісту моралі. Їх вживання в етиці і живому моральному досвіді передбачає вказівку на більш-менш конкретні, такі, що доповнюють один одного, вимоги, звернені до людини. Категорії обов'язку, відповідальності та доброчесності відображають кожна по-своєму способи індивідуальної (в деяких випадках колективної) та ситуативної конкретизації моральних вимог: обов'язок – стосовно вчинку, відповідальність – зобов'язальне ставлення до інших, доброчесність – досконалість особистості (характеру). Нарешті, совість і сором вказують на духовно-психологічні механізми морального зобов'язання [2].

При цьому аналіз функцій моралі показує вагомий рівень її впливу на життя суспільства. Серед них варто виділити наступні функції.

Регулятивна функція регулює поведінку людей відповідно до вимог моралі. За своїм обсягом і багатогранністю впливу на особистість мораль ширша від права. Свої регулятивні можливості вона здійснює за допомогою норм-орієнтирів, норм-вимог, норм-заборон, норм-рамок, норм-обмежень, а також норм-зразків (етикет).

Ціннісно-орієнтовна функція орієнтує людину у світі культурних цінностей, що є довкола. Виробляє систему переваги одних моральних цінностей над іншими, дозволяє виявити найбільш моральні оцінки і лінії поведінки.

Пізнавальна функція передбачає пізнання не об'єктивних характеристик, а сенсу явищ в результаті практичного освоєння. Завдяки цій функції етичні знання, принципи, норми, кодекси в конкретних конфліктних ситуаціях допомагають сформувати модель моральної поведінки.

Виховна функція привносить у певну виховну систему моральні норми, звички, звичаї, загально визнані зразки поведінки.

Оціночна функція трактує з позицій добра і зла освоєння людиною дійсності. Предметом оцінки є вчинки, стосунки, наміри, мотиви, моральні погляди і особистісні якості.

Мотиваційна функція дозволяє людині оцінювати і за можливості виправдовувати свою поведінку за допомогою моральної мотивації. Чисті і благородні мотиви – найважливіший елемент моральної поведінки особистості.

Комунікативна функція є формою спілкування, передачі інформації про цінності життя, моральні контакти людей. Забезпечує взаєморозуміння, спілкування людей на базі вироблення загальних моральних цінностей [3].

Спираючись на аналіз категоріального апарату моралі та її основні функції, варто констатувати її всеосяжне охоплення життя суспільства і політичної сфери зокрема. Як засвідчила криза 2013-2014 рр., на цьому етапі суспільство і політична система схильні до серйозних деформацій моральних цінностей.

У цій статті моральний аспект буде розглядатися як фактор інтенсивності розгортання суспільно-політичної кризи. У першу чергу фокус аналізу спрямований на моральність тих чи інших дій політичних лідерів, а також особливості формування моральних оцінок населенням поточних подій у країні.

Первісною точкою аналізу є події, названі «Євромайдан». У науковому світі, засобах масової інформації, громадській думці немає єдиної позиції в оцінках цього феномену, особливо причетності до його виникнення політичних діячів або використанні його з метою свого позиціонування. Однак ніхто не заперечує знакову роль окремих політиків у розвитку цього явища, участь в якому одним принесло політичні дивіденди, іншим – політичне і суспільне небуття. Подібна гіпотеза причетності була підтверджена результатами всеукраїнського онлайн-дослідження, присвяченого подіям навколо «Євромайдану».

Відбір респондентів проводився з 20 до 27 грудня 2013 через найбільш популярні соціальні мережі та міські форуми, що охоплюють населення всіх областей України. Обсяг вибіркової сукупності склав 8400 респондентів. Враховуючи різну активність жителів регіонів країни, результати були зважені математичними методами пропорційно до часток населення всіх областей України (на основі даних Державного комітету статистики).

Т а б л и ц я 1***Який внесок зробили опозиційні політики в організацію «Євромайдану»?***

Внесок/групи опитаних	Вся сукупність	Ті, хто підтримує «Євромайдан»	Ті, хто не підтримують «Євромайдан»
Фінансування	51,7 %	28,0 %	74,9 %
Підтримка його тривалого існування	44,3 %	42,7 %	45,9 %
Політизація майдану	40,7 %	30,0 %	50,7 %
Моральна підтримка	34,3 %	51,5 %	18,0 %
Лобювання інтересів «Євромайдану» у	31,2 %	42,8 %	20,4 %

Верховній Раді України			
Юридична підтримка	31,1 %	48,0 %	15,2 %
Є його засновниками	27,5 %	9,3 %	47,9 %
Не зробили ніякого внеску	8,9 %	6,6 %	8,3 %
Інша відповідь	3,8 %	2,1 %	5,6 %

Половина опитаних зійшлися на думці, що саме політики фінансують майдан, 44,3 % висловили думку, що завдяки їм протести мають тривалий характер, а близько третини (27,5 %) прямо назвали їх організаторами означених процесів. Для формування суспільної думки важливими є значні розбіжності в оцінках впливу політиків залежно від підтримки акцій протесту. Ще на етапі виникнення явища в суспільстві не було єдиної думки щодо його походження та призначення. Оцінки в більшій мірі формувалися під впливом сталих стереотипів у рамках однієї з найбільш деструктивних дихотомій для українського суспільства «Схід-Захід» наслідками і особливостями, які з цього випливають.

Таблиця 2

Як Ви оцінюєте наступні дії, пов'язані з «Євромайданом»?

Дія/оцінка респондентами	Позитивно*	Негативно**	Важко відповісти
Захоплення Київської міської адміністрації	42,1 %	51,7 %	6,2 %
Перекриття руху Хрещатиком і Майданом Незалежності	43,0 %	51,6 %	5,4 %
Установка барикад	45,5 %	51,2 %	3,3 %
Проведення безкоштовних концертів на «Євромайдані»	56,0 %	33,1 %	10,8 %
Часті виступи політиків на сцені перед мітингувальниками	35,5 %	52,0 %	12,4 %
Розгін демонстрантів силами «Беркуту»	40,5 %	55,0 %	4,5 %

Таблиця 3

Серед тих, хто підтримує «Євромайдан»

Дія/оцінка респондентами	Позитивно*	Негативно**	Важко відповісти
Захоплення Київської міської адміністрації	84,9 %	4,5 %	10,6 %
Перекриття руху Хрещатиком і Майданом Незалежності	86,9 %	4,3 %	8,8 %
Установка барикад	91,8 %	3,2 %	5,1 %
Проведення безкоштовних концертів на «Євромайдані»	92,4 %	2,4 %	5,2 %
Часті виступи політиків на сцені перед мітингувальниками	68,5 %	13,8 %	17,7 %
Розгін демонстрантів силами «Беркуту»	1,7 %	97,7 %	0,6 %

Таблиця 4

Серед тих, хто не підтримує «Євромайдан»

Дія/оцінка респондентами	Позитивно*	Негативно**	Важко відповісти
Захоплення Київської міської адміністрації	0,6 %	98,1 %	1,3 %
Перекриття руху Хрещатиком і Майданом Незалежності	0,9 %	97,8 %	1,3 %
Установка барикад	0,8 %	98,6 %	0,6 %
Проведення безкоштовних концертів на «Євромайдані»	19,8 %	64,1 %	16,1 %
Часті виступи політиків на сцені перед мітингувальниками	3,7 %	89,8 %	6,4 %
Розгін демонстрантів силами «Беркуту»	79,8 %	12,3 %	7,9 %

* – Сума відповідей «позитивно» і «швидше позитивно»

** – Сума відповідей «негативно» і «швидше негативно»

Знаковим є те, що залежно від підтримки «Євромайдану» (розподіл респондентів залежно від відповіді на питання: «Чи підтримуєте Ви «Євромайдан»?) діаметрально протилежно змінюються оцінки населенням його складових. Примітно, що це

стосується і тих складових, які з точки зору суспільної моралі є неприйнятними (захоплення адміністрації, силовий розгін мітингувальників). По суті, створюються прецеденти, коли моральні норми змінюються залежно від політичної доцільності та відповідності тим чи іншим поглядам населення.

Окремо варто зупинитися на публічних позиціях деяких політиків щодо оцінок кризи. Були проаналізовані виступи найбільш активних учасників цього процесу, а їх виступи зіставлені з описаними вище категоріями суспільної моралі, зокрема таких народних депутатів України: О. Ляшко, А. Яценюк, экс-губернатор Харківської області М. Добкін, представник ЗМІ Т. Чорновол. Ці діячі зайняли різні позиції в суспільно-політичній кризі 2013-2014 рр., однак науковий інтерес викликає саме зміст їх дискурсу, меседжі, що транслюються широким масам населення, і зворотна реакція людей.

О. Ляшко публічно закликав до фізичної розправи над працівникам міліції та їх близькими: «Всі нормальні люди мають сходити до його батьків і запитати, як вони виховали цього вибл*дка?» – уривок з виступу в ЗМІ з приводу одного з правоохоронців [4].

Виконуючи обов'язки губернатора одного з найбільших регіонів України, М. Добкін публічно ображав представників Західної України, погрожуючи їм розправою: «Я хочу цих «націонал-рагулів» попередити, територія Харківської області для Вас закрита раз і назавжди. Сунетесь сюди з Вашими законами, правилами та уставами, зачепите наших вчителів, будете ображати наших ветеранів, будете намагатися зіпсувати наших дітей. Я Вас попереджаю: ми Вам Ваші портрети Шухевичей і Бандер засунемо в ті місця Вашого тіла, де їм буде більш комфортно, ніж на харківських стадіонах та вулицях» – уривок з виступу на засіданні Харківської обласної ради [5].

А. Яценюк під час виступу перед мітингувальниками відкрито закликав до силового способу відстоювання своєї позиції та збройного протистояння: «Я з ганьбою жити не буду. Завтра підемо разом вперед. Якщо куля в лоб, то куля в лоб. Але чесно, справедливо і сміливо» [6].

При цьому варто зазначити, що в його виступі чітко прослідковується підпорядкування моральних норм політичній доцільності. Тобто можна вбивати для відстоювання своєї мети, бо це буде «чесно», «сміливо» та «справедливо» і бо «з ганьбою» жити не можна.

Активними діями відзначилася журналістка Т. Чорновол, яка брала участь у нападах на правоохоронців і штурмом офісу однієї з політичних партій, при якому загинули дві людини [7]. А потім ці дії висвітлювалися в ЗМІ як певні досягнення у звільненні України.

Наслідком таких дій лідерів громадської думки та наповненість цим інформаційного простору стали акти відповідної реакції вже з боку груп населення та окремих громадян (підпали автомобілів, фізичні розправи над окремими діячами і т. д.). По суті, був усунений один з фундаментальних стримувальних і об'єднувальних факторів – мораль. Саме девальвація її ролі призвела до того, що спіраль насильства та інтенсивності кризи стала тільки збільшуватися, а вирішення цієї кризи і досі не досягнуто.

У черговий раз моральні принципи і політична доцільність вступили в боротьбу. Аналізуючи основні моделі відносини між мораллю і політикою, запропоновані в науковій літературі, можна помітити подібність поточної української реальності з поглядами А. Бентлі, Г. Кана, Н. Макіавеллі, Г. Моски, Р. Міхельса, які підкреслювали відсутність будь-якого серйозного впливу моралі на політику [1].

Ми можемо стверджувати, що сьогоднішня криза більшою мірою показала відокремлене існування суспільної моралі та політики в аспекті впливу моралі на характер політичних дій. При цьому вимагає уваги вивчення зворотного процесу впливу політики на мораль, причому мораль не тільки політичної сфери, а й суспільної поведінки в цілому.

Певною мірою ми маємо дії політичних суб'єктів, які керуються макіавеллістським принципом у досягненні своїх цілей, згідно з яким мораль – це лише інструмент, яким політик повинен вміти спритно і вчасно користуватися для вирішення своїх завдань.

При цьому знаковим є те, що судження населення і їх оцінки значно відрізняються залежно від того, підтримують вони «Євромайдан» чи ні. У суспільній свідомості складаються подвійні стандарти морального сприйняття окремих подій і процесів. На перший план виходить їх ефективність у досягненні поставленої мети. Зараз ми можемо спостерігати, що одна з головних інтегративних складових суспільства – мораль вже не об'єднує українських громадян, а змінюється і використовується під впливом політичної доцільності.

На цьому етапі навряд чи політичні гравці до кінця усвідомлюють роль прецеденту, який створила криза 2013-2014 рр. в розвитку і функціонуванні українського суспільства, особливо політичної системи. З високою ймовірністю можна стверджувати, що всі подальші політичні суперечки, які будуть виникати в ході виборчих процесів, ризикують зазнати впливу силового розвитку за «незрозумілими» правилами, які будуть продиктовані тільки політичною доцільністю.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Гаджиев К. С. Этика и политика // МЭИМО. – 1992. – № 3. – С. 35-51.
2. Этика: учебник для бакалавров: [учеб. пособие] / Под общ. ред. А. А. Гусейнова. – М. : Юрайт, 2013. – 569 с.
3. Функції моралі [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.abccba.ru/abc20.php>. – заголовок з екрану.
4. Ляшко призначив премію за голови беркутівців [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=nRIef9xMo-g>. – заголовок з екрану.
5. Добкин пообещал засунуть портреты Шухевича... [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=xJXjvGTuoQQ>. – заголовок з екрану.
6. Яценюк: «Якщо куля в лоб, то куля в лоб» [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=BzqZpl1EZPs>. – заголовок з екрану.
7. В атаці на офіс Партії регіонів у Києві брала участь журналістка Тетяна Чорновол [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/suspilstvo/v-ataci-na-ofis-partiyi-regioniv-u-kiyevi-brala-uchast-zhurnalistka-tetyana-chornovol-23407.html>. – заголовок з екрану.

Ашурбеков А. А. Роль моральных аспектов в политическом кризисе конца 2013 – начала 2014 годов.

На стыке 2013-2014 годов украинское общество столкнулось с одним из самых разрушительных кризисов политической системы за всю историю независимости страны. Для социологической науки важен анализ предпосылок событий, факторов их формирования в общественном сознании, а также деятельность политических игроков в этот период. Статья направлена на проведение комплексного анализа моральной стороны кризиса и влияние этой составляющей на указанные процессы.

Ключові слова: Мораль, политическая система, избирательный процесс, общественный кризис.

Ashurbekov A. A. Moral aspects of a political crisis in 2013 end early 2014.

At the turn of 2013-2014 years Ukrainian society is faced with one of the most devastating crisis of the political system in the history of independence. From the perspective of social science, it is important to analyse the preconditions of events, factors of their formation in the public mind, and the activities of political players in this period. The article aims to conduct a comprehensive analysis of the moral side of the crisis and the impact of this component on the course of these processes.

Keywords: moral, political system, the electoral process, the social crisis.

Коротич О. М.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНІЧНОСТІ У США

Стаття присвячена опису соціально-економічного становища української етнічності у США. Через основні соціально-економічні характеристики, такі як рівень освіти, доходів, володіння англійською мовою тощо, визначено соціальні позиції українців у поліетнічному суспільстві США, їх залученість до суспільного життя країни.

Ключові слова: етнічність, українська етнічність, соціально-економічне становище, українська діаспора, США.

Розробляючи проблематику української етнічності у США, яка є невід'ємною частиною українського етносу та активним учасником соціально-політичних процесів у США та Україні (через посередництво широкої мережі громадських діаспорних організацій), виникає гостра необхідність у систематичному описі соціально-економічних позицій представників української етнічності у поліетнічному американському суспільстві та визначення рівня її залученості до політичного та громадського життя країни. Реалізація цієї необхідності відкриває можливість розглядати українську етнічну групу США через широкий спектр її соціально-економічних відносин та чітко визначити її характерні риси як активного актора суспільного життя США.

Науковці, які системно розробляють проблематику української етнічності та української діаспори за кордоном, постійно звертаються до аналізу соціально-економічних характеристик української етнічності, проте, частіше, у історичній ретроспективі. Зокрема, соціально-економічні аспекти української етнічності у США у своїх працях розглядають такі науковці, як Володимир Євтух, Оксана Ковальчук, Андрій Попок, Володимир Троцинський, Арнольд Шлепаков та інші. Серед україномовних зарубіжних дослідників помітний внесок у дослідження цього питання зробили Юліан Бачинський, Оксана Грабович, Мирон Куропась, Василь Лопух, Василь Маркус, Іван Тесля, Роман Цибрівський тощо.

Метою цієї статті є привернення уваги до сучасного соціально-економічного становища української етнічності у Сполучених Штатах Америки.

Соціально-економічне становище української етнічності у США залежить від впливу великої кількості факторів, зокрема, рівня освіти

представників української етнічності, рівня володіння ними англійською мовою, ступінь їх інтегрованості у суспільне життя країни. Дослідники відзначають, що американському суспільству притаманний високий рівень соціальної мобільності [19], який забезпечує широкі можливості для активної участі представників різних етнічних груп у виробничих, політичних та економічних сферах суспільного життя країни проживання. У статті «Соціально-демографічні характеристики української етнічності у США» вказано, що більшість представників української етнічності є особами продуктивного віку (64,4%), а отже вони є учасниками широкої мережі соціально-економічних процесів у США [8]. У тій же статті на основі аналізу даних Наукового товариства імені Шевченка в Америці автор відзначає високий рівень географічної мобільності осіб українського походження, що окреслює їх можливості у поліпшенні своїх соціально-економічних позицій.

Зазначимо, що соціально-економічна структура української етнічності у американському суспільстві значно змінювалась впродовж 140 років – з 70-х років 19 століття. Саме на цей час припав початок першої хвилі української еміграції до США. Основну масу переселенців того часу складали селяни, у своїй більшості вихідці із Закарпаття, Буковини та Лемківщини [3, 12], що і обумовило їх низькі соціальні позиції у американському суспільстві. Як представники однієї з найбідніших верств населення в Австро-Угорській імперії, українські селяни мали низький професійно-кваліфікаційний рівень та низький рівень освіченості [7, 9-10]. В емігрантському середовищі того часу англійською мовою володіли лише одиниці, проте діти українських емігрантів мали кращі шанси на адаптацію до англосовного середовища. Так, вивчаючи з дитинства англійську мову, вони отримали можливість здобувати престижну освіту та професійну кваліфікацію [7, 9-10; 7 37]. О. Грабович, американська дослідниця українських поселень у США, на основі аналізу даних імміграційних відомств зазначає, що серед 147 тисяч 375 українців, які прибули до США з 1899 по 1910 рік, тільки 2 тисячі 645 осіб мали фахову кваліфікацію [3, 13]. Цей факт унеможлилював участь представників української етнічності у високопрофесійних та високотехнічних галузях економіки США. В основному українці були зайняті у видобувній промисловості та сільському господарстві, а велика частина з них терпіла значну нужду та не мала постійної роботи [13].

Друга хвиля еміграції, яка припала на період між двома світовими війнами, була обмежена встановленою Вашингтоном більш жорсткою

системою квот на в'їзд до США, а її основу склали політичні емігранти з України (уенерівці, гетьманці тощо) [3, 15]. Це були групи зі значним рівнем освіченості, спеціалісти у різних галузях економіки, науковці, культурні діячі. Серед таких були композитори М. Гайворонський, О. Кошиць, А. Рудницький, науковці В. Тимошенко, С. Тимошенко, Ю. Вернадський, Ю. Кістяковський, О. Грановський, винахідник гелікоптеру І. Сікорський та інші. Загалом станом на 1936 рік 700 українців у США та Канаді мали магістерські та докторські дипломи.

Основну масу переселенців третьої (післявоєнної) хвилі української еміграції до США склали сільськогосподарські та малокваліфіковані робітники (близько 58%), а частка спеціалістів високої кваліфікації складала трохи більше, ніж 13% [Євтух, 1992, с. 15].

Четверта хвиля української еміграції США почалася у 90-х роках ХХ століття і триває досі. Причини еміграції цього періоду дещо подібні до причин еміграції першої хвилі українців. Тяжке економічне та соціально-політичне становище в Україні змушує українців шукати кращої долі у економічно розвинутих країнах, але на відміну від першої хвилі, українські емігранти сучасності мають високий рівень освіти. Деякі з них, оволодівши сучасним фахом, не могли знайти роботу в Україні, тому змушені були шукати її за кордоном, інші отримали фах безпосередньо у США або ж пройшли перекваліфікації, зважаючи на складність визнання українських дипломів роботодавцями США. Так, В. Лопух, американський українець, економіст, дослідник української діаспори у США зазначає, що представники четвертої хвилі еміграції хоч і мають високий рівень освіти, все ж працюють не за фахом здобутим в Україні. Він виділяє десять найбільш поширених професій для емігрантів четвертої хвилі: водії, продавці, прибиральники офісів та «бїлдїнгів», доглядальники за хворими і старшими за віком людьми, фахівці з комп'ютерних технологій, домашня прислуга, робітники на дрібних виробництвах, зайняті у будівництві, виготовленні меблів, касири [10, 50].

Спираючись на дані статистичного бюро США [15], спробуємо проаналізувати наступні соціально-економічні маркери української етнічності у США: статки, забезпечення житлом, рівень освіти, сфера економічної діяльності, рівень володіння англійською мовою. Принагідно подаватимемо порівняльну характеристику зазначених показників з показниками по країні в цілому з тим, щоб більш адекватно відтворити місце українців (громадян і негромадян США) у соціальній структурі країни.

Перепис 2010 року показав, що у США проживає 956 тисяч 896 осіб українського походження. За даними соціально-економічного моніторингу статистичного бюро США до 2012 року українців тут збільшилось до 968 тисяч 769 осіб, з них, мігрантів які народилися за межами США: 306 тисяч 477 осіб. Серед останніх американського громадянства не мають 111 тисяч 288 осіб. Зі згаданих статистичних даних можна зробити висновки, що в українській етнічній групі США, яка складається з представників третьої та четвертої хвилі української міграції, а також їх нащадків, превалюють представники третьої хвилі.

Сучасна українська етнічна група США відмічається високим рівнем освіченості. Серед осіб віком від 25 років лише 5,8% українців не отримали закінченої середньої освіти (що значно менше ніж в цілому по країні). 20 % українців мають лише закінчену середню освіту, що є прийнятним для малокваліфікованих професій у США. 27,4% є випускниками коледжів або мають диплом молодшого спеціаліста. Престижний диплом бакалавра мають 26,2% осіб українського походження. Зважаючи на досить високу вартість навчання у США, це є високим показником, до того ж, на 8,3% вищим, ніж загалом по країні. Дипломи магістра або доктора наук мають 20,7% українців у США, що у два рази більше, ніж по країні. Справедливо буде зазначити, що наявність дипломів бакалавра, магістра або доктора наук не є визначальною для характеристики соціально-економічного становища української діаспори, адже, ті українці, які отримали освіту не у США, мають складнощі з визнанням дипломів та роботою за фахом.

Таблиця 1

Рівень освіти у США серед осіб віком від 25 років [14]

Рівень освіти	українці	все населення
Незакінчена середня освіта	5.8%	13.6%
Закінчена середня освіта	20.0%	28.0%
Випускники коледжів або особи з дипломом молодшого спеціаліста	27.4%	29.2%
Диплом бакалавра	26.2%	18.2%
Диплом магістра або докторський ступінь	20.7%	10.9%

Особливу увагу варто звернути на той факт, що українській етнічній групі США притаманний високий рівень володіння англійською мовою: 65,2% українців у США віком від 5 років спілкуються виключно англійською мовою; 34,8% українців

спілкуються вдома українською або російською мовою, з них лише 16,3% володіють англійською мовою гірше, ніж «дуже добре». Ці показники дещо нижчі, ніж по країні загалом, але вони пояснюються наявністю у етнічній групі значної частки представників, народжених поза межами США. З часом їх рівень володіння англійською мовою може підвищуватись.

Додамо, що за даними Наукового товариства імені Шевченка в Америці за 2010 рік [17], українською мовою спілкуються вдома 135 тисяч 428 українців (що складає 15,3% від усіх українців у США) і 140 тисяч 761 українців спілкуються вдома російською мовою (що становить 15,9%). Низький рівень вживання рідної мови вдома свідчить про значну інтеграцію українців до суспільного життя США і, зокрема, про наявність шлюбних партнерів іноетнічного походження.

Таблиця 2*Рівень володіння англійською мовою серед осіб віком від 5 років [14]*

Мова спілкування вдома	українці	все населення
Виключно англійська	65.2%	79.0%
Інша	34.8%	21.0%
Спілкуються англійською швидше гірше, ніж «дуже добре»	16.3%	8.5%

Як ми писали у попередніх публікаціях, представники української етнічності розселені по всій території Сполучених Штатів Америки, але найбільше українці уподобали економічно розвинені штати, такі як Нью-Йорк (129 тисяч 603 особи, або ж 13,9% від загальної кількості українців у США), Пенсільванія (112 тисяч 078 осіб – 12,0%), Каліфорнія (92 тисячі 943 особи – 10%), Нью-Джерсі (66 тисяч 638 українців – 7,2%). Також чисельні групи українців проживають у штатах Вашингтон, Огайо, Флорида та Іллінойс, Мічиган. Описана поселенська структура української етнічності певною мірою регламентує сферу зайнятості українців у США. Так, у сфері інтелектуальної праці зайнята майже половина українців (47,1%), що на 11% більше, ніж в цілому по країні. Дані презентованих таблиць руйнують стереотипне уявлення про українців у США як про чорнових робітників на будівництві та сільському господарстві, адже українців у цих сферах зайнято менше, ніж робітників у середньому по країні. Важливий показник – зайнятість українців у сфері державного управління, адже таким чином забезпечується репрезентація українців у галузі державного управління США. Як показано у нижченаведених

таблицях, у цій сфері працює 5,1% українців США, і цей відсоток є співвідносним з показником по країні – 4,9%. Дещо більше українців працює у сфері освіти, науки та інформаційних послуг, що пов'язано з наявністю значної кількості дипломованих спеціалістів серед українців.

Таблиця 3

Професійна структура населення США серед осіб віком від 16 років [14]

Професійна сфера	українці	все населення
Управління, бізнес, наука, мистецькі професії	47.1%	36.1%
Сфера послуг	14.8%	18.3%
Продаж та працівники офісної сфери	21.9%	24.5%
Природні ресурси, будівництво і технічне обслуговування	7.2%	9.0%
Виробництво, транспортування	9.1%	12.2%

Таблиця 4

Зайнятість населення США за галузями економіки для осіб віком від 16 років [14]

Галузь економіки	українці	все населення
Будівництво	5.9%	6.2%
Виробництво	9.1%	10.5%
Державне управління	5.1%	4.9%
Інші послуги (крім державного управління)	4.6%	5.0%
Мистецтво, відпочинок та розваги, харчування, обслуговування житла	6.8%	9.6%
Наука, управління, адміністрування та послуги з переробки та зберігання відходів	14.5%	10.9%
Оптова торгівля	2.5%	2.6%
Освітні послуги, охорона здоров'я та соціальна допомога	26.0%	23.2%
Роздрібна торгівля	10.0%	11.6%
Сільське господарство, лісове господарство, рибальство і полювання, видобувна промисловість	0.8%	2.0%
Сфера інформаційних послуг	2.7%	2.1%
Транспорт та зберігання, комунальні послуги	4.5%	4.9%
Фінанси та страхування, нерухомість, оренда та лізинг	7.4%	6.6%

Згідно з переписом населення США за 2010 рік медіана доходу українських домогосподарства становить 62 тисячі 342 долари, що на 10 тисяч більше, ніж по країні, а середній дохід українських домогосподарств є вищим на 16 тисяч (86 тисяч 011 доларів). Українські господарства з мінімальними доходами (до 10 тисяч доларів) серед усіх українських домогосподарств у США становлять лише 6%, що менше, ніж відсоток загалом по країні. Близько 60% українських домогосподарств мають дохід вищий, ніж медіанний дохід по країні, що свідчить про міцне економічне становище українців у США. До того ж, рівень безробіття серед українців, старших за 16 років, складає 4,2%, що на 1,7% менше, ніж відсоток безробітних по країні.

Таблиця 5

Річний дохід домогосподарств у США [14]

Величина доходу на рік	домогосподарства українців	домогосподарства загалом
менше ніж 10,000 дол. США	6.0%	7.2%
від 10,000 до 14,999 дол. США	4.7%	5.5%
від 15,000 до 24,999 дол. США	9.1%	10.8%
від 25,000 до 34,999 дол. США	8.2%	10.5%
від 35,000 до 49,999 дол. США	12.3%	14.1%
від 50,000 до 74,999 дол. США	17.7%	18.6%
від 75,000 до 99,999 дол. США	13.2%	12.3%
від 100,000 до 149,999 дол. США	15.2%	12.3%
від 150,000 до 199,999 дол. США	6.6%	4.4%
від 200,000 дол. США і більше	6.9%	4.2%
Всього:	100% - 408,504	100% - 114,235,996

Таблиця 6

Медіана річного доходу та середній річний дохід домогосподарств у США [14]

Характеристика	домогосподарства українців	домогосподарства загалом
Медіана доходу домогосподарств в дол. США	62,342	51,914
Середній дохід домогосподарства в дол. США	86,011	70,883

Українці у США мають також високий рівень забезпеченості приватним житлом: більше 67% мешкають у власних оселях (квартирах або будинках). Орендують помешкання близько 33% українців, що нижче, ніж в цілому по країні. З одного боку, у багатьох випадках як володіння приватним житлом, так і його винаймання передбачає значні щомісячні витрати (виплата кредиту на придбання житла або оплата оренди), а з іншого – високі показники забезпеченості приватним житлом свідчать про міцність соціальних позицій українців та стабільність їхнього щомісячного доходу, який дозволяє їм обслуговувати кредит.

Таблиця 7

Розподіл помешкань домогосподарств США за формою власності [14]

	українці	українці, %	все населення	все населення, %
Займані помешкання	421,368	100 %	115,969,540	100 %
Власні	283,159	67.2%	74,104,536	63.9%
Орендовані	138,209	32.8%	41,865,004	36.1%

Особливо показовою у контексті попереднього припущення є вартість приватних помешкань українських домогосподарств у США. Всього лише у 3,5% з них вартість помешкання є меншою за 50 тисяч доларів, що тільки на 5% менше, ніж по всій країні. Помешканнями наступної цінової категорії – від 50 до 100 тисяч доларів – володіють 9% від усіх українських домогосподарств США, що майже на 6% менше показника по країні. Така зворотна тенденція характерна для всіх цінових категорій приватних помешкань, зокрема 17,6% українців володіють будинками вартістю понад 500 тисяч доларів, що на 5% більше від показника по країні. На такий розподіл, поміж іншим, впливає поселенська структура української етнічності у США, адже, як згадувалось вище, більша частина української етнічної групи розселена у високорозвинених та економічно благополучних штатах.

Таблиця 8

Вартість приватних помешкань домогосподарств США [14]

Вартість помешкання	українці	все населення
менше ніж 50,000 дол. США	3.5%	8.2%
від 50,000 до 99,999 дол. США	9.0%	14.9%
від 100,000 до 149,999 дол. США	11.8%	15.5%

від 150,000 до 199,999 дол. США	14.0%	14.3%
від 200,000 до 299,999 дол. США	21.3%	17.8%
від 300,000 до 499,999 дол. США	22.7%	16.9%
від 500,000 до 999,999 дол. США	14.0%	10.1%
від 1,000,000 дол. США і більше	3.6%	2.4%
Всього	100% - 289,606 помешкань	100% - 76,089,650 помешкань
Медіана	248,300 дол. США	188,400 дол. США

Важливими для відтворення соціально-економічних позицій української етнічності у Сполучених Штатах Америки є приклади індивідуальних практик українців, які залишили помітний слід у різних галузях суспільного життя країни. Так, у суспільно-політичній сфері помітними стали такі діячі українського походження: політик та державний діяч Павлина Добрянська, яка з 2001 по 2009 рік була заступником Державного Секретаря США; політичний діяч Маргарет Спеллінгс, колишній помічник президента США Джорджа Буша (молодшого) з питань внутрішньої політики, міністр освіти при Адміністрації Президента США Д. Буша (молодшого); правник і політичний діяч Богдан Футей, суддя Федерального Суду США (1987 рік); військовий діяч Семуел Яскілка, генерал корпусу морської піхоти США, заступник командувача корпусу морської піхоти США (у 1975-1979 роках).

Серед науковців варто згадати таких: інженер та фізик Мартін Купер, який здійснив перший у світі телефонний дзвінок з винайденого ним же мобільного телефону; гідробіолог, професор Джейн Любченко, яка з 2009 року є головою Національного управління з проблем океану і атмосфери США за призначення президента Барака Обама; вчений у галузі механіки Степан Тимошенко, основоположник теорії міцності матеріалів, теорії пружності та коливань; піонер комп'ютерних технологій Стів Возняк, який разом зі Стівом Джобсом розробив перший у світі персональний комп'ютер; відомий американський економіст Грегорі Менк'ю, професор Гарвардського університету; інженер та бізнесмен Ігор Сікорський, винахідник гелікоптера.

Багато носіїв української етнічності відзначились у культурницькій сфері, серед них такі: актор, володар премії «Оскар» Володимир Палагнюк, він працював під псевдонімом Джек Пеланс; співачка Ніко Кейс, альбом якої досяг третього місця у американських

хіт-парадах; кінорежисер та сценарист Едвард Дмитрик, в кінокартинах якого знімалися такі актори, як Марлон Брандо, Брижіт Бардо, Шон Коннері та багато інших; акторка Віра Фарміга, номінантка на премію «Оскар»; акторка Міла (Мілена) Куніс, номінантка на премію «Золотий глобус»; акторка та співачка Міла Йовович; співачка Квітка (Кейсі) Цісик, голос рекламних роликів компаній «Форд», «МакДональдс», «Кока-Кола», «Американські авіалінії» та ряду інших, пісня «You Light Up My Life» у її виконанні отримала премію «Оскар»; композитор Леонард Бернстайн, автор музики до мюзиклу «Вестсайдська історія»; журналіст та публіцист Майк Ройко, володар Пулітцерівської премії 1972 року.

Як свідчать проаналізовані дані, сучасні соціально-економічні позиції українців у США помітно відрізняються на краще від тих, які займали емігранти першої та другої хвилі української еміграції. Якщо спочатку більшість українців становили малокваліфіковані або сільськогосподарські робітники, то з часом освітній рівень українців зріс, підвищилась їх інтегрованість у суспільно-політичне життя країни. Високий освітній рівень сучасної етнічної групи українців також забезпечив їх участь у більш престижних галузях економіки, сприяв поліпшенню їх матеріального становища. Окремо варто відзначити, що представники четвертої хвилі української еміграції не тільки не знизили загальний рівень освіченості українців США, а і підвищили його. Показово, що українці у США мають вищі доходи, кращі будинки, більш престижні професії, ніж у середньому по країні. Працелюбність та принципове прагнення до кращого життя, з вірою у яке, українці переселялися до Сполучених Штатів Америки, зіграли у цьому не останню роль, що, зокрема, підкреслюється далеко не вичерпним переліком відомих особистостей США з числа українців, імена яких ми назвали вище. Активна участь української етнічності у американському суспільному житті відкриває широкі можливості для міждержавної взаємодії США та України.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Богина Ш. А.* Иммигрантское население США 1865-1990 гг. – Львів : Наука, 1976.
2. *Енциклопедія Української Діаспори. Том 1. Сполучені Штати Америки. Книга 1. А – К /* Голов. ред. В. Маркус; співред. Д. Маркус. – Нью-Йорк-Чикаго : Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці, 2009.

3. *Євтух В. Б.* Зберігаючи українську самобутність / В.Б. Євтух, Є.Є. Камінський, О.О. Ковальчук, В.П. Трощинський. – Київ : ІНТЕЛ, 1992.
4. *Євтух В. Б.* Українські етнічні групи США і Канади: соціально-економічний аспект. – Київ, 1980.
5. Зарубіжні українці: Довідник / Я. Балан, Б. Кордан, Б. Кравченко, С. Лазебник та ін. – Київ : Україна, 1991.
6. Історія Української еміграції / за ред. Б.Д. Лановика. – Київ : Вища школа, 1997.
7. *Кириленко О.* Українці в Америці. – Відень : Друкарня Адольфа Гольцгавзена, 1916.
8. *Коротич О.* Соціально-демографічні характеристики української етнічності у США // Міжнародний науковий форум : соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2014. – Випуск 15.
9. *Лендъєл М.* Участь американських українців у функціонуванні органів державної влади та політичних структур США (1945–1991 рр.) // Український історичний журнал. – 1998. – № 4.
10. *Лопух В.* «Четверта хвиля» імміграції до США: причини і мотивації // Демографія та соціальна економіка. – 2006. – №2.
11. Мелен Вервір говорить про своє українське походження [Електронний ресурс] // Голос Америки. – Режим доступу: <http://www.voanews.com/ukrainian/archive/2009-01-26>.
12. *Трощинський В. П.* Українці в світі / В.П. Трощинський, А.А. Шевченко. – Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 1999.
13. *Шлепаков А. М.* Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – Київ : Вид-во АН УРСР, 1960.
14. American FactFinder // United States Census Bureau, 2014 [Electronic Resource]. – Access mode: <http://factfinder2.census.gov/>.
15. Census Bureau Homepage // United States Census Bureau, 2014 [Electronic Resource]. – Access mode: <http://www.census.gov/>.
16. Hallick S. Ukrainians in American Politics // The Ukrainian Heritage in America. – New York, 1991.
17. Number of Persons of Ukrainian Ancestry and of Persons Speaking Ukrainian or Russian at Home, by State: United States, 2010 // Center for Demographic and Socio-economic Research of Ukrainians in the United States, 2013 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.inform-decisions.com/stat/index.php?r=fixed/ukrbylang>.
18. Ukrainians by State: 1990-2000-2008 [Electronic resource] / Ukrainians by State: 1990-2000-2008. – Center for Demographic and Socio-economic Research of Ukrainians in the United States. – Access mode: <http://www.inform-decisions.com/stat/index.php?r=fixed/ukrbystate>.
19. Understanding Mobility in America // Center for American Progress, 2006 [Electronic Resource]. – Access mode:

http://www.americanprogress.org/wp-content/uploads/issues/2006/04/Hertz_MobilityAnalysis.pdf.

Коротич А. Н. Социально-экономическое положение украинской этничности в США.

Статья посвящена описанию социально-экономического положения украинской этничности в США. Посредством основных социально-экономических характеристики, таких как уровень образования, доходов, владение английским языком и, т.д., определены социальные позиции украинцев в полиэтничном обществе США и их включенность в общественную жизнь страны.

Ключевые слова: этничность, украинская этничность, социально-экономическое положение, украинская диаспора, США.

Korotych O. The socio-economic situation of Ukrainian ethnicity in the United States of America.

The article describes the socio-economic situation of Ukrainian ethnicity in the United States of America. The main socio-economic characteristics, such as level of education, income, English proficiency, etc., are used to demonstrate the social position of Ukrainians in the U.S. multi-ethnic society and their involvement in public life.

Keywords: ethnicity, the Ukrainian ethnicity, socio-economic situation, the Ukrainian diaspora, USA.

Коновалов А. Е.

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД В ДЕТЕРМИНАЦИИ
АРТХАУСНОГО КИНЕМАТОГРАФА**

Статья посвящена анализу структурных элементов артхаусного кинематографа и исследованию проблем его детерминации как социального института. Предлагаются к рассмотрению результаты структурного анализа, в результате которого были определены элементы, способствующие социальной институционализации артсинема, а именно протекционистская политика содействия развитию национальных кинематографов, система кинофестивалей и микрокинотеатров, научная дисциплина «киноведение» и научно-популярные периодические издания.

Ключевые слова: социальный институт, кинематограф, артсинема, артхаусный кинематограф, социальные интеракции, кинофестиваль, киноведение.

В разрезе социологического подхода к исследованию кинематографа можно подходить с различных позиций: исследование кино как социальной системы, как способа производства, как коммуникации, как эстетической системы, как социального института и т.д. В данной статье делается акцент на рассмотрении кинематографа с позиции институциональной теории, а исследование артхаусного кинематографа с предложенной позиции актуально вдвойне, так как именно это направление, в отличие от популярного мэйнстримовского развлекательного кино, является проводником и индикатором острых социокультурных проблем и трансформаций в обществе, что предопределяет актуальность данного исследования.

Целью статьи является осмысление критического дискурса об институциональном и формальном анализе концепции артхаусного кинематографа на основе анализа артхаусного кинематографа как социального института.

Для достижения поставленной цели нами были взяты за теоретическую основу научные работы таких теоретиков массовой коммуникации, как М. Бец, Д. Бордуэлл, А.Б. Ковач, С. Нил и Т. Элсесер [3; 6; 7; 10; 11]. Начало институциональной детерминации артхаусного кинематографа положил Стив Нил, опубликовав статью «Art Cinema as Institution» в 1981 году.

Следует отметить, что предложенный С. Нилом вариант анализа артсинема нуждается в дальнейшем развитии и акцентировании исследовательского внимания непосредственно на структурных элементах социального института артхаусного кинематографа и определения способа их влияния на возникновение социальных интеракций.

Прежде чем начать более детальное рассмотрение позиций Стива Нила, киноисследователя, профессора Эксетерского университета (Великобритания), необходимо уточнить значение термина «институция». Когда такие теоретики как С. Нил обращаются к этому термину, они имеют в виду коллективно созданную социальную конструкцию (концепцию), поддерживаемую длительное время. Подобная конструкция может быть обширной и размытой, как киноведение, или сжатой и конкретной, как французское издание «Cahiers du cinéma», но в любом случае она опосредована нашим классовым характером, а не индивидуальным или биологическим. Таким образом, «институция» зачастую противопоставляется форме так же, как и различные сферы, основывающиеся на внутренних свойствах, оппонируют институционально ориентированным

направлениям, как например история кино, культурология, социология.

С. Нил, как и американский теоретик, и историк кино Дэвид Бордуэлл, начинают свои работы с институциональных размышлений: артсинема сформировалось как направление благодаря европейскому противостоянию Голливудскому господству на своих кино рынках [6, 717]. Длительное время именно так объяснялся подъем послевоенного европейского кинематографа, однако сейчас появляются и альтернативные гипотезы.

Например, британский исследователь кино Марк Бец в своей книге «Beyond the Subtitle» утверждает, что подъем послевоенного европейского кинематографа был спровоцирован не противостоянием Голливуду, а «ностальгией по утерянной имперской силе и единой национальной самобытности, которую испытывали Франция и Италия, несмотря на их различное отношение к деколонизации и модернизации» [5, 99].

Д. Бордуэлл использует эту идею в качестве повода для возврата к традиционному формальному подходу и к мнению о том, что артхаусный нарратив должен противопоставляться Голливудскому. В оппозиции к этому выступает С. Нил, который продолжает концентрироваться на институциональной специфике и указывает на попытки «сопротивления европейских государств голливудскому господству на их внутренних кинорынках, а также поощрения кинопроизводства и кинематографической культуры внутри своих стран» [11, 11]. В результате, исследователь рассматривает послевоенный европейский кинематограф как важный, но не единственный пример артсинема. Это позволяет Нилу рассматривать, например, Новую Голливудскую традицию как охватывающую некоторые европейские кинематографические нормы без необходимости рассмотрения ее как включающую в себя все нормы, ассоциирующиеся с европейским кинематографом, только для того, чтобы категоризовать ее как артсинема [3, 65]. Таким образом, С. Нил остается открытым для исторически сформированного жанрового разнообразия для включения в категорию артсинема как социального института.

Институциональный подход позволяет ему видеть очевидное: артсинема трансформировалось в жанр, который не относится ни к одной отрасли или стране, а стал некой «нишей», к которой можно отнести различные Голливудские художественные фильмы (включая совместное европейско-голландское кинопроизводство, Новый Голливуд, инди-фильмы и так далее). Действительно, Голливуд может

доминировать на определенных рынках игрового кинематографа, как это произошло в США после слияния «MGMах» и «Disney». Но это не значит, что теория о противостоянии между Голливудом и Европейским артсинема когда-либо исчезнет как миф.

Хотя С. Нил и уделяет достаточно внимания дистрибуции и прокату послевоенного европейского артхаусного кино, он концентрируется на процессе его производства, так как этот процесс провоцирует возникновение социальных интеракций, как между участниками самого кинематографического цикла, так и непосредственно среди аудитории артхаусного кинематографа. Согласно С. Нилу, артсинема имеет штамп европейского феномена из-за большого вклада именно европейских государств в развитие послевоенного кинематографа. В частности, Нил рассматривает послевоенное развитие артсинема во Франции, Германии и Италии. Его основной историко-теоретической отправной точкой является факт растущего Голливудского господства на массовом рынке в этих странах после первой мировой войны [11, 15-16]. В дальнейшем европейские кинопроизводители, получающие государственные субсидии, уступили глобальный рынок Голливудским студиям, сконцентрировавшись на более узком нишевом кинопроизводстве, которое в свою очередь поддерживало культурный престиж и национальную идентичность, однако не приносило прибыли [9, 87]. Эта стратегия устанавливалась десятилетиями после второй мировой войны, когда иностранные производители получили расширенные возможности доступа на американский рынок вследствие решения Верховного Суда США по киностудии «Paramount» (Paramount Decree).

Стоит отметить, что рассматривая артхаусный кинематограф как социальный институт, можно определить его структурные элементы, используя предложенную польским ученым-социологом Я. Щепаньским структуру социального института в целом [1]. Таким образом, в данном контексте политика, проводимая различными государствами и регламентируемая конкретными нормативными актами с целью поддержки собственного национального кинопроизводства, наряду с институционализированными кинофестивалями, объединениями кинематографистов, научных дисциплин киноведения, является средством, необходимым артхаусному кинематографу для достижения целей социального института.

Венгерский исследователь из Института искусств и коммуникаций (Будапешт) Андрас Балинт Ковач отмечает следующее: «в начала

1930-х годов уже стало очевидно, что полукommerческая артхаусная институция не сможет существовать без государственной поддержки» [10, 24]. Послевоенный кинематограф Франции, Германии и Италии получил толчок к развитию только благодаря национальным стратегиям, направленным на защиту национального кинопроизводства и на укрепление чувства национальной культурной идентичности, у которых появилась внешняя угроза в виде Голливуда. Централизованная система налогового стимулирования и вознаграждения за художественные и культурные заслуги во Франции была учреждена путем образования Centre National du Cinéma Française в 1946 году, принятия Закона о развитии кинематографической индустрии в 1953 году, а также благодаря содействию Национальной Ассамблеи и Министерства культуры Франции в 1958 и 1959 годах соответственно [11, 16-20]. Имея опыт финансовой поддержки собственного немого кинематографа, Германия вернулась к подобной практике достаточно поздно. Создавая производственное стимулирование в 1950-х годах, принимая Оберхаузенский манифест 1962 года, которым создался Kuratorium junger deutsche film в 1965 году, Законопроект о субсидировании фильмопроизводства 1967 года, а также различные системы грантов, субсидий, вознаграждений, что и привело в свою очередь к становлению «Нового Немецкого Кинематографа» [11, 21-25]. Подобная система существовала и в Италии: Закон Андреотти 1949 года и Закон о содействии 1965 года, которым вводилось налогообложение на импорт и содействие собственному кинопроизводству [11, 27-28]. Все эти системы также способствовали дистрибьюторам и прокатчикам, тем самым способствуя установления социальных интеракций. Во Франции, к примеру, политика «налоговых уступок» привела к тому, что С. Нил описывает как «развитие мощного артхаусного цикла», возникшего из «ciné-clubs» и «cinemas d'art et d'essai» [11, 20].

Тем не менее, по словам С. Нила, только из-за того, что артсинема стал международным явлением, он возымел действительно влиятельный статус. Именно этот аспект, столкнувшийся с национальными идеями в послевоенном артхаусном кино, и устранил противоречия внутри этой модели благодаря универсальности искусства и культуры [11, 35-37]. Подобный интернационализм, основанный на глобальном универсальном понятии артконцепта, традиционно погруженного в огромное количество, как политической, так и художественной гетерогенности, объединили такие понятия как «авторство» и «эстетическая ценность». Первые признаки такого интернационализма были заметны в соглашениях о совместном

производстве, которые появились в тот период. Так, например, одно было подписано в 1949 году между Италией и Францией. И на международных кинофестивалях, где осуществлялись поиски дистрибьюторов для фильмов, а также где подтверждался их статус как «артфильмов» путем присуждения наград, они ловко балансировали между художественными критериями и коммерческим потенциалом [11, 35]. И в самом деле, имея национальное и международное признание на подобных фестивалях, европейские артхаусные фильмы могли становиться более востребованными на ключевом для кинематографа американском рынке. Такие фильмы вызывали больший интерес у публики и тем самым имели возможность определённым образом оказывать влияние на американскую аудиторию, транслируя европейские идеи, отличающиеся от заокеанских особенно в послевоенный период. В подтверждение этому хочется вспомнить фильм Роберто Россellini «Рим, открытый город» 1945 года, яркий пример итальянского неореализма, получивший «Золотую пальмовую ветвь» Каннского кинофестиваля в 1946 году, соавтором сценария которого выступил Феллини. Именно этот фильм, вызвавший ажиотаж в США, подтолкнул американский артхаус к активному развитию.

С. Нил совершенно не пренебрегает формой, как может показаться. Он сосредотачивается всего на нескольких нарративных и стилистических особенностях артсинема, таких как сексуализация, психологический реализм, присутствие которых в большей степени в артхаусных фильмах, способствовало раскрепощению личности, общества, и таким образом стимулированию сексуальной революции второй половины 20-го века.

Как уже отмечалось, в своем подходе С. Нил сконцентрирован на завершающем этапе производственного цикла европейского артсинема. Таким образом, он оставляет без внимания большинство аспектов проката и демонстрации европейского артхаусного кино, включая и феномен фестивальных институций, а также различных явлений кинематографа Северной Америки и Азии. Как бы там ни было, он указывает на влияние Голливуда, которое помогает объяснить, каким именно образом Кодекс Хейса повлиял на Голливудских конкурентов: благодаря этому кодексу, европейские кинопроизводители и дистрибьюторы знали все запреты для Голливудских киностудий, соответственно это и было инструкцией к дальнейшим действиям. Такой подход помог продюсерам и дистрибьюторам артхаусных фильмов проникнуть на американский рынок, однако привязал к их продукции, несмотря на ее разнообразие,

ярлык «иностранный фильм». Это стало побочным эффектом от действий, направленных на повышение интереса к такого рода фильмам в США, которые были ключевым мировым рынком кинематографа благодаря огромной совокупной аудитории и чрезмерному влиянию на фильмы, которые Голливуд экспортировал по всему миру. С 1948 по 1968 годы американский рынок был открыт для «иностранных фильмов», что в результате привело к упразднению в 1967 году Кодекса Хейса [12, 6].

Говоря об американском артхаусе, стоит отметить, что до середины XX века просмотр артфильмов в США означал посещение небольших кинотеатров, «репертуарных», музейных театров, университетских театров или кинообществ, доступных зрителям по большей части городских колледжей и урбанизированных территорий. В контексте исследования артхаусного кинематографа как социального института можно утверждать, что подобные институционализированные механизмы демонстрации фильмов способствовали установлению социальных интеракций среди аудитории, возникновению различных социальных групп и субкультур, а также формированию мнений, вкусов, социальных установок и политических предпочтений. Таким образом, артсинема выполняла функции кино в целом, о которых пишет М.И. Жабский в работе «Вестернизация кинематографа: опыт и уроки истории» [2, 27].

Однако после решения Верховного Суда США по делу «Paramount» 1948 года и так называемого «Miracle Decision» 1952 года подобные «выходы в свет» стали более организованными, плодотворными и благоприятными [14, 1-31]. Действительно, после этих знаковых событий артхаусное движение стало быстро развиваться и трансформироваться в постоянную сеть со своим комплексом связей с другими «альтернативными» местами кинопоказов, как например «грайндхаусы» (кинотеатры, показывающие в основном фильмы эксплуатационного кино), а также авто-кинотеатры (drive-in) [15, 41-79]. Подобные заведения показывали как иностранные фильмы, так и эксплуатационное кино иностранного и внутреннего производства. Так же, как и в Великобритании, в США артхаусное производство пошло на спад с конца 1960-х годов и продолжалось до 1970-х годов [13, 136].

Американский артхаус пострадал от конкуренции с художественным кинематографом Нового Голливуда, а также от субурбанизации и распространения мультиплексов, позднее даже от появления возможности просмотра видео в домашних условиях. Несмотря на эти неудачи, американский артхаус, переживший 1980-

годы, чтобы начать процветать в 1990-е годы после возрождения американского независимого кинематографа, поощряющего создание новых «артхаусов», «артплексов» и даже некоторое число микрокинотеатров. Действительно, если американские критики до сих пор употребляют термины «art house style» и «art house film» в своих статьях, они имеют в виду не способ кинопроизводства или формальные стороны самой киноленты, они говорят о способе проката (показа) кинолент.

Но есть еще одна составная часть механизма мирового показа артхаусного кино, которая сыграла чуть ли не основную роль в артсинема за последние десятилетия. Речь идет о мировой сети кинофестивалей, которая начиналась в Венеции и Каннах, чьи фестивали имеют огромное влияние на артсинема в целом, впрочем, как и фестивали-новички как, например, Sundance. Безусловно, у артхаусного и фестивального циклов очень много общего. Посредством своих оценочных функций, эти две сети помогли связать артсинема в жанр, который скорее объединен институциональными претензиями на статус высокого искусства, чем своими формальными атрибутами, которые настолько же разнообразны, как и любая форма высокого искусства. Преимущество сети фестивалей над артхаусной по культурной значимости дает то, что фестивали могли фактически диктовать какие фильмы подлежат дистрибуции для показа в артхаусах по всему миру. Такие исследователи как Томас Элсесер и Марк Бец в своих работах утверждают, что система фестивалей также играет непосредственную созидательную роль ограничениями и стимулами, путем которых эта система запутывает артхаусных режиссеров, к которым она традиционно, хотя и иронично, относится как к «независимым» [5; 7]. Поскольку невозможно переоценить институциональную значимость этой системы в рамках артсинема, нам стоит рассматривать ее как изначальный механизм, при помощи которого артсинема проносило идеи ценности высокого искусства, которые были объединены вместе. Эти идеи содержат мифологию автора (режиссера) и гибкое понятие «фестивальный фильм».

Также стоит рассмотреть другой сегмент послевоенного восприятия и оценивания, научную дисциплину «киноведение» (film studies). Киноведение примечательно здесь тем, что «также как и кинофестивали, киноведение придает художественную ценность объекту», как отмечает профессор социологии из Университета Торонто Шайон Бауманн [4, 67], выступая одновременно структурным элементом артсинема – средством реализации функций артхаусного кинематографа как социального института. Киноведение считается

послевоенным феноменом. Действительно, его институционализация в рамках англо-американской научной системы свободно коррелирует с периодом становления кинематографа как высокого искусства в середине XX века. Это примечательно, так как ввиду актуальности предложенного анализа, киноведение сыграло значительную роль в становлении артсинема как социального института. Хотя киноисследователи порой были противниками теории авторского кино и артсинема в целом [8, 3-8], их участие в квази-академических научно-популярных форумах, которые усилили наиболее консервативные предположения на счет артхаусного кинематографа, было важным в долгосрочной перспективе поддержания институциональных ценностей этого жанра.

Проанализировав целый ряд работ теоретиков массовой коммуникации, можно сделать вывод, что в 1981 году С. Нилом было положено начало исследования артхаусного кинематографа как социального института. Однако такие его структурные элементы, как кинофестивали, киноведение, научно-популярные издания и артплексы безусловно нуждаются в дальнейшей эмпирических исследованиях с целью определения уровня их влияния на институционализацию артсинема, на вовлеченность в процесс выполнения артхаусным кинематографом функций социального института и средства массовой коммуникации. В результате исследования возникает необходимость развития институциональной теории в рамках социологического исследования артсинема, которая понимала бы формальную разнородность жанра не с позиции повествовательной модели, а через гибкую культурную схему, относящую жанровое разнообразие к его институциям, включая артхаусы, фестивали, киноведение.

Исследовав протекционистские методы в политике поддержания развития национальных кинематографов, можно констатировать, что подобные средства стимуляции кинопроизводства являются еще одним структурным элементом артсинема как социального института, тем самым способствуя установлению социальных интеракций в рамках кинопроизводственной системы.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Гавра Д. П.* Социальные институты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.xserver.ru/user/sozin/> – Название с экрана.
2. *Жабский М. И.* Вестернизация кинематографа: опыт и уроки истории // Социологические исследования. – 1996. – №2. – 97 с.

3. *Andrews D.* Toward an Inclusive, Exclusive Approach to Art Cinema / D. Andrews, R. Galt, K. Schoonover (eds.) // *Global Art Cinema: New Theories and Histories.* – London: Oxford University Press, 2010. – 408 p.
4. *Baumann S.* Hollywood Highbrow: From Entertainment to Art. – Princeton: Princeton University Press, 2007. – 242 p.
5. *Betz M.* Beyond the Subtitle: Remapping European Art Cinema. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2009. – 384 p.
6. *Bordwell D.* The Art Cinema as a Mode of Film Practice / D. Bordwell, M. Cohen, L. Brady (eds.) // *Film Theory and Criticism: Introductory Readings.* – New York: Oxford University Press, 1979. – 928 p.
7. *Elsaesser T.* Film Festival Networks: The New Topographies of Cinema in Europe // *European Cinema: Face to Face With Hollywood.* – Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005. – 566 p.
8. *Galt R., Schoonover K.* Introduction: The Impurity of Art Cinema / R. Galt, K. Schoonover (eds.) // *Global Art Cinema: New Theories and Histories.* – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 408 p.
9. *Koehler R.* Cinephilia and Film Festivals / R. Koehler, R. Porton (eds.) // *dekalog3: On Film Festivals.* – London: Wallflower, 2009. – P. 81-97.
10. *Kovacs A. B.* Screening Modernism: European Art Cinema 1950-1980 / A.B. Kovacs, T. Gunning (eds.). – Chicago and London: University of Chicago Press, 2007. – 428 p.
11. *Neale S.* Art Cinema as Institution // *Screen.* – 1981. – № 1. – Vol. 22. – P. 11-39.
12. *Porton R.* Introduction: On Film Festivals // *Dekalog3: On Film Festivals.* – London: Wallflower, 2009. – P. 1-9.
13. *Tudor A.* The Rise and Fall of the Art (House) Movie / A. Tudor, D. Inglis, J. Hughson (eds.) // *The Sociology of Art: Ways of Seeing.* – London: Basingstoke, 2005. – 223 p.
14. *Wasson H.* Museum Movies: The Museum of Modern Art and the Birth of Art Cinema. – Berkeley: University of California Press, 2005. – 327 p.
15. *Wilinsky B.* Sure Seaters: The Emergence of Art House Cinema. – Minneapolis: Minnesota UP, 2001. – 178 p.

Коновалов О. Є. Інституціональний підхід до детермінації артхаусного кінематографу.

Стаття присвячена аналізу структурних елементів артхаусного кінематографу та дослідженню проблем його детермінації як соціального інституту. Пропонуються до розгляду результати структурного аналізу, в результаті якого були визначені елементи, які сприяють соціальній інституціоналізації арт-сінема, а саме протекціоністська політика сприяння розвитку національних кінематографів, система кінофестивалів та мікрокінотеатрів, наукова дисципліна «кінознавство» та науково-популярні періодичні видання.

Ключові слова: соціальний інститут, кінематограф, артсінема, артхаусний кінематограф, соціальні інтеракції, кінофестиваль, кіноведення.

Konovalov O. Y. Institutional approach in art cinema determination.

The given article deals with the structural elements of the arthouse cinema and research of problems for its determination as a social institution. The results of the structural analysis that resulted in the identification of the elements that contribute to the social institutionalization of the art cinema, namely the protectionist policy of promoting the development of national cinemas, the system of film festivals and micro cinema halls, the scientific discipline «film studies» and popular science periodicals are proposed for consideration.

Keywords: social institution, cinema, art cinema, social interactions, film festival, film studies.

Діденко Д. С.

**ІНСТРУМЕНТАЛЬНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОГО ЧАСУ
У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ**

У статті подано розгляд історії виникнення та розвитку годинників як інструмента вимірювання часу в Стародавньому світі. Проаналізовано взаємозалежності історії годинників та історією існуючих соціальних відносин та суспільного устрою у цілому. Дослідження перших годинникових механізмів обумовлює суспільне життя того часу, а також демонструє взаємозалежність від міфологічного світогляду, формуючи міфологічний час як домінуювальну форму соціального часу цього періоду.

Ключові слова: соціальний час, годинник, сонячний годинник, клепсидра, суспільний устрій.

Актуальність дослідження обумовлюється тим, що соціальні відносини формуються соціальним часом. Визначення їх специфіки через інструментальний аналіз дозволяє прослідкувати, як соціальні відносини трансформуються та змінюються із соціальним часом від Стародавнього Сходу та Античності до сьогодення, які форми залишилися, які піддалися модифікації тощо. Так, наприклад, сьогодення відзначається багатим вибором годинників не тільки з точки зору дизайнерського різноманіття, а й з точки зору цілей застосування. Йдеться про побутові годинники (портативні або ж стаціонарні), а також спеціальні годинники, призначені для специфічного використання (спортивні, наукові тощо). Такий вибір і форми інструментів вимірювання часу існували не завжди, а з'явилися як відповідь на потреби, зростають. Проте зародження як самих приладів вимірювання часу та функцій, які вони виконували, належить

якраз Стародавньому Сходові, продовженням та розширенням ідей якого займалися у період Античності.

Соціальний час у різні етапи розвитку суспільства можна прослідкувати за розвитком інструментів його вимірювання. Так само годинники відображають специфіку соціальних відносин різних прошарків населення у історично обумовлених періодах. Стародавній Схід та Античність – є епохами, у якому сформувалася потреба вимірювати час для організації соціального життя, а також зародилися перші пристрої для його вимірювання, тому наш аналіз розвитку годинникових механізмів зосереджується на самому початку як основі всіх основ у розвитку інструментального підходу для дослідження соціального часу. Інструментальний аналіз дозволяє прослідкувати як соціальний час знаходить своє відображення в інструментах виміру часу, а саме гномонах, годинниках, і яке місце ці інструменти, прилади займають у соціальних відносинах. Стародавній Схід, а згодом Античність, дали перший поштовх для появи годинників, які далі, завдяки своєму розвитку, слугували орієнтиром в устаткуванні соціального укладу, взаємовизначали соціальні відносини та ін.

Соціальне динамічне життя проковує до постійної координації і синхронізації соціального часу, що є не можливим без механізму виміру часу. З кожним історичним етапом соціальний час прискорюється і вимагає все більшої організації, координації та синхронізації. Зараз кожна людина у культурних розвинених країнах має орієнтуватися у часі, «розуміти» час за годинником. Останнє – важливий елемент соціалізації маленьких дітей для пізнання життєвого устрою.

Годинники здавна вважалися предметом розкоші і заможності, витвором мистецтва. Ця традиція збереглася на сьогоднішній день, особливо втілюючись у наручні годинники. Зараз соціальний статус майже вимагає демонструвати особисті годинники, які б свідчили про гарний смак і економічне становище. Відповідним годинником володар виявляє, на скільки він цінує особистий час, час інших людей та на скільки він «встигає» за потоком соціальної реальності. Годинник на сучасному етапі – це не просто унікальний механізм, це соціальний механізм виміру та організації життя. Наявність годинника у сучасної людини – це необхідність, але так було не завжди.

Інструментальний підхід до визначення соціального часу використовували ряд дослідників, серед яких Ж. Ле Гофф [5], досліджував історичний та соціальний час через призму історії, Е. Гідденс [3], що розглядав час як інструмент для аналізу соціальних процесів, явищ, інститутів, П. Штомпка [8], який аналізував часові

модальності та «часовий профіль» суспільств Е. Зерубавель [4], що присвячував свої роботи раціоналізації та стандартизації часу та ін. У розвиток цих підходів ми пропонуємо співставити розвиток інструменту вимірювання часу з розвитком знань про соціальний час, а також проаналізувати взаємообумовленість і взаємозалежність історичного етапу суспільства з етапом розвитку соціального часу.

Тож відповідно до запропонованої теми, об'єктом нашого дослідження є соціальний час, а предметом – годинник як інструмент, який відображає соціальний час як форму соціальних відносин. Виходячи з об'єкту та предмету дослідження, маємо мету, яка полягає у наступному: проаналізувати вплив появи і розвитку годинника на формування соціальних відносин, а також соціальної організації суспільства на певних історичних етапах.

Найпершою наукою про годинники як вимірювальних пристроїв стала гномоніка, яка зародилася і розвивалася в астрономії. Вважається, що астрономія взагалі була «першою наукою про час, вона зародилася ще в доісторичний період розвитку культури» [6, 6]. Це й не дивно, адже у Стародавньому світі життєвий уклад підпорядковувався природним явищам. Аграрне виробництво, ремісництво, яке панувало до Середніх віків включно, вимагало приблизної орієнтації у часі: доба розділялася на день, коли можна працювати і ніч, як час відпочинку, рік поділявся на сезони збору урожаю, сезони засіву та ін. Таке приблизне і неточне вимірювання часу підходило для упорядкування тогочасного життя. Але необхідно відзначити, що з появою міст і їх розвитком виникла потреба у більш точному, подрібненому часі. Сільські місцевості характеризувалися і продовжують характеризуватися більш повільним темпом часу, міста ж навпаки – динамікою, інтенсивністю. Час для містян – це перш за все гроші і прибуток, можливо, саме через це, як вже зазначалося раніше, дорогі ручні годинники є ознакою того, що ти цінуєш час і контролюєш його. На наш погляд, динаміка соціального життя вимагає контролю власного часу, зародження цієї ідеї було покладено ще у період Античності. За допомогою астрономії були зроблені перші спроби фіксації часу, а також складання календарів.

Гномоніка отримала свою назву завдяки власному головному елементу виміру – гномоноу. Гномоном є «вертикальний стрижень, що відкидає на горизонтальну поверхню тінь, за довжиною і напрямом якої визначають висоту Сонця і азимут» [1, 146]. Відповідно, такі пристрої використовувалися тільки вдень, тому більшість сонячних годинників такого механізму називали просто гномон. Існування сонячних годинників допомагало вимірювати час у світлу пору дня,

але унеможливило робити заміри вночі чи за поганої погоди. Тому виникла необхідність створити нічні годинники, якими виступали водяні годинники – клепсидри. Так, гномони є своєрідним інструментом перекладу фізичних процесів руху Сонця у вимір часу, який виступав репрезентантом організації соціальних відносин. Стародавній Схід, період Античності були позбавлені точності годинників у сьогоdnішньому розумінні цього слова, тому що цього було достатньо відповідно до суспільного розвитку тих часів. Уклад цих періодів не спонукав до ретельного вивчення часу і тому, астрономія та гномоніка залишалися єдиними науками, які займалися дослідженням часу [6, 7]. Годинники, в першу чергу, мали служити суспільним потребам, тому конструювалися у найлюдяніших місцях міст (площі, ринки). Це, в першу чергу, було пов'язано з розвитком торгівлі та ремесла, що вимагав синхронізацію та контроль цього процесу. Відповідно, перші годинникові прилади почали з'являтися у містах як головному місцю торгівлі, а потім розповсюдилися на села. До сих пір усі місця, де скупчується велика кількість людей, здебільшого, позначаються суспільними годинниками, або ж навпаки: люди збираються у місцях з яскраво вираженими орієнтирами – годинниками. У такому випадку простежується чіткий взаємозв'язок часу з простором. Годинники у місті символізують таку собі точку зіткнення часу з простором (територіальним), яка наче синхронізує і впорядковує життєвий устрій. Тож, ми бачимо, що на початку годинники відображали спільний час суспільства, і мали стаціонарний вигляд. Лише значно пізніше появою кишенькових, а згодом наручних годинників, час набув особистісного, індивідуального характеру.

Здавна людина намагалася синхронізувати свою життєдіяльність з природою та її змінами, жити з нею в гармонії, визначити своє місце на Землі. Потяг до впорядкування природного часу зумовив появу власне соціального часу як часу для людей. Пристрої вимірювання, які б визначали послідовність перебігу природних процесів, допомагали організовувати суспільне життя. Таким одним з перших вимірвальних приладів можна за правом вважати кромлех, побудований на межі кам'яного та бронзового віків приблизно у 1850 р. до н. е., і відомий як Стоунхендж [6, 15, 18]. Ця всесвітньовідома споруда до сих пір вражає своєю астрономічною точністю і беззаперечно є винятковим зразком перших сонячних календарів. За допомогою Стоунхенджа можна простежити зміну пір року, що давало змогу регулювати відповідно аграрні роботи. Більше того, Стоунхендж «слугував місцем проведення свята з нагоди настання літнього сонцестояння» [6, 17-18]. Так, ми бачимо

взаємозв'язок обрядів з календарем, особливо календарні періоди впорядковувалися згідно з релігійними святами, звичаями тощо. Але необхідно відмітити, що цей кромлех був не єдиним взірцем «приборкання» і впорядкування природного порядку. Мегалітичні споруди будувалися і в Стародавньому світі (Стародавній Єгипет, Вавилон) для визначення сходу й заходу Сонця, пір року і т. д. Вважається, що Вавилонська вежа також служила гномоном-орієнтиром, так само як і єгипетські обеліски визначали час впродовж дня, а вхід у піраміди «мав направлення на Полярну зірку» [6, 18].

Найперші годинники з'явилися ще у Стародавньому Вавилоні та Стародавньому Єгипті, останніх по праву називають «отцями астрономії і гномоніки» [6, 20]. Їх досвід вже перейняли стародавні греки і римляни. Також, Стародавньому Вавилону і Стародавній Греції приписують винайдення ділення року на 12 місяців, дня на 24 години, кола на 360 градусів і т. д. [6, 33]. Що стосується клесидр, то винайдення останніх датується десь 640 р. до н. е. [6, 20]. У Стародавньому Єгипті використовувалися також сонячні годинники, які могли бути розташовані на горизонтальній поверхні, чи навіть на вертикальній, наприклад на гробниці Сети I [6, 21]. Великим успіхом користувалися зоряні годинники, які згодом отримали назву «декани» [6, 24]. Але згодом такий вид годинників втратив свою актуальність і єгиптяни використовували зоряні карти, які можна знайти і зараз в гробницях Рамзеса VI, Рамзеса VII, Рамзеса IX [6, 25]. У стародавньому Єгипті водяні годинники мали форму чаші з діркою у дні, через яку поступово і рівномірно витікала вода. Клесидри користувалися успіхом не тільки для виміру годин уночі (розрахованих на 12 годин), але й для відображення часу у приміщеннях, здебільшого у храмах «при здійсненні богослужіння» [6, 26]. Як бачимо, саме релігійні обряди через свою чіткість, впорядкованість і систематичність виконання обумовили необхідність вимірювання часу у приміщеннях, і, як наслідок, наявність годинників. У Стародавньому Китаї клесидри також активно використовувалися і набули особливих конструктивних метаморфоз: наприклад, вода витікала у посудину на терезах через дзьоб птаха [6, 31], наявність декількох посудин, розташованих одна над одною, через які поступово збігала вода. З часом кількість посудин збільшувалася і механізм ускладнювався, а щоб вода в них не замерзала за низької температури, вона підігрівалася за допомогою печі [6, 31]. У Стародавній Індії водяні годинники мали не звичну форму клесидри, а вигляд кораблика з пробією, який за певний проміжок часу (одиночку виміру часу) тонує у посудині з водою [6, 32]. Для індійців важливість

освоєння сонячних годинників прирівнювалася з освоєнням вчень Будди [6, 32]. Слід відзначити, що на Стародавньому Сході час вивчався для двох основних цілей: по-перше, для ведення господарства, по-друге, для релігійних потреб. Астрономія здебільшого служила релігії, адже саме жерці займалися астрономією. Але згодом астрономія почала відділятися від релігійної сфери і претендувати на самостійність – знання заради знання. Хоча слід підкреслити, що астрономи-жерці існували всюди, окрім Стародавнього Китаю, де ці дві діяльності розділялися [6, 33].

Античний світ запозичив найперші знання про сонячні та водяні годинники саме у Стародавнього Сходу, зокрема Стародавнього Вавилону і Стародавнього Єгипту. Проте свої знання період Античності значно розвинув і дав вагомий поштовх для подальшого розвитку годинникових механізмів. Існує думка, що філософ Фалес, подорожуючи Єгиптом, привіз знання про гномоніку, які передав своєму учню Анаксимандру, який побудував у Стародавній Греції сонячні годинники і гномони [6, 36]. У будь-якому разі, знання про вимір часу за тінню розповсюджувалися серед населення, і люди могли орієнтуватися у часі за тінню, яку відкидали навіть вони самі, крокуючи її довжиною [6, 36]. Клепсидри в Античність використовувалися не тільки переважно в храмах, але для різних більш широких потребах: наприклад, у суді, або ж для вимірювання пульсу, для зміни воєнного караулу тощо [6, 40, 41]. Вигляд клепсидра мала закритої посудини з невеликими дірками у дні, перший опис грецької клепсидри можна знайти у роботах Аристотеля [6, 40-41]. Цікаво, що час у приміщеннях враховувався тільки той, що використовувався для певної дії, слугував сучасним «таймером». Для прикладу: клепсидри використовувалися для заміру часу, необхідного для промови у суді. Причому якщо промова чимось переривалася, то клепсидру також зупиняли доти, доки промова не відновлювалася. А якщо ораторів двоє і вони мають говорити одночасно, то наповнювалася однакова кількість води, але вона витікала швидше [6, 41]. Тож ми бачимо, що загальний витрачений час на певну подію не фіксується, а визначається тільки дієвий час або час конкретної дії.

Варто підкреслити, що перший будильник-клепсидра був сконструйований Платоном, причому згодом окремо від нього Леонардо да Вінчі використав той самий принцип [6, 42]. Стародавня Греція значно вплинула на дослідження годинників і часу, завдяки їй поширювалися знання, зокрема у Стародавньому Римі. Так, перші годинники, що з'явилися у римлян були здебільшого завезені зі Стародавньої Греції (наприклад, сонячні годинники на колоні храму

Квірінал, на колоні Ростра), але час вони показували не відповідний місцевості, а грецький, з тих місць, звідки вони були привезені [6, 49]. Тож ми бачимо, що перші годинники у Стародавньому Римі не відповідали своїм найочевиднішим функціям – координування, регулювання, контроль. Вони виступали як здобутки культурного розвитку, як необхідність поки що неусвідомлена; римляни діяли на упередження. І згодом це дало свої плоди, адже усвідомивши необхідність і механізм їх створення, годинники у Стародавньому Римі стали обов'язковим елементом усіх суспільних місць. Не дивлячись на те, що римляни зробили незначний новаторський внесок у дослідження годинників і здебільшого користувалися винаходами Стародавньої Греції, вони активно їх використовували. У Стародавньому Римі існували слуги багатіїв, які мусили оголошувати, котра година, щоб їх господар зайвий раз не слідкував за часом самостійно [6, 65]. Тож орієнтування у часі за годинником не було причиною лише заможних римлян, а кожен, не залежно від соціального статусу, мав знання хід часу та відображення його на годинниках.

У період Античності з'явилися перші портативні годинники. Так, стародавні люди усвідомили необхідність годинників для суспільного використання, що слугували орієнтацією для всього міста і розташовувалися у найлюдяніших місцях, а також, для індивідуального використання [6, 52]. Поява останніх була спричинена необхідністю орієнтуватися у часі під час подорожей. Така потреба зумовила ускладнення годинникових механізмів до універсальних годинників, які б враховували відповідні широти [6, 54]. Так, ми бачимо, що стаціонарні годинники установлюються там, де вони необхідні для регулювання соціальних відносин. Згодом з'явилися кишенькові клепсидри, які використовувалися переважно у медицині: античний лікар Герофіл «вимірював пульс хворих на лихоманку» [6, 60]. Індивідуальні годинники застосовувалися не тільки для особистого орієнтування у часі та просторі, але й для професійної мети.

У період Античності був винайдений механізм безперервного витікання води як символу безперервності руху часу, який втілювався найперше у водяних годинниках Ктезибія. Така клепсида Ктезибія будувалася на принципі сифона, що стало видатним переворотом в інженерії того часу [6, 58]. Необхідно нагадати, що годинники слугували не тільки як механізм вимірювання часу, але й також як прикраса і розкіш. В епоху Античності годинники почали ускладнюватися додатковими рухливими фігурками, які забезпечували

захоплює видовище і прославляли своїх майстрів. Вони прикрашалися коштовним камінням, виготовлялися з дорогоцінних металів. Можна однозначно сказати, що годинники почали цінуватись як справжні витвори мистецтва.

Таким чином, соціальний час у період Стародавнього світу розглядається через соціальні відносини і є відображенням соціального устрою у прояві генези інструментів дослідження часу. Найдавніший механізм вимірювання часу, який і сьогодні є дієвим, – це годинник. Історія виникнення годинника розкриває перш за все історію культурного розвитку та специфіку соціальних відносин та взаємодій самого суспільства у певні етапи. А по-друге, зародження необхідності вимірювати час і його подальший прогрес відображає ставлення і розуміння безпосередньо соціального часу в різні історичні періоди.

Винайдення годинників було обумовлено необхідністю орієнтування та розуміння плину часу. Астрономія стала першою наукою, за допомогою якої досліджувався час та конструювалися перші годинники. В основу останніх лягли природні елементи: сонце, вода, вогонь, пісок, утворюючи відповідно сонячні, водяні, вогняні годинники, а також годинники з піску. Можливо, це пов'язано з тим, що усі соціальні явища та процеси розумілися і пояснювалися у аналогії з природними явищами. Соціальне та природне знаходилося у більш тісній взаємодії, причому останнє пояснювало суспільні явища, процеси і т.д. Узагалі формат часу у період Стародавнього Сходу та Античності формулювався через міфологію. Ми бачимо, що міфологічний світогляд відповідно впливав на пізнання соціального часу, астрономічний аналіз. Можемо визначити такий тип розуміння соціального часу, як міфологічний час. Необхідність у годинниках як інструменту вимірювання соціального часу була викликана двома практичними факторам: організацією господарської діяльності та координуванням релігійних обрядів та ритуалів. Здебільшого знання про соціальний час було зосереджено в руках астрономів, які одночасно були жерцями (окрім Стародавнього Китаю), та філософів. Тож простежується зв'язок близькості соціальних груп до часу, що зумовлювало взаємозалежність домінування певного соціального прошарку і певного соціального часу. Домінувальні держави та імперії (Вавилон, Греція, Рим) служили зв'язком із соціальним часом соціальних відносин. Наприклад, Греція претендувала на центр зосередження культурних та наукових здобутків, вона, відповідно, формувала соціальні відносини під себе, і соціальний час, встановлений у Греції, зокрема у Афінах, був орієнтиром для встановлення часу у всіх інших містах та державах у цілому.

Стародавній Схід та Античність заклали фундаментальний початок розвитку годинників як інструмента вимірювання соціального часу. Дослідження історії годинникових механізмів та її взаємообумовленості з історією зміни соціальних відносин і суспільного устрою загалом потребує подальшого розгляду в хронологічній відповідності до наших часів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бибик С. П. Сюта Г. М.* Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та споживання / [За ред. С. Я. Єрмоленко]. – Харків : Фоліо, 2006. – 623 с.
2. *Гайденко П. П.* Время. Длительность. Вечность. Проблема времени в европейской философии и науке. – М. : Прогресс-Традиция, 2006. – 464 с.
3. *Гидденс Э.* Последствия современности / [Пер. с англ. Г. К. Ольховикова; Д. А. Кибальчича]. – М. : Издательская и консалтинговая группа «Праксис», 2011. – 352 с.
4. *Зерубавель Э.* Невозможно понять настоящее без понимания прошлого // Вестник экономика, права и социологии. – 2007. – № 3. – С. 114-117.
5. *Ле Гофф Ж.* Другое Средневековье: Время труд и культура Запада / [Пер. с франц. С. В. Чистяковой и Н. В. Шевченко под ред. В. А. Бабинцева]. – Екатеринбург: Изд-во Урал, университета, 2002. – 328 с.
6. *Питуныров В. Н.* История часов с древнейших времен до наших дней. – М. : Наука, 1982. – 496 с.
7. *Рейхенбах Г.* Философия пространства и времени / Г. Рейхенбах; [Общ. ред. А. А. Логунова]. – М. : Прогресс, 1985. – 344 с.
8. *Штомпка П.* Социология социальных изменений / [пер. с англ. под ред. В. А. Ядова]. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 416 с.

Диденко Д. С. Инструментальный анализ социального времени в Древнем мире.

В статье рассмотрено возникновение и развитие часов как инструмента измерения времени в период Древнего мира. Приведен анализ взаимозависимости истории часов, также истории существующих социальных отношений и общественного устройства в целом. Исследование первых часовых механизмов обуславливает общественную жизнь того времени, а также демонстрирует взаимозависимость от мифологического мировоззрения, формируя мифологическое время как доминирующую форму социального времени этого периода.

Ключевые слова: социальное время, часы, солнечные часы, клепсида, общественный строй.

Didenko D. S. Instrumental analysis of social time in the Ancient world.

The article represents the study of history of emergence and development of clocks as time measurement device in the Ancient world. Mutual dependence between history of clocks and the history of existing social relationships and social order in general is analyzed. The study of first clock mechanisms determines social life of earlier periods and shows the mutual dependence from mythological world view, thus forming the mythological time as a dominant form of social time of that period.

Keywords: social time, clock, sundial, hourglass, social order.

НАШІ АВТОРИ

АНАНЬІН
ВАЛЕРІЙ
ОПАНАСОВИЧ

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри військово-гуманітарних
дисциплін Військового інституту
телекомунікацій та інформатизації
Державного університету телекомунікацій

АШУРБЕКОВ
АСКАД
АСКАДОВИЧ

аспірант кафедри соціології та соціальної
роботи Класичного приватного
університету (м. Запоріжжя)

БАТРИМЕНКО
ОЛЕГ
ВОЛОДИМИРОВИЧ

доктор політичних наук, доцент кафедри
політології Київського національного
університету імені Т. Шевченка

БРОДЕЦЬКА
ЮЛІЯ
ЮРІЙВНА

кандидат соціологічних наук, доцент
кафедри філософії і політології
Національної металургійної академії
України

ВОЛИНЕЦЬ
АНДРІЙ
АНДРІЙОВИЧ

аспірант кафедри філософії та
культурології Чернігівського національного
педагогічного університету
імені Т. Шевченка

ГАРАШОВА
САБІНА

доктор філософії і політичних наук,
Бакинський державний університет

ДІДЕНКО
ДІЛЯРА
СЕРГІЙВНА

аспірант кафедри соціології
Запорізького національного університету

ДУБІНІН ВІКТОР ВЛАСОВИЧ	професор кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
ІГНАТЬСВ ВІТАЛІЙ АРКАДІЙОВИЧ	доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри правознавства Кіровоградського інституту державного та муніципального управління Класичного приватного університету
КАЛУЖСЬКА ВАЛЕРІЯ ОЛЕГІВНА	аспірант Київського національного університету культури і мистецтв
КОНДРАТЕНКО ОЛЕГ ЮРІЙОВИЧ	кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету
КОНОВАЛОВ ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ	здобувач кафедри медіа-комунікацій Харківського національного університету імені В.М. Каразіна
КОРОТИЧ ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ	аспірант, викладач кафедри соціології Інституту соціології, психології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
НЕСТЕРОВА МАРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА	кандидат філософських наук, докторант філософського факультету Київського національного університету імені Т. Шевченка
ОТРОХ НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА	кандидат історичних наук, доцент кафедри інновацій та інформаційної діяльності в освіті Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ПУЧКОВ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ	кандидат філософських наук, доцент Військового інституту телекомунікацій та інформатизації Державного університету телекомунікацій
РАК ОЛЬГА ЮРІЙВНА	кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри психології та соціології Львівського державного університету внутрішніх справ
РЕДЬКО ВІКТОРІЯ ВЛАДИСЛАВІВНА	студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
РУПТАШ ОЛЬГА ВАСИЛІВНА	кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
САВОЙСЬКА СВІТЛАНА ВАСИЛІВНА	кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури
ТИМАШОВА ВІКТОРІЯ МИХАЙЛІВНА	кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Національної академії внутрішніх справ
ХОЛОД ІВАН ЮРІЙОВИЧ	аспірант Інституту всесвітньої історії НАН України
ЧОРНОЙВАН ЯНА ВАСИЛІВНА	викладач кафедри культурології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Бродецкая Ю. Ю.

Философия общества потребительства: от человека желающего к тотальному потребителю 3

Нестерова М. О.

Становление когнитивной науки 12

Рупташ О. В.

Парадигмальний підхід у гуманітарних науках 20

Ананьїн В. О., Пучков О. О.

Комунікативна культура особистості студента в умовах інформаційного розвитку суспільства 32

Отрох Н. В.

Феномен обдарованості в контексті інноваційних поглядів на інклюзивну освіту талановитої молоді: філософсько-педагогічний аспект 40

Ігнат'єв В. А.

Взаємовідносини філософії і теології 49

Волинець А. А.

Інтерпретація міфологеми хаосу в давньогрецькій естетиці 59

Калужська В. О.

Видовищні виміри естрадного мистецтва 69

Чорнойван Я. В.

Особливості функціонування дитячих класів освітньої системи віри багаї 79

Дубінін В. В.

Гносеологічний вимір давньоіндійської філософії (за творами «Бхагавад-Гіта» і «Шримад-Бхагаватам»)..... 87

ПОЛІТОЛОГІЯ

Тімашова В. М.

Співвідношення політичної та публічної сфер..... 94

Батрименко О. В.

Деякі проблеми становлення державної бюрократії у сучасній Україні 101

Савойська С. В.

Конструктивний і деструктивний напрями мовної політики у контексті забезпечення освітньої галузі україномовними та іншомовними фахівцями 111

Редько В. В.

Реклама як засіб політичного вибору 120

Гарашова С.

Формирование энергетического интереса США в Каспийском регионе 131

Кондратенко О. Ю.

Геополітичний статус Росії як регіональної держави 138

Холод І. Ю.

Переговори щодо транстихоокеанського партнерства:
проблеми та перспективи..... 152

СОЦІОЛОГІЯ

Рак О. Ю.

Комунікативно-сугестивний вплив інформаційної війни на
свідомість соціуму інтроформаційними методами 182

Ашурбеков А. А.

Роль моральних аспектів у політичній кризі наприкінці 2013 –
на початку 2014 років 195

Коротич О. М.

Соціально-економічне становище української етнічності
у США 204

Коновалов А. Е.

Институциональный подход в детерминации артхаусного
кинематографа 215

Діденко Д. С.

Інструментальний аналіз соціального часу у Стародавньому
світі..... 225

НАШІ АВТОРИ 235

ЗМІСТ 238

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ «НОВА ПАРАДИГМА»

1. Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ВАК (див. Постанову Президії ВАК України № 7-05/1 від 15. 01. 2003 р.) до структури наукової статті, згідно з якими стаття повинна містити такі елементи:
 - постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання обраної проблеми і на які спирається автор;
 - виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
 - формулювання мети та завдань статті;
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки із запропонованого дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
2. До публікації в журналі приймають раніше не опубліковані наукові праці. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.
3. Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжують рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.
4. Рукопис статті подають в одному примірнику (українською або російською мовами), надрукованому з одного боку аркуша паперу формату А-4. Разом із рукописом подають електронний варіант статті у вигляді файлу, виконаний у текстовому редакторі MS Word for Windows (формати *.doc* або *.rtf*). Електронний варіант статті подають на диску, флешносії чи електронною поштою за адресою: novaparadigma@ukr.net.
5. **Основний** текст статті має супроводжуватись трьома анотаціями (українською, російською, англійською). Всі анотації повинні містити прізвище, ініціали автора, назву статті, текст анотації (до 50 слів), перелік ключових слів (див. зразок на рисунку).

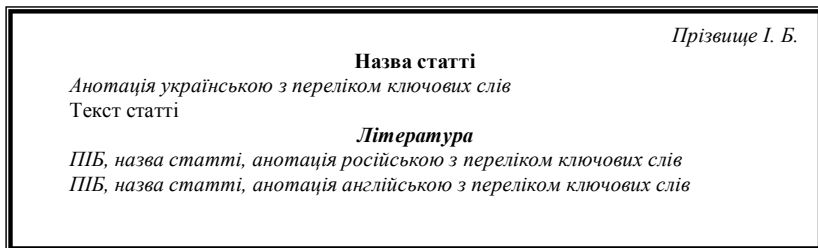

Рис. 1. Розташування структурних елементів статті

6. Окремим файлом автори обов'язково подають електронну версію **розширеної анотації статті (1-2 сторінки формату А4) англійською мовою**, яка буде розміщена на web-сторінці видання відповідно до наказу № 1111 Монмолодьспорту України від 17.10.2012 р. «Про затвердження порядку формування переліку наукових фахових видань України» (кількість сторінок розширеної анотації не входить до загальної кількості сторінок статті). Розширена анотація повинна бути професійно та якісно перекладена англійською мовою.
7. Вимоги для оформлення тексту: всі поля по 20 мм; шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм. Рисунок і таблиці оформляються згідно з ДСТУ.
8. Перелік літературних джерел розташовують за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Література* і виконують мовою оригіналу.
9. Обов'язковим є зазначення в переліку посилань загальної кількості сторінок (для книг) або номерів сторінок початку і кінця тексту джерела (для статей). Джерела в переліку посилань нумерують вручну без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*». Посилання на літературу в тексті подають за таким зразком: [5, 87], де 5 – номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел водночас подають так: [3; 5; 7] або [3, 145; 5, 25; 7, 348].
10. Статтю обов'язково супроводжують **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по батькові (повністю); наукового

ступеня, вченого звання, посади, місця роботи; а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.

11. У статтю можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди авторів. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти статті, які не відповідають вимогам ВАК України.

До уваги авторів!

Електронні версії усіх статей, надрукованих у журналі «Нова парадигма», безоплатно публікують на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» та на сайті журналу «Нова парадигма» (згідно з наказом № 1111 Монмолодьспорту України від 17.10.2012 р. «Про затвердження порядку формування переліку наукових фахових видань України»). Автор, подаючи статтю до редакції журналу, надає тим самим згоду на безоплатну публікацію електронної версії своєї статті на зазначених сайтах.

Наукове видання
Журнал «НОВА ПАРАДИГМА»
Випуск 122

- Журнал виходить щоквартально.
- Редакція приймає матеріали від авторів у друкованому вигляді з обов'язковим електронним варіантом у форматі будь-якої версії MS-Word.
Адреса редакції:..... вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01030
Телефон:.....(044) 230-92-85
E-mail:.....novaparadigma@ukr.net
- Редакція залишає за собою право редагування текстів статей, які до неї надходять.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- Редакція матеріали не рецензує і не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
- У разі передруку посилання на «Нову парадигму» **обов'язково**.
- Журнал регулярно розсилають у бібліотеки за переліком, встановленим ВАК України, а також безоплатно публікують на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» та на сайті журналу «Нова парадигма».

Головний редактор – **В. П. Бех**
Відповідальний секретар та наукове редагування – **Ю. В. Бех**
Літературне та технічне редагування – **І. В. Григоренко**

Підписано до друку 29 травня 2014 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 13,06. Облік. видав. арк. 14,07. Наклад 300.
Віддруковано з оригіналів

ВИДАВНИЦТВО
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,
01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) тел. 230-92-85